

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НАМАНГАН МУҲАНДИСЛИК-ПЕДАГОГИКА
ИНСТИТУТИ**

**“Технологик машина ва жиҳозлар”
кафедраси**

МАЛАКАВИЙ ТАЪЛИМ МЕТОДИКАСИ ФАНИДАН

**МАЪРУЗА МАТНЛАРИ
ТЎПЛАМИ**

Кафедра йиғилишининг 28 август 2006
йил 1-сонли баённомаси билан
тасдиқланган
Каф. муд. _____ доц. А. Худайбердиев

Тайёрлади: асс. С. Атамирзаева

Тақризчилар: доц. Х. Қирғизов

Наманган - 2006 й.

Ушбу маърузалар матни 5140900 касбий таълим «Технологик машиналар ва жиҳозлар» йўналиши Давлат таълим стандарти ва намунавий дастурига асосан тузилган, институт илмий кенгаши томонидан тасдиқланган.

Такризчи: НамМПИ нинг педагогика ва педагогик
технологиялар кафедраси доценти, педагогика
фанлари номзоди **А. Бурхонов**

Ушбу маърузалар матни Наманган муҳандислик–педагогика институтининг ўқув-методик кенгашида муҳокама қилинган (_____ мажлис баёни) ва талабалар томонидан фойдаланиш учун нашрга тавсия этилган

Мундарижа

СЎЗ БОШИ.....	3
1-МАЪРУЗА. КИРИШ. ФАННИНГ МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ.....	4
2-МАЪРУЗА. ЎҚУВ РЕЖАСИ ВА ДАСТУРЛАРИ.	6
3-МАЪРУЗА. НАЗАРИЙ ТАЪЛИМ.	10
4-МАЪРУЗА. ДАРС ВА УНИНГ ТУРЛАРИ.ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА	
5-МАЪРУЗА. НАЗАРИЙ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕД	
6-МАЪРУЗА. КАСБ-ҲУНАР КОЛЛЕЖЛАРИДА ЎҚУВ РЕЖАЛАШТИРИШ ХУЖЖАТЛАРИ.ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.	
7-МАЪРУЗА. БИЛИМ, КЎНИКМА ВА МАЛАКАЛАРНИ ТЕКШИРИШ МЕТОДЛАРИ.....	17
8-МАЪРУЗА. КАСБ - ҲУНАР КОЛЛЕЖЛАРИДА ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИОШИБКА! З	
9-МАЪРУЗА. ЎҚИТИШНИНГ ТАШКИЛИЙ ШАКЛЛАРИ.ОШИБКА! ЗАКЛАДКА Н	
10-МАЪРУЗА. ЎҚУВ МАТЕРИАЛЛАРИНИ БИЛДИРИШНИНГ МЕТОД ВА МЕТОДИК УСУЛЛАРИНИ ТАНЛАШ.ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА	
11-МАЪРУЗА. ЎҚИТУВЧИНИНГ ЎҚУВ МАТЕРИАЛИНИ ОЎЗАКИ БАЁН ЭТИШ МЕТОДИКАСИ.....	24
12-МАЪРУЗА. ЎҚИТУВЧИ НУТҚИНИНГ ТЕХНИКАСИОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ	
13-МАЪРУЗА. ЎҚУВЧИЛАРНИ ЯНГИ БИЛИМЛАРНИ СУҲБАТ МЕТОДИДА БАЁН ЭТИШ.	24
14-МАЪРУЗА. ЎҚИТИШДА КЎРСАТМАЛИ ҚЎЛЛАНМАЛАР ВА ТЕХНИКА ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ.ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕД	
15-МАЪРУЗА. ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КИТОБ БИЛАН ИШЛАШИОШИБКА! ЗАКЛАД	
16-МАЪРУЗА. ЎҚУВ МАТЕРИАЛИНИНГ БАЁН ЭТИШНИ МУАММОЛИ ҚИЛИБ ТУЗИШ.....	26
17-МАЪРУЗА. БИЛИМ, ЎҚУВ ХАМДА МАЛАКАЛАРНИ БАҲОЛАШНИНГ РЕЙТИНГ ТИЗИМИОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.	
ТАЯНЧ СЎЗ ВА ИБОРАЛАР.ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.	
АДАБИЁТЛАР.ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.	

1-маъруза. Кириш. Фаннинг мақсади ва вазифалари.

1997 йил 29 августда қабул қилинган «Таълим тўғрисидаги қонун ва кадрлар тайёрлаш миллий дастури» таълим тизимини тубдан ислоҳ қилишнинг асосий йўналишларини белгилаб берди. Бу муҳим ҳужжатларни амалга ошириш бўйича ҳукуватимиз қабул қилган қарорларида республикамизда касб-ҳунар коллежларини жадал суръатлар билан ривожлантириш чора тадбирлари белгиланган. Бу янги ўқув масканларида мутахассислар тайёрлаш сифатини ошириш бир томондан ўқитувчи маҳоратига боғлиқ бўлса, иккинчи томондан ўқув юртини замонавий техника билан таъминланганлигига боғлиқ.

Касб-ҳунар коллежи муҳандис-педагог ходимлари олдига тайёрланадиган малакали ишчи кадрларда илмий дунёқарашни, меҳнатга ижодий муносабатни таркиб топтириш, уларда юксак меҳнат интизоми ва маданиятни, жамоа олдига бурч хис туйғуларини тарбиялаш вазифасини қўяди.

Бу вазифаларни бажариш ишлаб чиқаришда янги техника ва технологиядан фойдалана оладиган юқори малакали ишчиларни етиштириш демакдир.

Мазкур вазифани муваффақиятли ҳал қилишда муҳандис-педагогларнинг фан ва техника соҳасидаги ютуқларидан муттасил фойдалана билишлари, ўқув жараёнида илғор педагогик ва ишлаб чиқариш таълими тажрибаларини тадбиқ эта олишлари катта аҳамиятга эга.

Юқорида кўрсатиб ўтилган вазифаларни ҳал қилишда «Махсус фанлар ва ишлаб чиқариш таълимининг ўқитиш методикаси» фани катта аҳамият касб этади.

Методика – метод ва усулларнинг йиғиндисидан иборат бўлиб, қандайдир ҳаракатни амалда бажарилишидир. Ўқитиш методикасида у ёки бу фанни ўрганиш ҳақида тушунилади. Адабиётларда шундай сўз талқини учрайди «Ўқитиш методикаси», «Ўргатиш методикаси».

Лекин бу икки тушунча ҳам амалда тенг ҳуқуқлидир. Чунки ўқитиш – бу ўргатилганни фаолияти, ўргатиш эса – уларни биргаликдаги фаолиятидир. Ўқитиш методикасининг методологик асослари билим назарияси бўлиб, умумий қонуниятларни, инсон атрофида содир бўлаётган, уни ураб турган дунё шакли ва методларни ўрганади.

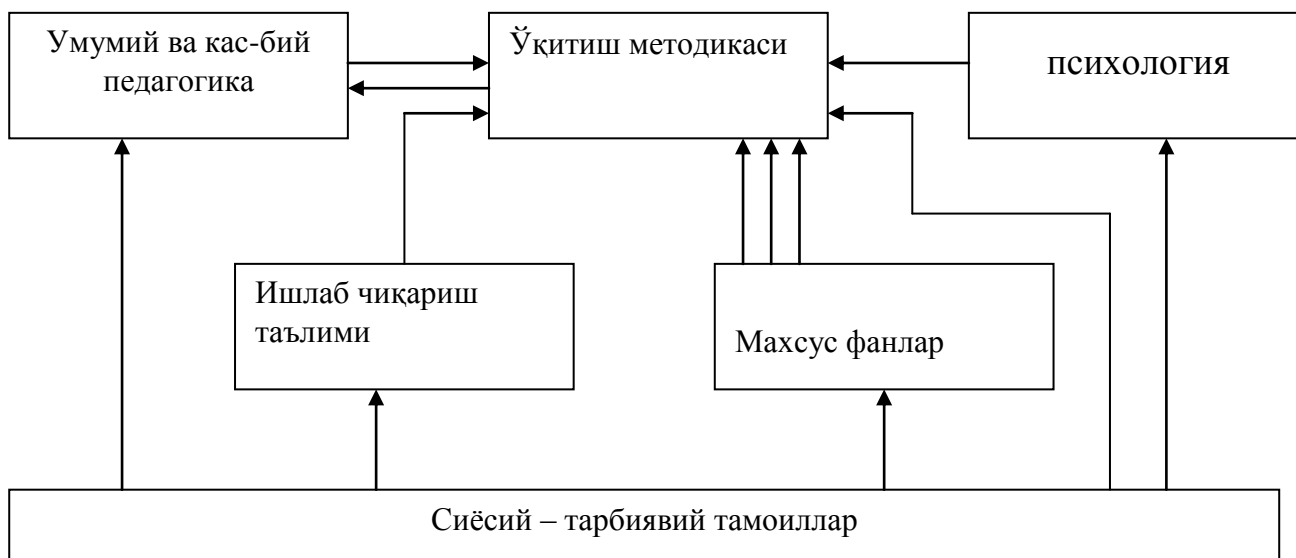
Ўқитиш методикаси ўқув предмети сифатида бўлгуси муҳандис-педагогга қуйидагини тушунитириши керак. +андай ва нимага ўқитиш, қандай кетма-кетликда ва нимага энди шундай ўқитилади, бошқача эмас. У нафақат методларнинг билим таълим мазмунини, ўқитилаётган фанлар мажмуасини ўз ичига олади.

Ўқитиш методикаси фани махсус ва ишлаб чиқариш таълими фанларни касб-ҳунар мактаблари ва коллежларда ўқитиладиган предметларни бир бутун гуруҳлар сифатида бирлаштиради.

Махсус фанлар ўқитиш методикаси фанида талабаларга мутахассислик фанларини ишлаб чиқаришига тадбиқ этилган ҳолда ўқувчиларга ўқитиш методларини ўргатишдан иборат. Ўқув жараёнида тарбиявий ишларни олиб бориш, мутахассисликка бўлган қизиқишларини шакллантириш ва қобилиятларини ривожлантириш, касб-ҳунар коллежи ўқув дастурлари ҳамда ҳужжатларини тўғри юритиш каби муаммоларни ечишга ёрдам беради.

«Ўқитиш методикаси» фани асосан «Педагогика», «Психология», «Физиология» ва мутахассислик фанлари билан боғлиқ ҳолда ўқитилади. (1-схема).

Бу фанни мукамал эгаллаган мутахассислар касб-ҳунар коллежларида ўқув жараёнларини ташкил этиш ва бошқариш принципларини мустақил еча оладиган касб эгалари ҳисобланади.

1-схема. Ўқитиш методикасини бошқа фанлар билан алоқаси

2-маъруза. Бакалаврларга қўйиладиган талаблар, мутахассислик фанларини ўқитишни режалаштириш

«Малакавий таълим методикаси» фани касб таълими йўналишида таҳсил олаётган бакалавр талабаларига таълимнинг амалий ва методологик асосларини чуқур ва изчил ўргатиб боради. Бу фанни мукамал эгаллаган мутахассислар касб-хунар коллежларида ўқув жараёнларини ташкил этиш ва бошқариш принципларини мустақил еча оладиган касб эгалари ҳисобланади.

- таълим принципларининг мутахассислик фанларига тегишли томонларини чуқур билиб олади;
- Технолгик машина ва жиҳозлар йўналиши бўйича бакалавр технологларга тегишли Давлат Стандартлари талаблари, ўқув режалари, фан дастурлари билан тўла танишади;
- Технолгик машина ва жиҳозлар йўналиши бўйича бакалавр–технологларга тегишли умумқасбий ва мутахассислик фанларининг асосий мазмунини билиб олади;
- мутахассислик фанининг ўзига хос жиҳатларини аниқлай олади;
- мутахассислик фанлари дарсларини ўтказишни режалаштира олади;
- мутахассислик фанини ўқитиш учун календар режа туза олади;
- талабалар билимини назорат қилиш учун фан бўйича рейтинг жадвали тузи олади;
- курс иши ва малакавий битирув ишини режалаштиришни ва ташкил қилишни билади;
- ўқув-услубий, илмий-техник адабиётларнинг турлари ва тузилишини билади;
- ўқув-услубий адабиётларга қўйиладиган талаблар билан танишади;
- техник матнни тушуниш усулларини амалда қўллай олади;
- илмий-техник мақолани методик таҳлил қила олади;
- талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларини назорат қилиш методларининг афзаллик ва камчилик томонларини баҳолай олади ва уларни амалда қўллай олади;
- Технолгик машина ва жиҳозлар соҳаси йўналиши бўйича ўқув –услубий адабиётларни ишлаб чиқишнинг ўзига хос Технолгик машина ва жиҳозлар йўналиши бўйича техник адабиётдан матн бўлагини ўқиб тушунади ва таҳлил қилиб, у ҳақда ўз фикрини айта олади;
- техник адабиётда йўл қўйилган методик камчиликларни топа олади;
- мутахассислик фани учун дидактик материал тайёрлай олади;

- дарс жараёнини таҳлил қила олади;
- дарс жараёнини методик жиҳатдан қандай қилиб тўғри ташкил қилишни билади;
- мутахассислик фани дарси учун назорат саволлари тузиш методикаси билан танишади;
- талабалар амалиёти режасини тузишда иштирок эта олади;
- амалиёт турларига тавсиф бера олади;
- ҳар бир амалиёт турининг мақсад ва вазифаларини, ўзига хос жиҳатларини айтиб бера олади;
- ўқитувчи сифатида талабаларга мутахассислик фани билимларини сингдириш усулларини қўллаш олади;
- талабаларга тарбиявий таъсир ўтказиш усулларини билади.

3-маъруза. Дарс ва унинг турлари. Дарсга қўйиладиган талаблар

Дарс деганда ўқитувчининг ўқув гуруҳига уюшган тайёргарлик даражаси бир хил, таркиби ўзгармас ўқувчилар билан машғулот ўтказиши тушунилади.

Дарс ҳунари билим юртида ҳам таълимнинг ташкил этишнинг асосий шакли ҳисобланади.

Дарс деганда маълум вақт ажратилган ва ўзгармас таркибли ҳамда тайёргарлик даражаси бир хил булган ўқувчилар гуруҳи билан ўқитувчи ўтказадиган ўқув жараёнининг бир қисми тушунилади.

Педагогика адабиётида дарсларни уларнинг белгиловчи ҳар хил аломатлари асосида классификациялашнинг турли вариантлари келтирилади. Бундай аломатлардан бири урганиладиган материалларнинг мазмунидир. Бу аломатга кура классификациялаш умумтехника ва махсус фанларга оид энг тула характерлаб бера олган бўлар эди. Ахир, улар урганиладиган материалларнинг мазмуни жиҳатидан бир-биридан фарк қилади. Шу муносабат билан урганиладиган материалларнинг мазмунини ҳам классификациялаш лозим. Умумтехника ва махсус фанларнинг ўқув материални дидактик анализ қилишга интилиб қурилди. Шу позициялардан караганда дарслар классификацияси техника, технология дарсларини, хом ашё ва материалларни, ишлаб чиқариш экономикаси ва ташкил этилишини ўрганиш дарсларини уз ичига олган бўлар эди. Аммо бундай классификацияни афтидан асос қилиб олиб булмади, чунки у хаддан ташқари умумийдир. Бундан ташқари, умумтехника ва айниқса, махсус фанларни ўрганишда ўтказиладиган аниқ дарслар купгина холларда турли мазмундаги материални уз ичига олади: техника масалалари технология билан бирга, купгина махсус материаллар технология билан параллел, ишлаб чиқаришнинг аниқ экономикаси ва ташкил этилиши эса тегишли технология масалалари билан биргаликда урганилади.

Дарсларни классификациялашнинг бошқа бир аломати уларни ўтказиш усуллари. Утказиш усуллари, деганда, ўқитувчининг маълум мақсадга қаратилган фаолиятида, дарсни ўтказиш услубида ифодаланган ташкилий ва бошқа моментлар мажмуи тушунилади. Шу нуқтаи назардан дарсларнинг қуйидаги типлари бўлади: лекция дарси, суҳбат дарси, экскурсия дарси, кинодарс, ўқувчиларнинг мустақил ишлари дарси, лаборатория иши, амалий иш, аралаш дарс. Бу классификацияни семинар дарслари, назорат ишлар, синовлар, мунозара дарслари, демонстрация дарслари ва шу кабиларни қушиб кенгайтириш мумкин.

Бундай классификацияни ҳам асосий классификация сифатида қабул қилиб булмади. Бунга сабаб шуки, биринчидан, у барқарор бўла олмайди, чунки илгор педагогик тажриба дарсларни ўтказишнинг янги, оригинал усулларини илгари суряпти, иккинчидан, иш тажрибасида бундай дарслар «соф» холда жуда кам учрайди, уларнинг купчилиги, гарчи айрим холларда лекция дарси, экскурсия дарси, семинар дарси, синов дарси ва шу кабилар таълимнинг муайян босқичларида анчагина урин олиш мумкин бўлса-да, аралаш дарслардир.

Дарсларнинг асосий дидактик мақсад бўйича классификациясини энг маъқул деб ҳисобламок керак. Бу классификация, бошқа ҳамма нарсдан ташқари, дарснинг ўқув жараёнидаги урнини ҳисобга олади. Бу аломатга кура дарсларнинг қуйидаги типлари

мавжуд: янги материалларни баён этиш дарслари; билимларни пухталаш ва татбик этиш дарслари; такрорлаш-умумлаштириш дарслари; ўқувчиларнинг билим, ўқув ҳамда малакаларини текшириш (контрол-текшириш) дарслари; аралаш дарслар.

Дарснинг ташкилий тузилиши унинг структураси билан белгиланади. Умумтехника ва махсус фанларга татбикан, дарснинг қуйидаги структура элементларини ажратиш курсатиш мумкин: ташкилий қисм; уй топшириқларининг бажарилишини текшириш; ўқитувчининг янги материални баён этиш; ўқувчиларнинг янги материални ўрганишга оид ўқув, техника ёки справочник адабиёт билан мустақил ишлашлари; янги материални такрорлаш ва пухталаш; илгари урганилган материални такрорлаш; пухталаш ва системага солиш; ўқувчиларнинг билим, ўқув ҳамда малакаларини тешириш, ҳисобга олиш ва баҳолаш; уй топшириқлари бериш. Дарснинг типига яъни машғулотдан кузланган асосий дидактик мақсадга кура, бирор структура элементлари ёки уларнинг типавий комбинациялари устун туради.

Асосий дидактик мақсадга биноан классификацияланувчи дарсларнинг типларини уларнинг структурасига боғлиқ ҳолда қисқача куриб чиқамиз.

Хар бир дарс ўқув жарёнининг бир қисми ҳамда билим, кўникма ва малакаларни эгаллашнинг бир бутун мантиқий якунланган босқичидир. Дидактик мақсадлар бўйича дарснинг қуйидаги турлари мавжуд:

1. Янги билимларни ўрганиш дарси.
2. Умумий ёки аралаш дарс.
3. Билимларни мустақамлаш, такрорлаш дарси.
4. Синаш – текшириш дарси.
5. Муаммоли дарс.

• Дарснинг ана шу асосий турлари структураси қуйида келтирилади:

I. Янги билимларни ўрганиш дарси: 1. Ташкилий қисм. 2. Янги ўқув материални баён қилиш ва мустақамлаш. 3. Уйга топшириқ бериш. 4. Дарсни якунлаш.

II. Умумий ёки аралаш дарс: 1. Ташкилий қисм. 2. Уйга топшириқни текшириш. 3. Ўқувчилар билимини оғзаки текшириш. 4. Янги ўқув материални баён қилиш. 5. Янги ўқув материални мустақамлаш. 6. Уйга топшириқ бериш. 7. Дарсни якунлаш.

III. Билимларни мустақамлаш дарси: 1. Ташкилий қисм. 2. Уй топшириғини текшириш. 3. Ўқувчилардан ўтилган мавзуларни сўраш, ўқув материални мустақамлаш. 4. Уйга топшириқ бериш. 5. Дарсни якунлаш.

IV. Билимларни синаш – текшириш дарси: 1. Ташкилий қисм. 2. Ўқитувчининг топшириқни тушунтириши. 3. Ўқувчиларнинг саволларига жавоб бериш. 4. Ўқувчиларнинг топшириқларни бажариши. 5. Бажарилган ишларни ўқитувчига топшириш. 6. Уйга топшириқ бериш. 7. Дарсни якунлаш.

V. Муаммоли дарс: 1. Ташкилий қисм. 2. Муаммони баён қилиш. 3. Муаммони ҳал қилиш йўлларини кўрсатиш ва ҳал этиш. 4. Натижаларни муҳокама қилиш. 5. Ўқитувчининг изоҳлаши ва умумлаштириши. 6. Уйга топшириқ бериш. 7. Дарсни якунлаш.

1. Янги материалларни баён этиш дарслари. Бу дарслар, одатда, мавзунини баён этиш ва дарсдан кузланган мақсадни очиб беришни, янги материални навбати билан баён этиш ёки ўқувчиларнинг ўқув адабиёти, техника адабиёти (журналлар, бюллетенлар, альбомлар, чизмалар, схемалар, технологик жараён карталари ва шу кабилар) ёки справочник адабиёт билан мустақил ишлашни ташкил этишни, ўқувчиларнинг саволларига жавоб кайтаришни, ўқувчиларнинг янги материални узлаштириш сифатини текшириш, кушимча тушунтиришларни, уйга вазибалар беришни уз ичига олади. Бундай дарслар одатда, урганиладиган материал тавсифий характерда ва узлаштириш учун енгил булган ҳолларда утказилади.

2. Аралаш дарслар. Бу дарсларда хар хил дидактик маслалар комплекси ҳал қилинади. Улар барча ёки купчилик структура элементларини хар хил комбинацияда уз ичига олади. Аралаш дарслар умумтехника ва махсус фанларни ўрганишда дарсларнинг энг куп таркалган

типидир. Сунгги вақтларда структурасининг эскирган ва бир хиллиги, дарсда ўқувчиларнинг мустақиллик ҳамда активлик даражасининг пастлиги, билим беришнинг уларни пухталашдан узилиб қолганлиги, утказиш методларининг бир хилиги туфайли аралаш дарс танқидга учрамоқда. Бу танқид ўқув жараёнининг ташкил этилиши ва методикасигагина таалукли бўлиб, дарснинг типига мутлақо алоқадор эмас. Қўпгина камчиликларнинг сабаби аралаш дарс утказилишида эмас, балки дарс структураси сийкаси чиқиб кетганлигида, дарс элементлари катъий тартибда келишида, аксари ўқитувчилар бу дарснинг бой педагогик имкониятларидан фойдалана билмаганлигидадир.

Аралаш дарснинг афзаллиги шундаки, у ўқув жараёнининг бир бирига энг яқин звеноларини уз ичига олади, бу эса ўқувчиларнинг билимларини пухта ва онгли равишда узлаштиришини таъминлаш учун жуда муҳимдир. Бу типдаги дарсларнинг аралаш характери машғулотлар структурасини кенг чегарада узгартиришга имкон беради. Масалан, бир дарсда ўқувчиларга янги билимлар берилади, бу билимлар пухталанади, илгари утилган материал такрорланади, ўқувчиларнинг билимлари текширилади ва хоказо, иккинчи дарсда бу элементлардан баъзилари булмайдиган ёки бир бирига қўшилиб кетади (янги материални ўрганиш вақтида у пухталаниши, билимларни текшириш эса тушириб қолдирилиши мумкин), ҳар хил дарсларда бир хил элементларнинг кетма кетлиги узгариши ҳам мумкин (уй топшириқларининг қандай бажарилганлиги янги материалларни баён этишдан олдин ҳам, кейин ҳам текширилиши мумкин, ўқувчиларнинг мустақил ишларини дарс бошида утказган маъқул). Шу билан бирга, шунини таъкидлаб ўтиш керакки, структура элементларини ҳар хил комбинациялаш ёлғиз мақсадга эмас, балки педагогик мақсадга мувофиқликка асосланиши лозим. Иккинчи томондан дарснинг структурасини аниқлашга ижодий ёндоқиш талаби аралаш дарс аниқ структурага эга эмас деган маънони билдирмайди. ўқувчи ҳар қандай дарсга, шу жумладан, аралаш дарсга тайёрланар экан, уни структурасини уйлаб олади ва уни режада аниқ акс эттиради. Ҳар бир структура элементи учун дарс давомида ўқув ишининг мўйян мазмуни ҳамда тегишли усуллари белгиланади ва амалга оширилади. Дарснинг структурасизлиги ўқитувчи ишида ҳам, ўқувчилар ишида ҳам системасизликка олиб келади.

3. Билимларни пухталаш ва татбиқ этиш дарслари. Бундай дарсларда теманинг бундан олдин урганилган материали юзасидан ўқувчилар билан фронтал суҳбатлар, лаборатория-амалий ишлар утказилади, ҳар хил масалалар ечилади, технологик жараёнлар ишлаб чиқиш машқлари, ёзма график ишлар, илгари урганилган материални мустаҳкамлаш ва системага солиш юзасидан турли мустақил ишлар (схемалар тузиш вауларни ўқиш, жадваллар тузиш, техникавий ҳужжатларни таҳлил қилиш ва шу қабили) утказилади, кинофильмлар қўрилади, ўқувчилар доклад ҳамда рефератлар билан чиқадилар ва хоказо. Бу иш давомида билимлар эсга солинади, етарли фактлар, тушунчалар, қонуниятлар ўқувчилар онги ва хотирасида пухталанади. Бунинг натижасида билимлар анча пухта бўлади.

Такрорлаш-умумлаштириш дарслари. Бу дарслардан қўзланган мақсад-урганилган материал юзасидан олинган билимларни эсга тушириш васистемага олиш, бу эса билимлардаги камчиликларни тулдиришга, мавзунинг, булимнинг ва бутун фаннинг асосий гояларини, масалаларини янада чуқур очиб беришга ёрдам қилади. Бу типдаги дарслар программа мавзусини ёки булимни ўрганиш сунгида ва ўқув йилининг охирида утказилади. Такрорлаш-умумлаштириш дарсларига нисбатан қўйиладиган асосий талаблардан бири уларнинг мундарижасига албатта ўқувчилар ўқув фаолиятига доир янги маълумотлар ва методлар киритишдир.

Такрорлаш-умумлаштириш дарслари икки хил бўлади: ўқитувчи мавзунинг, булим ёки қўснинг урганилган материали юзасидан умумлаштирувчи обзор лекция утказиши ёки ўқувчилар билан кенгайтирилган суҳбат ташкил қилади. Суҳбат вақтида ўқувчилар ўқитувчи раҳбарлигида умумлаштирувчи машқлар, ёзма ишлар ва бошқа топшириқлар бажарадилар.

ўқувчиларнинг иш турлари ниҳоятда хил-хиллигига қарамай, бу типдаги дарсларнинг структураси тахминан бир хил. Бу структура дарс мавзуси ва мақсадини аниқлашни, илгари урганилган ҳамда навбатдаги ишларни бажариш учун зарур маълумотларни эсга

туширишни, ўқувчиларнинг ишни бажаришини (ёки утказилиши кузда тутилган бошқа фаолият турлари) ва яқун яшашни уз ичига олади.

4. Ўқувчиларнинг билими, ўқуви ҳамда малакаларини текшириш дарслари. Бу дарсларда мавзу, булим ёки бутун курс юзасидан батафсил оғзаки савол-жавоб, ёзма ёки график контрол ишлар утказилади, контрол қилувчи курилмалар, карточка-топшириқлар, обзор-такрорлаш жадваллари ёрдамида ўқувчилар билими текширилади, амалий характердаги топшириқлар бажарилади ва хоказо. бундай дарслардан кузланган мақсад ҳар бир ўқувчининг тайёргарлик даражасини асосли баҳолаш учун маълумотлар олиш, билимларнинг канчалик онгли ва чуқур узлаштирилганлигини, олинган ўқув ҳамда малакаларнинг канчалик пухта эканлигини аниқлашдан иборат. Бундан ташқари, бундай дарсларни утказишда ўқитувчи ўқувчилар билими ҳамда ўқувидаги камчиликларни тулдиради ва уларни янада ривожлантиради.

5. Ўқув материални муаммоли баён этиш. Ўқув жараёнини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари – ўқувчиларнинг таълимий ишларини фаоллаштириш, муастақиллигини ривожлантириш, ўқитишнинг энг самарали шакл ва методларидан фойдаланишдир. Бу шакллардан бири ўқув материални баён этишни муаммоли қилиб тузатишдир. Бунда ўқувчи онгида муаммоли вазият ёки илмий изланишни эслатувчи вазифа шаклланади. Ўқувчининг узи саволга жавоб топишга, муаммони ҳал қилишга интилади. Одатда, у тўғри жавобни ўқитувчи ёрдамида топади. Аммо узи кидириб топишга интилиши ва ечим вариантларини топиши унда билиш фаоллигини, муастақил фикрлашни вужудга келтиради, унинг билиш фаолиятига ижодий тус беради.

Ўқитишда тафаккур янги ҳаракат усулларини ва узлаштирилиши лозим булган янги билимларни “кашф этиш”ларига хизмат қилади ва шунда ўқитувчиларда руй берадиган психик ҳолатни кетириб чиқарадиган муайян вазиятлар ҳамда уларга мос вазифалар муаммоли вазият ва вазифалар деб аталади. Шундай вазиятни яратиш ва уша муаммони ҳал қилишда ўқитувчининг тутган йули, усули муаммоли баён қилиш дейилади.

Муаммоли вазиятни вужудга келтириш ва муаммони ҳал қилиш асосида ташкил этилган ўқув жараёни муаммоли ўқитишдир.

Муаммоли вазифалар ва вазиятлар қуйидаги ҳолларда вужудга келиши мумкин:

- Муайян маълумотлар бўйича ечимларни топиш учун муастақил изланишда;
- Мавҳум мазмуннинг муайян тасаввурлар билан боғланиши асосида;
- Билимларни ўқувчиларнинг шахсий тажрибаси ва амалий ишлари билан боғлашда;
- Топкирлик юзасидан топшириқлар, вазифалардан, муаммоли вазиятни уз ичига олган бошқа воситалардан фойдаланишда.

Мана шуларнинг ҳаммаси билиш ва кизикиш фаоллигини келтириб чиқаради. Ўқувчилар узларида ечимни топиш учун зарур билимлар борлигини тушунадилар ва муаммо жавобнинг тўғри вариантини топишдан иборат бўлади.

Дарслар типларини куриб чиқиш дарснинг котиб колган схема эмаслигини курсатади. Ўқув ишининг ташкилий формаси булган дарс максимал натижаларга эришиш учун типлар ҳамда структура бўйича узгариб туриши мумкин ва лозим.

Ҳар бир дарс қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

1. Мақсад ва мазмуннинг аниқлиги; бу талаб дарснинг бутун ўқув материални ва унинг ҳар қайси қисмини тўғри танлаш билан амалга ошади.
2. Таълимий ва тарбиявий вазифаларнинг бирлиги; таълимнинг тарбиявий характери унинг объектив қонуниятни ҳисобланади. Шу билан бирга ўқитувчи ўқувчиларнинг касбий билимларини шакллантиришда ҳамма имкониятларидан фойдаланиши керак.
3. Дарснинг ҳар қандай босқичида таълимнинг энг керакли методларини танлаш; ўқитиш методини тўғри танлаш ўқитувчи меҳнатининг самарадорлигини ва ўқувчиларнинг энг юқори фаоллигини таъминлайди, ўқувчиларга чуқур ва пухта билимлар беришни, уларда билимларни амалга тадбиқ этиш малакаларини шакллантиради.

4. Дарсда ўқувчиларнинг жамоа ва якка тартибдаги ишини тўғри қўшиб олиб бориш; ўқитувчи дарс давомида бутун гуруҳ билан ишлашдан ташқари ўқувчиларнинг якка тартибдаги топшириқлар бўйича мустақил ишлашини ҳам кенг жорий қилиши лозим.
5. Дарсни самарали ташкил этиш; бу талаб дарсга ажратилган вақтдан унумли фойдаланишни, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг дарсга яхши тайёрланишини, машғулотнинг янги техник жиҳозлар билан таъминланишини, унинг барча элементлари, структураси пухта тузилишини тақозо этади.

Мақсад ва мазмуннинг аниқлиги. Бу талаб дарснинг бутун ўқув материални ва унинг ҳар қайси қисмини тўғри танлаш йули билан таъминланади. Дарсда урганиладиган (мустаҳкамланадиган, такрорланадиган) материал нисбатан тугал, мустақил булиши, дарслар системасида муайян урин тутиши ва уз дидактик йўналишига эга булиши, яъни ўқувчиларга янги материални баён этиши, билимларини мустаҳкамлаши ва системага солиши, бу билимларни тадбиқ этиш ўқуви ҳосил қилиш лозим ва хоказо.

Таълим ва тарбиявий вазифаларнинг ажралмаслиги. Юқорида таъкидлаб утилганидек, таълимнинг тарбияловчи характери унинг объектив қонуниятини саналади. Аммо, шунга қарамай, ўқитувчи ҳамиша ўқувчиларнинг тафаккури, хотираси, диққат-эътибори, иродаси ва бошқа хислатларини, билиш фаолиятини, ижодини, ишда мустақиллиги ва шу каби фазилатларини ривожлантириш учун дарсда ҳар қандай имкониятдан фойдаланишга мажбур.

Дарснинг ҳар қайси босқичида ўқитишнинг энг муҳим маъқул методларини танлаш. Ўқитиш методларини танлаш купгина факторга: ўқув материалнинг мазмунига, дарсдан кузда тутилган мақсадга мақсадга, дарснинг ўқув материаллари билан таъминланганлик даражасига, ўқувчиларнинг тайёргарлик савиясига, ўқитувчи тажрибасига ва шу қабиларга боғлиқ. Ўқитиш методини танлаш ўқитувчининг Юқори меҳнат унумдорлигини ва ўқувчиларнинг максимал активлигини таъминлаши керак, бу эса ўқувчиларга чуқур ҳамда пухта билимлар беради, олинган билимларни амалда тадбиқ этиш ўқувларини ҳосил қилади.

Дарсда ўқувчиларнинг коллектив ва индивидуал ишини тўғри қўшиб олиб бориш. Бу талаб ўқитишни индивидуаллаштириш даражасини ошириш зарурлигини тақозо қилади. ўқитувчи бутун гуруҳга ўқув материални маълум қилар экан, одатда, уртача ўқувчини назарда тутлади. Аммо, конкрет ўқувчилар ана шу уртача ўқувчидан куп жихатдан фарқ қилади. Шунинг учун ўқитувчи бутун гуруҳга билан фронтал иш олиб бориши билан бирга, дарсда индивидуал топшириқлар бўйича мустақил ишлашни ҳам кенг жорий қилиши, индивидуал назорат утказиши, уй топшириқларини индивидуал бериши ва уларнинг бажарилишини индивидуал текшириши лозим ва хоказо.

Ташкил этишнинг аниқлиги. Бу талабнинг бажарилиши дарсга ажратилган ҳамма вақтдан ўқувчилар билан ишлаш учун энг самарали фойдаланишга имкон беради. бунга ўқитувчи ва ўқувчиларнинг дарсга яхшилаб тайёрланиши, дарсни жуда яхши моддий-техникавий таъминлаш, унинг барча элементлари структурасини пухта тузиш ва дарсни аниқ ташкил этиш орқали эришилади.

Юқорида келтирилган талаблар дарс тўғрисидаги тушинчани чекламайди ва тула очиб бера олмайди. Дарслар бир-биридан мазмуни, мақсади, структураси, ташкил этилиши, утказилиш методлари ва бошқа жихатидан фарқ қилади, ўқитувчиларнинг шахсий фазилатларига боғлиқ булган субъектив аломатлар тўғрисида гапирмаса ҳам бўлади. Шунинг учун дарсларни классификациялаш тўғрисидаги масала муҳимдир.

4-маъруза. Назарий таълим.

Ҳунар билим юртларининг ўқув режаларида назарий ва ишлаб чиқариш таълими кўзда тутилган. Назарий таълимнинг вазифаси, мазмуни, усуллари ташкилий шакллари ўзига

хос хусусиятларга эга бўлиб, битта мақсадга, яъни юқори малакали ишчи кадрлар тайёрлашга қаратилади. Шунинг учун назарий ва ишлаб чиқариш таълими билим юртларидаги ўқув жараёнининг мустақил, аммо ўзаро алоқадор қисмлари ҳисобланади.

Таълимда назарий дарс соатлари билан амалий машғулотларнинг соатлари маълум нисбатда бўлиши лозим. Бунда ўқувчилар ўрганилаётган фан билан таниш эмаслигини, ўзлаштириладиган билимлар улар учун янгилигини назарда тутиш зарур.

Янги фанни ўқитиш олдинги ўтилган фанлар асосида ва янги технологияни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Махсус техник фанларни ўрганишдан мақсад – ўқувчиларда ҳозирги замон техникаси ва ишлаб чиқариш технологияси бўйича касбий маҳоратни шакллантиришдир.

Махсус техник фанлар бўйича дарсларга тайёргарлик кўришда дидактик принцип талабларини ҳисобга олиш зарур.

Ўқитувчининг ўқитиш қонуниятларини билишгина эмас, балки уларни амалга ошириш учун қулай шароитлар яратиш ҳам муҳимдир. Бунга эса ўқув жараёнини ташкил этишда ўқитишнинг асосий қоидаларига таяниш кераклигини чуқур англаган тақдирдагина эришиши мумкин. Бу қоидалар дидактикада ўқитиш принциплари ёки дидактик принцип деб аталади.

Дидактик принциплар: таълимни илмий асосда ташкил этиш; унинг тарбиявий характери, мунтазамлиги ва изчиллиги, кўрғазмаллиги, мазмунининг ўқувчиларга мос бўлиши; ўқитишнинг фаоллиги ва онглилиги; билим, кўникма ва малакаларни пухта ўзлаштириш ва ҳар бир ўқувчига яқка тартибда ёндашишдан иборатдир.

Ўқитувчи ўқувчиларга машина ва қуролларнинг тузилиши, ишлаш принципи ва меҳнатни ташкил этишни чуқур ўргатиши, уларни қишлоқ хўжалигини янада ривожлантириш режалари, фан ва техниканинг ютуқлари, олимлар, муҳандис ва ишчиларнинг хизматлари ҳақидаги маълумотлар билан ҳам таништириши лозим.

Таълимни илмий асосда ташкил этиш принципи ўқувчиларнинг таълими ишларини фаоллаштирувчи, ақлий қобилиятларини устирувчи, уларни мустақил билим олишга ўргатувчи усулларни танлаш ва техник атамалардан фойдаланишга одатланишдир.

Таълимнинг тарбиявий характери ўқувчиларга касбий билим бериш, уларнинг ақлий ўсиши ҳамда дунёқарашининг шаклланиши учун шароит яратади.

Таълимни амалга оширишда ўқитувчи ўқувчиларда ўз касбларига муҳаббат, онгли интизом, ўз меҳнатини режалаштира билиш, жамоа билан ишлай олиш кўникмаларини тарбиялаши лозим. Ҳар бир дарсни ўқувчилар билим ва малакаларни эгаллашлари билан бирга уларда дунёқараш ҳам шаклланидиган йўсинда ташкил қилиш лозим.

Кўрғазмали принципи ўрганилаётган ҳодиса ва нарсаларни жонли идрок этиш асосида ўзлаштиришни кўзда тутаяди.

Таълимнинг кўрғазмаллилик принципи ўқув материални аниқ образлар орқали бевосита идрок қилишни таъминлайди.

Таълим жараёнида кўрғазмали воситалардан тўғри фойдаланиш ўқувчилар техникага оид билимларни пухта ўзлаштириб олишига, уларни малака ҳосил бўлишига ёрдам беради.

Агар кўрғазмали қурол бирор фикр учун кўрсатиш воситаси бўлса, нутқ асосий, кўрғазмали қурол эса ёрдамчи восита бўлади. Агар кўрғазмали восита кузатишни ривожлантириш учун қўлланса, нутқ қисқа бўлиши фақат асосий воситага, яъни кузатишнинг мақсад ва вазифаларини амалга оширишга қаратилиши керак.

Мана шу талабларни бажариш учун назарий дарсларда плакат, кинофильм, диафильм ва бошқалар бўлиши керак. Таълимнинг ўқувчиларга мос бўлиши принципи уларнинг аклий, жисмоний ва ёш хусусиятларни ҳисобга олишни талаб қилади.

Онглилик ва фаоллик принципи таълимни ўқувчилар илмий билимларни онгли, ижодий ўзлаштирадиган йўсинда ташкил этиш кўзда тутилади. Бунга эса ўқувчиларнинг дарс вақтидаги жуда фаоллиги билан эришиш мумкин.

Бу тамойил ишлаб чиқариш таълими жараёнида касбий малакаларни онгли ўзлаштиришда, ундаги иш ҳаракатларини фарқлай билишда кўринса, амалий топшириқларни бажаришда мазкур принципнинг натижаси меҳнат усуллари тўғри ва белгиланган вақтда бажарилишида намоён бўлади.

Малакаларни пухта ўзлаштириш тамойиллари. Бу тамо-йилга кўра ўқитувчи амалий лаборатория машғулотларининг самарадорлигини назорат қилиб туради. Малакалар пухта ўзлаштирилишини таъминлаш мақсадида ўрганилган материаллар мунтазам равишда такрорлаб борилади, янги материални мустаҳкамлаш тадбирлари қўлланади.

Хар бир ўқувчига яқка тартибда муносабатда бўлиш тамойили ўқувчиларни хар томонлама ўрганишни, уларга ўз вақтида ёрдам беришни, уларнинг ташаббускорлиги ва ижодий қобилияти намоён бўладиган шароит яратишни талаб қилади.

Хар бир ўқувчининг ўзига хос томонларини ҳисобга олиш учун ўқитувчи ва уста дарс ўтилгунича уларнинг тавсифномаси билан танишиши ва хар бири билан суҳбат ўтказиши керак.

Назарий таълим дарсларининг ташкилий шакллари тўғри танлаш катта аҳамиятга эга. Бунда дарсни ўтиш жойи ва тартиби, ўқувчиларнинг фаолияти ҳамда дарсда уларни гуруҳларга ажратиш, дарс давомида ўқитувчи билан ўқувчилар орасидаги алоқанинг моҳияти кўзда тутилади. Дарсларнинг ташкилий шакллари ҳунар билим юртининг таълим – тарбиявий вазифалари билан белгиланади ва ўқитиш усулларига боғлиқ бўлади.

Ўқитиш методлари таълим жараёнида ўқитувчи ва ўқувчилар фаолиятининг йўналишини, ўқитиш жараёнининг қандай ташкил этилиши ва олиб борилишини ҳамда ўқитувчининг иш ҳаракатларини белгилайди. Бу методлар ўқитувчи томонидан ўқувчилар билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш учун қўлланадиган усуллар йиғиндисини ўз ичига олади.

Таълим тизимида ўқитиш методлари билан бирга «усул» ва «восита» атамалари ҳам ишлатилади.

Усул – маълум ўқув материални ўтишда қўлланаётган асосий ўқитиш методи билан бирга иккинчи бир ўқитиш методининг айрим элементларидан фойдаланиб иш кўришдир.

Восита – ўқитиш методларини амалга ошириш учун зарур булган ёрдамчи ўқув материаллари – асбоб, қурол, аппарат ва шу кабилардан фойдаланишдир. Таълим методлари ўқитиш жараёнида ва педагогик тафаккурнинг кўп асрлик ривожланиши тарихида муҳим ўзгаришларга дуч келди. Педагогикада таълим методларини тавсифлаш ва белгилашга бир хил ёндошиш мавжуд эмас. Айрим муаллифлар методларини белгилашда билиш манбааларининг хусусиятларини асосий деб ҳисоблайдилар: чунончи, оғзаки (суҳбат, тушунтириш, баён қилиш, ўқувчиларнинг техник адабиётлар билан мустақил ишлаши ва бошқалар); кўргазмали (кўргазмали қурол, кинофильм ва диафильмларни намоёиш этиш); меҳнат усуллари кўрсатиш ўқувчиларни мустақил кўзатишлари ва бошқалар); амалий (машқлар, операциялар, иш усуллари, амалий лаборатория машғулотлари) ва бошқалар.

Кейинги пайтларда педагогика назарияси ва амалиёти ўқувчилар билиш фаолиятининг характери бўйича таснифладиган методлар қўлланилмоқда.

Таълим жараёнида қўлланадиган методлар ўқувчилар фаоллигини ошириши, ўргатилаётган ўқув методларини ўқувчилар чуқур ўзлаштиришини таъминлаши лозим.

Тушунтириш – кўргазмали метод. Ўқитувчи ҳар хил воситалар ёрдамида ўқувчиларга тайёр маълумот беради ва улар маълумотни қабул қиладилар, англайдилар ва хотирада сақлайдилар.

Эслаш методи. Ўқитувчи топшириқлар тизими билан ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ташкил этади. Ўқувчи эса тасвирлар бўйича кўникма ва малакаларни эгаллайдилар. Ўқувчилар билимининг ҳажми ортиб борган сари биринчи методдан иккинчиси билан бирга фойдаланиш кўпайиб боради.

Муаммоли баён. Ўқитувчи муаммоли вазиятни вужудга келтиради, дарс давомида уни ҳал ўилиш йулларини тушунтириб боради ва ҳал қилади. Ўқувчилар ўқитувчи билан биргаликда муаммони ҳал қилишда фаол иштирок этадилар.

Тадқиқот методи ўқувчиларнинг янги муаммони ҳал қилишдаги мустақил изланиши ва ижодий фаолиятини ташкил этиш усулидир. Бунда ўқитувчи уларга тайёр муаммони баён қилмайди. Уни ўқувчиларнинг ўзлари ўқув материални ўзлаштириш жараёнида топадилар. Шундан сўнг ўқитувчи муаммоли вазиятни вужудга келтиради.

Анъанавий ўқитиш методлари – оғзаки баён қилиш, тушунтириш, суҳбат, маъруза, ўқув адабиётини ўқиш; тажрибалар ўтказиш, натурал объектларни кўргазмали воситаларни намоиш этиш; машқ, ёзма иш, график иш, лаборатория ишлари – баён этилган методлар тизимида восита ва усул сифатида намоён бўлади. Ўқитувчи эса улар ёрдамида у ёки бу методлардан фойдаланиб дарсини юқори савияда ўтказиши.

Амалий ўқитиш методлари.

Амалий метод деганда ўқув материални машқлар, мустақил топшириқлар, амалий ва лаборатория ишлари асосида ўзлаштиришнинг шакллари тушунилади. Ишлаб чиқариш таълимида бу методга иш усуллари, меҳнат операциялари, комплекс ишлар ва вазифаларни бажаришда мустақилликни ривожлантиришга қаратилган ишлар, тренажерларга оид машқлар, лаборатория – амалий ишларга эса технологик жараённи бошқариш машқлари киради.

Машқлар – кўникма ва малакаларни шакллантириш ҳамда мустаҳкамлаш мақсадида муайян ҳаракатларни кўп марта такрорлашдир. Ишлаб чиқариш таълимдаги машқларга асосан қуйидаги талаблар қўйилади: машқларни ўқувчилар онгли ва мақсадга мувофиқ йўсинда бажаришлари; машқлар методикага асосланиши, тизимли, изчил, узлуксиз бўлиши ва такрорланиши; ўқувчиларнинг ишдаги мустақиллиги мунтазам ривожланиб бориши керак.

Онглилик ва мақсадга мувофиқлик машқларни бажаришдаги энг муҳим талабдир. Ўқувчилар машқни нима учун кераклигини аниқ тасаввур қилишлари ва мақсадга эришишга фаол интилишлари лозим. Урганиладиган мезнат жараёнларининг илмий-техник асосларини бажариш йуллари, ишда учрайдиган хатоларни билиш ўқувчиларга урганилаётган ҳаракатларни ўзлаштириш имконини беради.

1. Онглилик ва мақсадга мувофиқлик кўникмалар шаклланишининг дастлабки пайтларида айниқса катта аҳамиятга эга. Ўқувчилар машқ натижаларидан довлдираб колмасликлари учун ўқитувчи, уста уларнинг кийинчиликлардан, кийинчиликларни енгил йулларидан оғохлантиради. Машқлар муваффақиятли утиши учун ўқитувчи ўқувчиларнинг тегишли натижаларга эришишдаги интилишларини куллаб қувватлаши керак. Машқларни тобора кийинлаштириб бориш зарур. Кўникмаларни ишакллантириш жараёни ўқув фаолиятида ҳал қилувчи рол уйнайди.

5-маъруза. Ўқувни режалаштириш ҳужжатлари

Касб – ҳунар коллежларида фанлардан назарий дарсларни утишда:

Перспектив мавзулар режаси

Кундалик дарс режаси

Дарс конспекти

Назарий дарсларни ҳисобга олиб бориш журналларидан мунтазам фойдаланилади.

1. Перспектив мавзулар режаси ўқув материални тўғри таксимлашда айна фанни бошқа фанлар ва ишлаб чиқариш таълими билан боғлашда, дарсга керакли ўқув материаллари ва жихозларни тайёрлашда ёрдам беради, укиш жараёнининг самарадорлигини ошириш шароитини яратиш имконини беради.

Перспектив мавзулар режасининг асосини мавзулар бўйича дарслар тизими ташкил этади. Мазкур режани ўқитувчи фаннинг ўқув режаси ва дастурига асосан дарслар бошлангунича тузади ва унда қуйидагилар кузда тутилади:

машғулот ўқув ишларини бажариш учун ташкилий қисм;

дарсда ўқувчиларнинг мустақил ишлаши;

фанлараро ва фан ичидаги боғланишларни белгилаш;

тарбиявий ишни перспектив режа билан боғлаб олиб бориш;

ишлаб чиқариш таълими билан боғланиш;

курғазмали кулланмалар, дидактик материаллар ва таълимнинг техник воситаларини белгилаш;

уйга топиширқ;

маълумотнома ва методик адабиётлар.

Режанинг компонентлари ўқув фани ва мавзу материалнинг мазмуни, билим юртининг ўқув моддий базаси, ўқувчиларнинг тайёргарлик даражасига караб аниқланади. Перспектив мавзулар режаси методика кенгашида куриб чиқилади.

Перспектив мавзулар режаси такроран фойдаланадиган хужжат бўлиб, унга мунтазам равишда узгартиш ва қушимчалар киритиб борилади.

Н. М. Белоусова 1-жадвалдаги перспектив мавзулар режасини тавсия этади (1-жадвал).

Режанинг булимлари қуйидагича тулидирилади:

Дарснинг тартиб номери каср сифатида – суратга дарсларнинг мавзу бўйича ва махражга фан бўйича тартиб номерлари ёзилади. Масалан, 3/20, бунда 3-мавзу бўйича ва 20-фан бўйича тартиби.

Мавзу, дарснинг асосий масалалари. Мавзу ёзилгандан кейин, дарснинг асосий саволлари ёзилади, лекин дастурнинг ҳаммасини ёзиш шарт эмас.

Ўқув ишини ташкил этиш шакли. Таълимнинг ташкилий шаклини ўқув-тарбия мақсадларига караб ва ўқитиш методлари ҳамда ўқув материалнинг мазмунига боғлиқ бўлади.

Ўқувчиларнинг мустақил иши. Бунда уларнинг китоб, жадвал, топшириқ, кинофильм, диафильм плакат ва хоказолар билан шугулланиши ифодаланади.

Касб-хунар коллежининг тарбиявий иш режаси билан боғланиши. Бу булимни тулдиришда касб-хунар коллежининг тарбиявий иш режасидан фойдаланилади ҳамда боғланиш хар бир дарс учун эмас, балки бир мавзу учун ёзилади.

Фанлараро ва фан ичидаги боғланишлар. Бу булимда урганилаётган фаннинг умумтаълимий, умумтехник ва бошқа махсус фанлар билан боғланишлари курсатилади.

Ўқитишнинг техник воситалари, курғазмали қурол ва кулланмалар.

Амалий ишлаб чиқариш таълими билан боғланиши. Бу булимда урганилаётган ўқув материални ишлаб чиқариш таълимида бажариладиган топишириқлар билан боғланиши курсатилади.

Уйга топшириқ. Мустақил ишлашда фойдаланиладиган адабиётларнинг номлари, нашриётлари, чиккан йиллари, қайси бетларидан фойдаланиш кераклиги ифодаланади.

Дарснинг мақсади учта: таълимий (ўқитиш), тарбиявий ва ривожлантириш мақсадларига булинади.

Таълимий мақсадга умуман қуйидагилар киради:

-янги тушунчаларни шакллантириш;

-янги қонун, қонуният, хусусият ва белгиларни узлаштиришни таъминлаш;

-янги харакат усулларини ўргатиш;

- билимлардаги етишмовчиликларни бартараф этиш;
- билимларни умумлаштириш ва тизимга солиш;
- малакаларни шакллантириш;
- маълум ҳаракат усуллари мутахкамлаш;
- тушунчалар орасидаги боғланишларни аниқлаш бўйича ўқувчиларда бирор нарса тўғрисида тушунчаларни шакллантириш;
- дунёқараш гоёлари ва муаммоларини аниқлаш;
- ўқувчиларда у ёки бу ҳаракатни, воқеаларни баҳолаш бўйича билимларни шакллантириш;
- хулоса чиқаришга тайёрлаш, узлаштиришга эришиш.

Тарбиявий мақсад ўқувчиларда куйидаги муайян шахс сифатлари ва характери таркиб топтиришдан иборатдир;

- дунёқарашни ва касбга кизиқишни;
- уз-узини текшириш ва узаро ёрдамни;
- воқеликлар орасидаги боғланишларни аниқлаш ва таҳлил қилиш кўникмаларини;
- бир соҳадан иккинчи соҳага билимларни кучириш кўникмаларини;
- фанлараро боғланишларни амалга ошириш кўникмаларини;
- нутқ маданиятини;
- ватанпарварликни;
- меҳнатга онгли муносабатни;
- онгли интизом ва яхши хулқни;
- таълим олишга ижобий муносабатни;
- эстетик карашларни;
- иш урнини ташкил этиш ва уз фаолиятини текширишни;
- эътиқодни.

Таълимнинг мазмуни ҳаёт ва замон билан узвий боғланса, у тарбиялаш хусусиятига эга бўлади.

Ривожлантириш мақсади – дарс жараёнида ўқитувчиларнинг психологик сифталарини диққат, хотира, тафаккур ва билиш қобилиятларини шакллантиришдир.

Психологик адабиётларни таҳлил қилиш ўқувчиларда тафаккурни, политехник, меҳнат, билиш ва аклий кўникмаларни, ирода ва мустақилликни ривожлантириш, уларни келгуси дарсларга тайрлаш зарурлигини курсатади.

Агар билимларни шакллантириш ва мақсадли тарбиялаш ўқувчиларнинг билиш қобилиятини такомиллаштиради, буни ривожлантирувчи таълим деб тан олинади.

Энди намуна сифатида айрим фанлар бўйича дарс режаларини куриб чиқамиз.

Дарс режаси асосий ўқув-режалаштириш ҳужжатларидан бири бўлиб, уни ўқитувчи ўқув дастури ва перспектив мавзулар режаси асосида тузади. Унда дарснинг таълим-тарбиявий мақсадлари, ўқитиш ва тарбиялаш масалалари кўрсатилади ҳамда дарснинг таркиби ва элементлари, ҳар бир элементга ажратилган вақт, ўқитувчи томонидан изоҳланадиган ўқув материалнинг кетма-кетлиги ва мазмуни, мустақил ишларнинг характери ва мазмуни, уй топшириғи ва бошқалар ифодаланади.

6-маъруза. Билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштириш, уларни текшириш

Ўқитувчи дарсни ўқувчилар урганилаётган материални равшан англабгина қолмай, уни аниқ такрорлаб ҳам бера оладиган, билимларни келгуси ўқув ишларида ва амалда қўлай оладиган йусинда ташкил этиши керак.

Билимларни мустаҳкамлаш ва такомиллаштиришда ўқувчилар уларни дастлаб қандай узлаштирган бўлсалар, худди шундай айтиб беришлари, уларга аниқлик мукамаллик киритишлари лозим. Таълимий ишнинг ана шу босқичида янги ўқув материали билан илгари узлаштирилган материалларни узаро чамбарчас, ўқувчилар яккол тушунадиган йусинда

боглаш уларнинг фандан олган билим ва кўникмаларини бойитади, кенгайтиради ва янада шакллантиради.

Ўқитиш даврига, урганилаётган материал мазмунига қараб билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштириш ҳар хил дидактик мақсадларга эга бўлиши мумкин. Ўқитишнинг дастлабки босқичларида, шунингдек, тасвирий материални ўрганишда билимларни мустаҳкамлаш ва такомиллаштириш репродуктив характерга эга бўлиши мумкин. Бунда ўқувчилар топшириқни ўқитувчи берган намуна асосида бажарадилар, билимларни дастлаб қандай идрок этган бўлсалар, ана шу ҳолда татбиқ қиладилар. Шундан кейин ўқувчилар топшириқларга ижодий ёндошадилар ва узига ҳос йуллар билан бажарадилар, муаммоларни ҳал қилишнинг янги усулларини топадилар. Лекин бундай билиш фаолияти уларда муайян билимлар ва уларни куллаш тажрибаси бўлишини, сабаб-натижа боғланишларини чуқур тушунишни талаб қилади. Ўқитувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштириш, асосан, уларнинг мустақил ишлари орқали амалга оширилади. Ўқувчилар мақсадга онгли ва фаол интиладилар, пайдо бўладиган кийинчиликларни бирор кишининг ёрдамисиз енгадилар. Ўқитувчи мустақил ишлаш учун топшириқлар тузади, уларни бажариш тартибини режалаштиради, вақти-вақти билан топшириқларнинг мураккиблик ва кийинлик даражасини узгартириб туради, иш вақтида ўқувчиларни кузатиб, зарур ҳолларда уларга ёрдам беради.

Билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштиришни тўғри йулга қуйиш ўқувчиларда меҳнат маданиятини, дарсга маъсулиятли муносабатни таркиб топтиради, фикрлашни, хусусан техник фикрлашни ривожлантиради.

Техник фикрлашнинг хусусиятлари ўқув ишининг методик усулларини, хусусан билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштириш тизимини белгилайди.

Билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштириш тизими ҳар хил машқларни бажариш, урганилган материални ўқув машғулотида такрорлаш ва уйга берилган топшириқларни бажаришдан иборатдир.

Билимларни мустаҳкамлаш ва кўникмаларни шакллантириш учун қупинча репродуктив методдан фойдаланилади. Бу метод ўқув материални айтиб бериш ва эсда саклашга, ижодий тафаккурнинг ривожланишига, мустақил билиш фаолиятини кучайтиришга қаратилган бўлади. Лекин ўқитиш методлари тургун, доимий эмас, улар кейинги пайтларда ривожланиб фаол ўқитиш методлари шаклида намоён бўлмоқда.

Фаол ўқитиш методлари ўқув материални эгаллаш жараёнида ўқувчиларни фикрлаш ва билиш фаолиятига ундайди.

Фаол ўқитиш методидан қуйидагилари фойдаланилади:

А). Ўқитувчи ўқув материални қайта гапириб бериш ва эсда саклаш учун тайёр билимларни намоёниш этмайди;

Б). У ўқув материални шундай баён қиладикки, ўқувчилар фаол билиш ва амалий ишлар жараёнида мустақил билим ҳамда кўникмаларни эгаллайди (2-расм).

Фаол ўқитиш методларининг хусусияти, улар асосида амалий ва фикрлаш фаолиятига интилиш ётишидир. Бу методлардан дарснинг ҳар хил босқичларида: билимларни дастлабки ўрганишда, мустаҳкамлаш ва такомиллаштиришда, кўникма, малакаларни шакллантиришда фойдаланиш мумкин.

Кўникма ҳосил қилишнинг мувофақияти қатор шартларга боғлиқ.

Биринчи шарт – кўникма нима мақсадда шакллантиришини англашдир. Ҳар қандай кўникма – автоматлашган даражага етказилган ҳаракатлар тизимидир. Агар ўқувчи материални узлаштиришда унинг аҳамиятини ташанмаса, унда бундай ҳаракатлар шаклланиши кийин бўлади.

Иккинчи шарт – машқларни тизимли бўлиши. Одатда кўникмалар ҳосил қилишдаги кийинчиликларга ўқув машқлари тизимини ташкил этиш ва уларни утказишдаги камчиликлар сабаб бўлади.

Учинчи шарт – амалий харакатларини онгли равишда бажариш. Ўқувчи уз харакатларини, иш операцияларини изчиллигини яхши тушуниши зарур, уларни механик тарзда такрорлашга ва ёдлаб олишга йул куймаслик керак.

Туртинчи шарт – дастлаб амалий харакатлар ва операцияларга пухта тайёрланиш. Операциялар онгли равишда, режа асосида бажарилса, кўникма тезрок ва мувоффакиятлирок шаклланади. Ўқувчи узининг дастлабки харакатларида хатога йул куймаслиги лозим, чунки уларни кайта ўрганишга тўғри келмайди. Дастлабки харакатлардаги хато кейин такрорланиб, мустаҳкамланиб қолиши мумкин ва уни тузатиш кийин бўлади. Шу сабали харакатларни бажараётганда операциялар тартибини овоз чиқариб ёки чиқармай гапириб туриш гоят фойдалидир. Ўқитувчи шу харакатлар ва операцияларни эътибор билан назорат қилиб боради.

Бешинчи шарт – машқларни мустақил бажариш ва узини узи назорат қилиш. Ўқитувчи ўқувчига бундай назоратнинг усулларини ўргатиши зарур.

Олтинчи шарт – бажарилган машқлар, амалий ишларни тахлил қилиш ва баҳолаш. Ўқув кўникма ва малакаларнинг ижобий ҳамда салбий жихатлари бўлади. Ўқувчилар типик хатоларга йул куядилар. Дарсларда яхши ишларни намоиш қилиш, ижобий намуна асосида ўқитиш мақсадга мувофиқдир.

Кўникмаларни шакллантиришнинг мана шу шартларига риоя қилинса, ўқитишнинг амалий методлари ўқув материалини мувоффакиятли ушлаштиришга олиб келади.

Шаклланган кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ва такомиллаштиришни таъминлашнинг асосий омиллари:

1. Кўникма ва малакаларнинг онгли, тушуниб ва мустаҳкам шаклланиши.
2. Уларни шакллантиришда ушлаштирилган билимларга таянилиши.
3. Хатоларнинг олдини олиш, уларни уз вақтида тузатиш. Нотўғри иш усулларига йул куймаслик.
4. Ўқувчиларга ягона педагогик талаблар куйиш.
5. Топшириқларни секин-аста мураккаблаштириб бориш.
6. Машқлар учун ажратилган вақтдан тўғри фойдаланиш.
7. Малакалар тулик шакллангунича машқларни давом эттириш.
8. Ўқувчиларнинг эътиборлилиги.
9. Машқларнинг мунтазам равишда утказилиши

Билим, кўникма ва малакаларни текшириш методлари. ўқувчиларнинг билим, кўникма ҳамда малакаларини текшириш оғзаки, ёзма ва амалий булиши мумкин. ёзма текшириш ва мустақил ишлар билимларни текширишнинг асосий шакллари ҳисобланади.

Ёзма текшириш ўқувчиларнинг билимлари сифатини: тўғрилиги, аниқлиги, англаб олингани, амалга тадбиқ этилиши тўғрисида бир фикрга келиш ва қисқа вақт ичида гуруҳдаги барча ўқувчилар билимини текшириб куришга имкон беради. Ёзма текшириш, асосан ёзма график ишларни бажартириш билан амалга оширилади. Ёзма текшириш ишлари икки хил булиши мумкин: мавзу бўйича ва якуний текшириш ишлари гуруҳ мавзуни урганиб булгандан кейин, якуний текшириш бир неча мавзу утиб булингандан кейин утказилади.

Ўқувчилардан якка тартибда ва фронтал сураш билимларни жорий, мавзу бўйича, якуний текширишнинг кенг тарқалган шакллари дидир. Савол ҳам ўқувчиларга берилади. Якка тартибда сураш чогида ўқувчи доска олдида жавоб беради. Унинг жавобини бутун гуруҳ эшитиб туради. Ўқувчилар йул куйилган хатоларни тўғрилайдилар, кушимчалар ва изохларни киритадилар. Якка тартибда сурашда дарснинг ҳам куп вақти кетади. Бунда гуруҳдаги ўқувчиларнинг билиш фаоллиги сусаяди. Аммо ундан бутунлай воз кечиш ярамайди, якка тартибда сурашнинг аҳамияти ўқувчиларнинг нутқини, хотирасини ва тафаккурини ривожлантиришдадир. Якка тартибда сураш вақтида барча ўқувчиларнинг фаоллигини ошириш керак.

Якка тартибда сурашдан ташқари, оғзаки текшириш ҳам ўқитувчининг гуруҳ билан суҳбати шаклида амалга оширилади. Бу ҳолда ўқитувчининг саволларига қисқа жавоблар қайтарилиши лозим, шунда суҳбатда купрок ўқувчи иштирок этади. Бундай сураш, якка тартибда деб аталади. У утилган материални такрорлаш билан узвий кушиб олиб борилади, натижада билимлар эсан чикиб қолишининг олди олинади ва улар мустаҳкамланади.

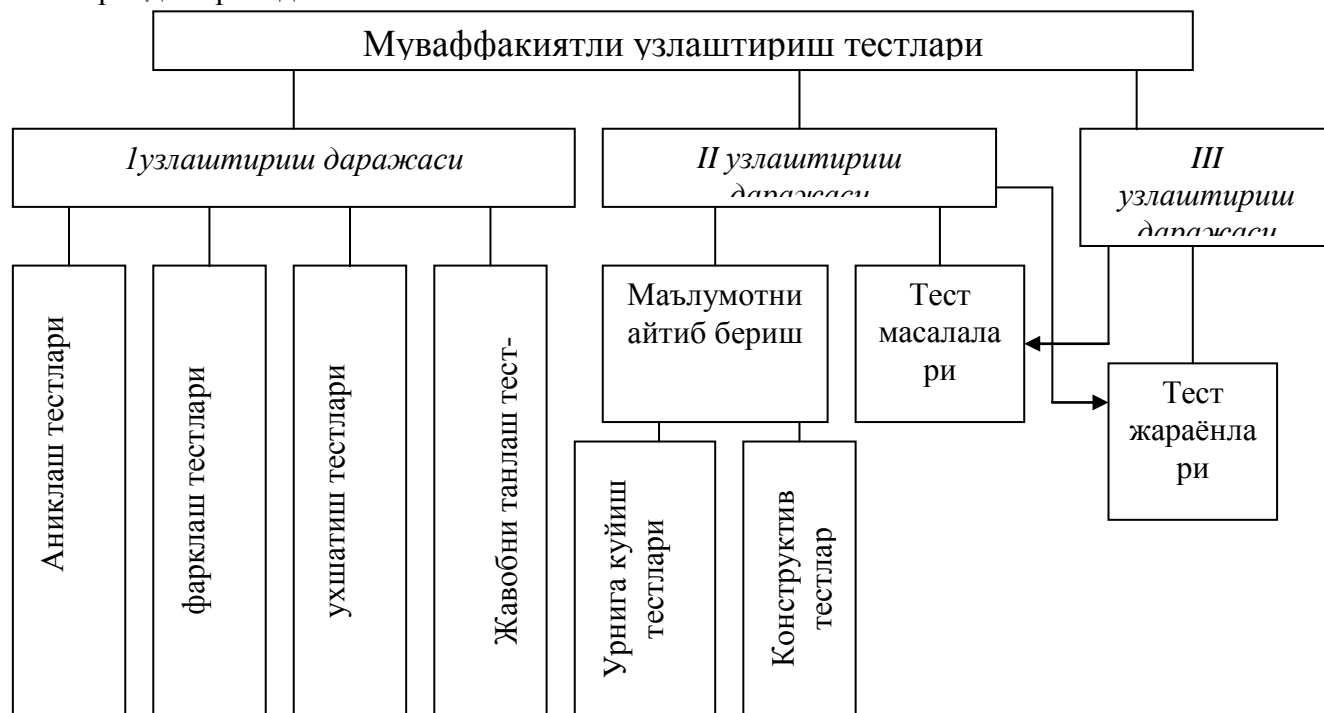
Ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини амалда текшириш ўқувчилар олган билимларини тегишли шароитда қандай тадбиқ эта билишларини аниқлаш мақсадида утказилади. Бундай текширишда ўқувчилар уз билимларинингтўғрилигига ва уларни мустаҳкамлашни давом эттириш зарурлигига ишонч хосил қиладилар.

Кейинги йилларда ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини амалда текширишнинг методлари, шакллари ҳамда воситаларини такомиллаштириш бўйича педагогика амалиётида анча ишлар қилинди. Бу борада янги тадбирларни излаш натижасида катор ўқув юртларида махсус назорат қилувчи қурилмалар ёрдамида сураш усули куллана бошланди. Шулардан бири тест ёрдамида текширишдир.

Ўқувчилар билимини текширишдан мақсад – уларнинг узлаштириш даражасини аниқлашдир. Тестларнинг узлаштириш даражаси бўйича таснифи 3-расмда берилган. Унда узлаштиришнинг даражаси, тестларнинг тури ва хар хил қуринишлари акс эттирилган.

1 даражали узлаштириш тестлари қуйидагиларни уз ичига олади:

1. Аниқлаш тестлари. Ўқувчиларга саволлар берилади. Улар “ХА” ёки “ЙУК” деб жавоб беришлари керак бўлса, альтернатив топшириқлардан фойдаланилади.
2. Фарқлаш тестлари. Бу тестда куп танлаб олинандиган топшириқлардан бир неча жавоблардан битта танлаш таклиф этилади.
3. Ухшаш (солиштириш) тестлари. Бунда урганилаётган объектнинг умумийлигини ёки тафовутларини топиш керак бўлади, солиштириладиган хусусият ва параметрлар албатта топшириқда берилади.

3-расм. Тестларнинг таснифи.

Ўхшатиш тестларини тузиш кийинчиликлар тугдирмайди ва машинага осон киритилади. Бунда жавоблар куплиги учун ўқувчилар уйлашга, фикрлашга мажбур бўладилар. Шу билан бирга, 1 даражали узлаштиришга жавобларни танлаш бўйича тест-масалалар ҳам

киритилади. Уларда жавоблар бир неча вариантда харф ёки ракамлар билан берилади. Ўқувчи масалани ечиб қайси жавоблар тўғрилигини аниқлаши керак.

Тестларни бажаришда ўқувчи фаолиятининг характери бўйича танлаш тестларини куйидаги гуруҳларга булиш мумкин:

- Суз, харф ва сонлар билан белгиланган жавобларни танлаш.
- График шаклда берилган жавобларни танлаш.
- Кетма-кетликни танлаш.
- Берилган улчамлардаги аниқ факторларнинг таъсири характерини танлаш.
- Предметни танлаш.
- Масалани ишлаш натижалари бўйича сон ёки харфларни танлаш.

Тестлардаги топширқларни хилма хил булишига карамай, уларни структураси жихатидан иккита асосий қисмга: танланадиган ва жавоби конструкцияланадиган топширқларга бирлаштириш мумкин.

Тестли назорат билимларни аниқлашда яхши натижа беради, лекин тафаккур жараёнини кузатишга монелик қилади, бунинг учун бошқа усуллардан – ёзма иш, мунозаралар, ишлаб чиқариш вазиятларини тахлил қилиш ҳамда мулоқотлардан фойдаланиш керак. Лекин шу билан бирга билимларни тестли назорат қилиш таълим жараёнини бошқариш имконини кенгайтиради. Тестларин куллаш ўқувчиларнинг амалий қобилияти ва хотирасини ривожлантиради.

7-маъруза. Касб-хунар коллежларида ўқитиш жараёни. Ўқитишнинг ташкилий шакллари.

Хар томонлама камол топган техникадан маълумоти булган ишчилар тайёрлаш масаласи, аввало, ўқитиш жараёнида ҳал қилинади.

Ўқитиш жараёни педогогнинг (ўқитувчи, устанинг) ва у раҳбарлик қилаётган ўқувчиларнинг билим, ўқув ҳамда малакалар системаларини онгли равишда ва пухта узлаштиришга қаратилган изчил ҳаракатлари мажмуидан иборат.

Касб-хунар мактабларидаги таълим ўқувчилар шахсини шакллантиришнинг, уларни ақлий ва жисмоний камол топтиришнинг умумий ҳамда махсус билим беришнинг энг муҳим воситасидир. Ўқитиш жараёни давомида ўқувчиларнинг билиш кучлари ривожлантирилади.

Таълим беришда унинг икки томони: ўқитиш ва ўқитиш томонлари ҳамма вақт равшан ажралиб туради.

Ўқитиш-ўқитувчининг ўқувчиларга билим, ўқув ва малакалар системаси бериш, уларнинг билиш ва ижодий қобилиятларини ривожлантириш борасидаги фаолияти.

Ўқиш-ўқувчиларнинг ўқув фани материални узлаштириш борасида қиладиган системали ва онгли меҳнати.

Ўқитиш мазмуни ҳамма вақт тегишли ўқув фани программаси билан белгиланишини, ўқувчиларнинг уқинини эса ўқитувчи йулга солиб туришини назарда тутиб, мувофаккиятли таълим беришнинг асосий шарти таълим бериш мазмуни, ўқитиш ва ўқиш орасидаги чамбар-час узвий боғланиш деб ҳисобламоқ керак.

Мактабнинг, шу жумладан, касб-хунар мактабининг ҳам, асосий вазифаси уқиб келаётган авлодни ўқитиш ва тарбиялашдан иборат. Ўқитиш жараёнини ўрганиш объекти сифатида ажратиш курсатиш асло таълимни тарбияга қарши куйиш булмади. Ўқитувчи

Ўқувчиларга янги материални тушунтирар, уларнинг кузатишларини, мустақил ишларини ва фаолиятларини ташкил этар экан, уларда урганилаётган объектларга маълум даража ёндашиш қобилиятини, атрофдаги нарса ва ходисаларни мулоҳаза қилиш ҳислатларини шакллантиради, уларни меҳнатга онгли муносабатда бўладиган қилиб тарбиялайди, уларнинг иродаси ҳамда характери чиниктиради. Бинобарин, ўқитувчилар ўқувчиларга таълим берар экан, уларни тарбиялайди ҳам. Таълим ҳамиша тарбияловчи характерда бўлади. тарбия билан таълим орасидаги чамбарчас боғлиқлик, боғқача айтганда, таълимнинг тарбияловчи характери ўқитиш жараёнининг асосий объектив қонуниятларидан биридир. Таълим, бу масалага ўқитувчи қандай қарашидан қатъий назар, доимо ўқувчиларни тарбиялайди. Тарбияловчи таъсир таълимнинг ажралмас йулдошидир. Агар ўқув жараёнида ўқувчиларнинг билиш кучларини ривожлантириш, уларда диалектик-материалистик дунёқараш ҳосил қилиш учун яхши шароит яратилса, таълимнинг тарбияловчи таъсири бирмунча ортади.

Ўқитиш жараёнида тарбиялаш дастурида, дарсликларда, ўқитувчининг иш материалида - гоёвий аҳамиятли ўқув материали танлаш, ўқувчилар активлигини қозғатадиган ва уларнинг ақлий ҳамда жисмоний меҳнатда мустақил бўлишни таъминлайдиган ўқув методларини қўллаш, ўқитиш ва меҳнатни ҳар қайси ўқувчининг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш йули билан таъминланади. Қасб-ҳунар мактаблари шароитида ўқувчиларнинг тарбиялашнинг муҳим омили уларнинг доимо унумли меҳнатда иштирок этишидир. таълим бериш жараёни тарифланар экан, ўқитувчи ўқитишнинг ички механизмларини билгандагина, ўқув жараёни вақтида идрок этилганларнинг ҳаммаси ўқувчи онгида ақс этиши ва узгариши қандай содир бўлишини тушингандагина ўқитиш самарали бўлиши мумкинлигини ҳам таъкидлаб ўтиш лозим. Ана шунинг учун ҳам ўқитувчилар педогогик психология билимларини чуқур эгаллаши зарур.

Ўқувчиларни билимларни узлаштириб, объектив дунёни билиб оладилар. Шу нуқтаи-назардан олганда, билимларнинг узлаштирилиши билиш турларидан биридир. Билишнинг умумий қонуниятлари ўқувчиларнинг билиш фаолиятига ҳам боғлиқдир.

Аммо билимларни узлаштириш жараёнининг узига хос хусусиятлари ҳам бор. Ўқувчилар, асосан, билганларини ўқитувчи раҳбарлигида узлаштирадилар, шу сабабли ўқувчиларнинг субъектив янги нарсани билиш жараёни объектив янги нарсани билиш жараёнига қараганда энг қисқа йул билан содир бўлади. Ўқувчилар фанларнинг асосларини узлаштирадилар, улар олдида янги ҳақиқатни кашф этиш вазифаси турмайди. Билимларни узлаштириш жараёнида мушоҳада юритиш ўқувчиларнинг сезиш тажрибасини бойитади. Билимларнинг қаттагина қисмини ўқувчилар бевосита кузатиш асосида эмас, балки билвосита йул билан, яъни, асосан, педогокнинг тушинтириши, китоблар, дарсликлар уқиш орқали узлаштирадилар. Ўқувчиларнинг таълим жараёнидаги практикаси ҳақиқат мезонлигича қолади, аммо у, аввало, билм, ўқув ва малакаларини ошириш воситаси ҳисобланади.

Ўқитиш жараёнини қўриб чиқшда, ўқув иши назариси ва практикасининг тўб проблемаларидан бири ҳисобланган ўқитишнинг боришидаги асосий йўналиш тўғрисидаги масала алоҳида ажралиб қўрилди керак. Таълим беришда ўқувчиларни инсоният туплаган ва системага солинган билимлар билан қўроллантириш зарурлигига асосланиш керакми ёки ўқувчилар қобилиятини ривожлантиришга асосланиш керакми?

Ҳозирги замон талаби билимларни узлаштиришни ва ўқувчиларнинг билиш кучларини ривожлантиришни ягона ўқитиш жараёнининг икки томони деб қарайди. Ўқувчиларнинг ақлий қамол топиши қўлгина йуллар билан боради, бу йулларнинг асосийси-фан ва техника асосларини уларнинг етакчи гоёлари ҳамда йўналишлари нуқтаи-назаридан узлаштириш. Объектив оламни билиб, шу билан бирга уз қобилиятларини ривожлантириб, ўқувчилар атрофдаги нарса ва ходисаларни урганиш методларини, шунингдек, уларга таъсир этиш усулларини билиб оладилар.

Ўқитиш жараёнининг бу қонуниятлари касб-хунар мактабларида малакали ишчилар тайёрлашга ҳам тула таалуклидир. Аммо таълимнинг ривожланаётган бошлангич даврининг нихоятда муҳим эканлигини эътибор этиш билан бирга (бу даврда шахснинг мукаммал шаклланиши, доимий уз-уздан такомиллашиш қобилияти таъминланади), касб-хунар коллежларида ўқув жараёнини ташкил этишда ўқувчиларнинг билим олишларига, уларда малакалар ҳосил қилинишига купрок урин бериш керак. Бунинг сабаби шуки, нисбатан қисқа вақт ичида фан ва техника асосларининггина узлаштириб қолмай, балки ишлаб чиқаришнинг тегишли соҳасидаги техника ва технологияни ҳам яхши биладиган, муайян характердаги ишларни сифатли бажаришга оид конкрет ўқув малакаларга эга булган малакали ишчи тайёрлаш зарур. Бу нарса ўқув иши мазмуни, форма ва методларини аниқлашда уз ифодасини топади.

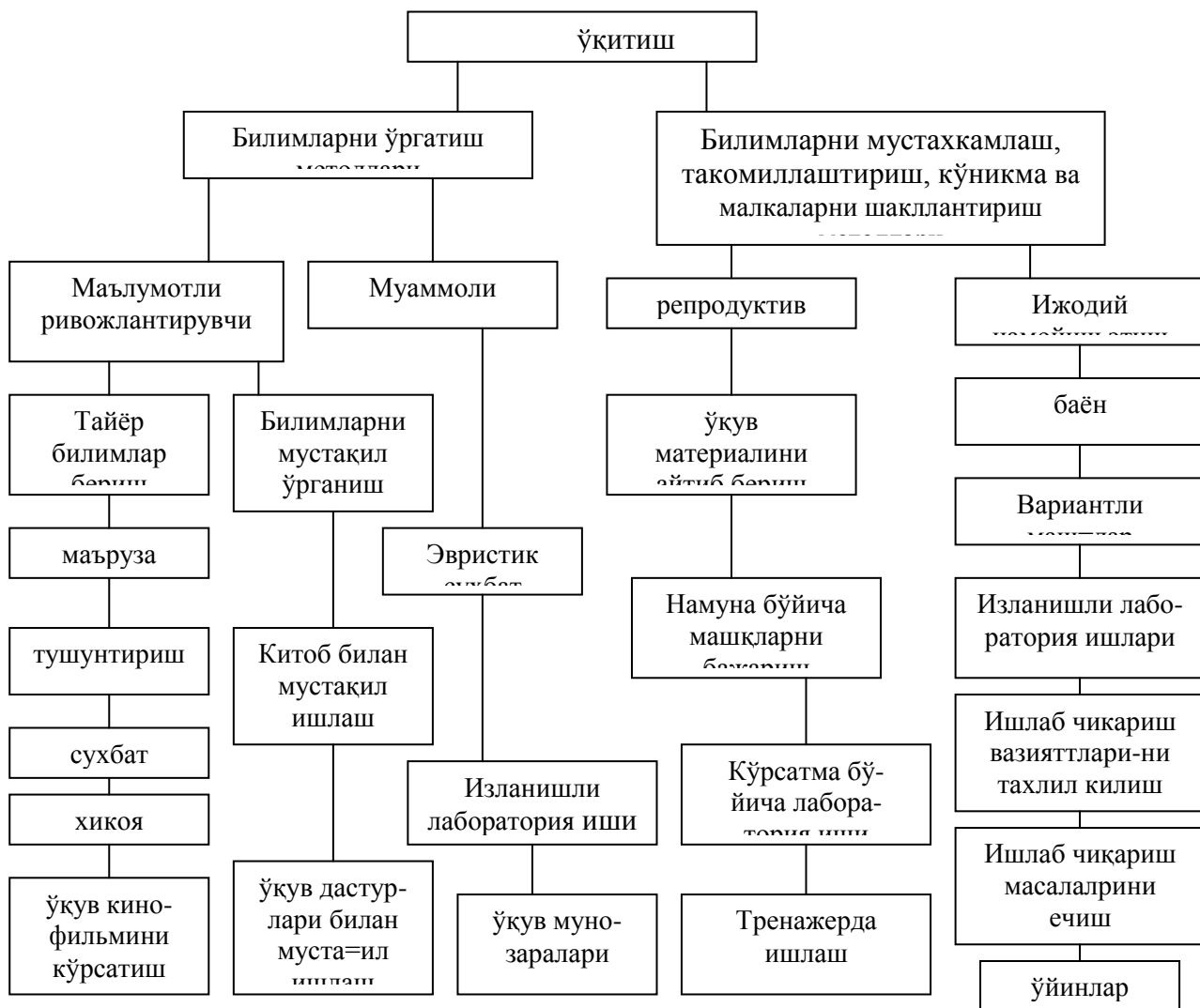
Билимларни узлаштириш ўқувчилар ақлий фаолиятининг илгари силжишига ва унда янги сифат хусусиятлари пайдо булишига, яъни унинг чинакам камол топишига ҳамма вақт ҳам ва бирданига олиб келавермайди. Шу муносабат билан ўқув жараёнининг харакатлантирувчикучини ва ўқитишда содир бўладиган барча мураккаб ходисаларни тушиниш муҳимдир.

Ўқув жараёнига ҳам муайян объектив карама-каршилиқлар хос бўлиб, улар орасидаги нисбат таълим беришдаги зиддиятларни ташкил этади, уларнинг энг муҳимлари жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- Ўқитиш мақсадларининг зиддиятлари (масалан, ўқувчиларнинг хар томонлама умумий камол топиши ва уларнинг муҳус кизиқиш ҳамда қобилиятларининг чуқуррок ривжоланиши; тайёргарликнинг политехник йуналганлиг ва конкрет ихтисосликнинг эгалланиши);
- Ўқув жараёни моҳиятининг зиддиятлари (чунончи, ўқитиш ва уқиш);
- урганиладиган ўқув материали мазмунидаги зиддиятлар (масалан, илмий информациянинг усиб борувчи окими ва ўқув дастурининг чекланганлиги; илм ва техниканинг мутассил тараккий этиб бориши ва ўқув ҳужжатларининг вақти-вақти билан янгилаиб бориши);
- айна босқичда ўқувчилар олдида турган билиш вазибалари билан ўқувчиларнинг билим, ўқув ва малакалари даражаси орасидаги зиддиятлар;
- Ўқитиш методларидаги зиддиятлар (жумладан, ўқитувчининг раҳбарлик роли ва ўқувчиларда мустақилликнинг ривожланиши);
- Ўқитишнинг ташкилий формалардаги зиддиятлар (чунончи, ўқитишнинг фронтал усули ва билимлар олишнинг индивидуал характери).

ўқитиш, яъни ўқитувчи фаолияти нуктаи назардан, ўқув жараёнларинингграёни қуйидаги булимларни уз ичига олади:

- Ўқувчиларга ўқув материални баён этиш ёки уларнинг билимларини мустақил узлаштиришидаги фаолиятига раҳбарлик қилиш;
- Ўқувчилар билимини пухталаш ва такомиллаштиришга раҳбарлик қилиш;
- Ўқувчиларнинг уз билимларини амалда тадбиқ этишдаги фаолиятига раҳбарлик қилиш, ўқувчиларда ўқув ҳамда малакалар ҳосил қилиш;
- Ўқувчилар қўлга киритган ютуқларни анализ қилиш, уларнинг билим, ўқув ҳамда малакаларини текшириб, баҳо қилиш.

1-расм. Ўқитиш методларининг таснифи

Ўқитишнинг ташкилий шакллари деганда, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг махсус ташкил этилган, белгиланган тартибда ва муайян режимда утадиган фаолияти тушинилади. Ўқитишнинг у ёки бу ташкилий формаси коллектив ва индивидуал ўқитишнинг ҳар хил қуринишда қушиб олиб борилиши, ўқитишда ўқувчилар мустақиллигини турли даражаси, ўқувчиларнинг уқишига ўқитувчи раҳбарлигининг ҳар хил усуллари билан характерланади. Ўқитишни ташкил этиш формаларини танлаш таълим-тарбиявий вазифалар билан белгиланади ва ўқув ишининг мазмуни ҳамда методларига боғлиқ бўлади.

Касб-ҳунар коллежларида ўқитиш синф-дарс системаси деб аталадиган системада олиб борилади. Касб-ҳунар коллежларида тадбиқан олганда, синф-дарс системасида ўқувчиларни уларнинг тайёргарлик даражасига, урганадиган касбига, баъзи касблар учун эса- жинси ва ёшига мувофиқ гуруҳларга ажратиш кузда тутилади. Ҳар бир ўқув гуруҳининг таркиби ўқитишнинг бошидан охиригача узгармайди. Машғулотлар катъий жадвал асосида ўқитувчи раҳбарлигида олиб борилади. Урганиладиган материал қисмларга-ҳар бири муайян мақсадни кузда тутган дарсларга тақсимланади.

8-маъруза. Ўқув материални билдириш усули

Ўқувчиларга ўқув материалларини билдириш ўқитувчи фаолиятининг асосий элементлардан биридир. Ўқув жараёнининг бу звеносига ўқувчилар фаолиятининг қуйидаги элементлари: билимларни идрок этиш, тушуниб олиш ва умумлаштириш тўғри келади.

Аммо ўқувчиларга ўқув материални билдиришни уни тушуниб олиш ва умумлаштириш билан боғлаш ўқитувчига узига тўғри йул танлаши учун зарурдир.

Агар ўқитувчи ўқув материални билдиришда асосий вазифа баён этилган маълумотларни ўқувчиларнинг идрок этишидан иборатдеб билса, бу хол ўқитувчини ўқувчиларнинг фикрлаш фаолиятини активлаштиришга ёрдам берувчи форма, метод ва методик усулларни тадбиқ этишга рағбатлантирмайди, ва аксинча, мақсадли билимларни тушуниб олиш ва умумлаштиришга каратиш ўқитувчини ўқув материални баён этишнинг энг самарали методларини, ўқувчиларнинг билимларини узлаштириш даражасини текширишнинг тегишли критериларини излаш ва тадбиқ этишга ундайди.

Янги ўқув материални билдириш ўқитувчи ишидаги асосий масаладир.

Янги материални билдиришда, асосан, оғзаки методлардан: оғзаки баён этишдан (сузлаб бериш, тушунтириш, маъруза, сухбатдан) ўқувчиларнинг китоб билан ишлашидан ва курсатма кулланмалар, диафильмлар, кинофильмлар, тажрибалар курсатишдан фойдаланилади. Аммо янги материални билдириш ва бунинг натижасида ўқувчилар олинган билимларни идрок этиши, тушуниб олиши, дастлабки зарур умумлаштиришлар қилиши кераклиги анъанавий методларни бошқа методлар билан кушиб олиб боришни талаб этади.

Ўқитувчи ўқув материални баён этганда, лаборатория амамлиий ишларни бажариш вақтида, машқлар жараёнида, мустақил кузатишлар вақтида ижодий характердаги ишларни бажариш натижасида ўқувчилар янги билимлар оладилар. Ўқитувчининг вазифаси ўқувчилар фаолиятининг хамма турларини билимлар олиш ва уларни кенгайтириш манбайига айлантиришдан иборат.

Ўқув материални билдириш методини танлаш, урганилаётган материалнинг мазмуни, характери ва мураккаблигига, машғулотларнинг дидактик мақсадига, ўқитиш воситалари бор – йуклигига, ўқувчиларнинг дастлабки билимлари ва шу кабиларга куп жихатдан боғлиқ. Касб-хунар мактабларидаги ўқув жараёнининг узига хос хусусияти шундан иборатки, ўқувчиларнинг назарий машғулотлари билан бир каторда катта хажмда ишлаб чиқариш таълими хам утказилади. Бу хол ўқитувчидан ўқувчиларга ўқув материални амалий режада билдиришни талаб қилади, бу эса ўқувчиларнинг материални идрок этишига таъсир курсатади. Шунинг учун ўқув материални билдириш методларини танлашда ўқитувчи ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш тажрибаларини, уларнинг ўқитилиш даврини, урганилаётган материалларнинг амалиёт билан боғлиқлигини хам эътиборга олиш зарур.

Ўқув материални билдириш методларини танлаш бир қатор субъектив факторларга, жумладан, бутун ўқув гуруҳининг хусусиятларига, айрим ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларига боғлиқ.

Нихоят ўқув материални билдириш методларини ва методик усулларини танлашга ўқитувчининг педагогик тажрибаси, индивидуал сифатлари, иш услуби, яъни ўқитувчининг педагогик махорати анча таъсир этади.

Ўқувчиларни янги билимларни идрок этишга тайёрлаш. Ўқувчиларни янги билимларни идрок этишга тайёрлаш усуллари куп, бу усуллардан кай бирин куллаш лозимлиги урганиладиган материлни мазмунига, унинг канчалик муҳимлигига, ўқувчиларнинг канчалик тайёрланганлиги ва ўқитувчининг тажрибасига боғлиқ. Ўқувчиларни урганиладиган материал билан таништиришнинг энг куп таркалган усулларида бири ўқувчилар билан олган материаллар билан билиши керак булган материаллар орасига “куприк солиш” мақсадида, илгари урганилган материални асосий жойларини такрорлашдан иборат. Агар бундай боғланишлар аниқ бўлиб, ўқувчиларнинг англаши осон бўлса, янги материални ўқитувчининг узи қисқача эсга тушириши мумкин. агар урганилган материал билан янги материал орасидаги боғланишни чуқуррок куриб чиқиш лозим бўлса, ўқитувчи ўқувчилар билан сухбат уткази. Иккала холда хам асосий эътибор такрорланадиган материалнинг фактларига асосланган томонигагина эмас, балки

ўрганиш керак булган материал билан боғланиш урнатишга қаратиш лозим. Бунда айна фандан урганилган материал билан боғланишларни очишагагина эмас, балки ўқувчиларнинг бошқа фанлардан олган билимларига таяниш ҳам муҳимдир. Касб хунар мактабларида техника фанлари билан умумтаълим фанларининг урганиладиган материалларни бир бирига боғлаш алоҳида аҳамиятга эга.

Ўқувчиларни янги ўқув материални идрок этишга тайёрлашнинг муҳим элементи, уларга дарс мавзусини ва дарсдан кузда тутилган мақсадни билдиришдан иборат. Дарс мавзусини урганилаётган ўқув материалнинг моҳиятини, дарснинг мақсади эса ўқувчилар нимани ва қай даражада узлаштириш лозимлигини белгилайди. Мақсаднинг қўйилиши ўқувчиларни уқиувчи баён этадиган материални уйлаш, анализ қилиш ва умумлаштиришга, илгари олинган билимлар асосида янги билимларни мустақил излашга раҳбатлантирмоғи лозим. Хар бир дарс учун мақсад танлаш ўқув материалнинг аниқ мазмунига боғлиқ.

Ўқувчиларни янги билимларни идрок этишга тайёрлаш мақсадида кинофильмдан лавха намойиш қилиб, уни изохлаб бериш, уларни илмий – оммабоп журналларнинг навбатдаги дарс билан боғлиқ булган кизикарли материаллари билан таништириш, илмий – техникавий кашфийт ёки ишлаб чиқариш илгорлари кулга киритган ютуқлар тўғрисидаги газетада босилган материаллардан мисол келтириш мумкин ва хоказо. Бўларнинг ҳаммаси ўқувчиларни муайян тарзда тайёрлайди, уларнинг янги материалга кизикишини оширади.

Агар ўқувчиларни янги билимларни идрок этишга тайёрлашни ички томондан эмас, балки ташқи томондан ҳам қараш зарур. Ўқувчилар билимларни оптимал идрок этиш учун ўқув жараёни утказиладиган жойдаги санитария гигиена шароитлари каби факторлари ҳам (дарс бошланишидан олдин хоналарни шамоллатиш, оптимал даражани саклаб туриш, танаффус вақтида ўқувчиларни нормал дам олишини таъминлаш) ҳисобга олиниши керак. Ўқувчиларнинг “старт” ҳолатини таъминлаш учун дарснинг бошланишини аниқ ташкил этиш: ўқувчиларни жой-жойига утказиш, дафтар, китоб ва бошқа керак яроқларини тахт қилиб қўйиш катта аҳамиятга эга.

Ўқувчиларни ўқув материални идрок этишга тайёрлаш тўғрисида гапирилар экан, бирини дарснинг роли ва уқиувчининг ўқувчилар билан дастлабки алоқасининг роли хақида ҳам айтиши керак, чунки бўлар ўқитувчи билан ўқувчилар орасидаги бундан кейинги муносабатларни маълум даражада белгилаб беради.

Биринчи дарс ижобий эмоциялар ва фанга кизикиш ҳосил қилиши керак. Шу сабабдан энг кизикарли фактлар танлаш ва энг самараи методик усуллардан фойдаланиш зарур. Ўқувчилар бундан кейинги машғулотлар янада кизикарли булишини кутишлари керак. Дарс материали бутун синф учун тушунарли булиши лозим. Бу ҳол барча ўқувчиларда кийинчиликларни энгиш имкониятларига ишонч ҳосил қилади.

Дастлабки пайтларда ўқувчиларда ижобий фаолият ва активликни ривожлантиришда мутадилликка риоя қилиш даркор. Мустақил тажрибалар, “таркатма материал” билан ишлаш, мунозара элементлари ва бошқа “шовкинли” методларни эҳтиётлик билан тадбиқ этиш тавсия қилинади, чунки гуруҳни билмай туриб, ўқувчиларни назоратдан четда қолдириш мумкин. дастлабки танишишда уз мазмуни ва методикаси жихатидан равшан, кизикиш уйғотадиган сузлар бериш методидан, шунинг уқиувчига янги тарбияланувчилари тўғрисида бой матекриал бера оладиган сухбат методидан фойдаланган маъқул. Шу билан бирга, сузлаб бериш ва сухбат методлари хатто биринчи дарсда ҳам диепроектор, магнитофон ва бошқа техника воситаларидан фойдаланишга имкон беради.

Ўқитувчи дарсда узини қандай тутиши жуда муҳим. Ўқувчилар сезиши мумкин булган ишончсизликка хатто жуда кичик бир хатонинг утказиб юборилишига йул қўйилмайди. Шу сабабли ўқитувчи узининг хар бир усули, ҳаракати, узини олдиндан тасаввур қилиши учун биринчи дарсига жуда пухта тайёргарлик қуриши лозим. Бу нарса, айниқса, дастлабки дарсларни, одатда, хаяжонланган ҳолатда утказадиган ўқитувчиларга таалуклидир.

Ўқув материални оғзаки баён этиш методикаси. Ўқувчиларга ўқув материални билдиришнинг асосий методларидан бири уз ичига : сузлаб бериш, тушунтириш, маърузани

оғзаки баён этишдир. Бўларнинг хаммасида таълим беришнинг фақат бир воситасидан – ўқитувчи сузидан фойдаланилади.

Сузлаб бериш ўқув материални хикоя тарзида баён этишни кузда тутати. Бу метод ўқув материални, асосан, тавсифи характерда бўлиб, мантикий изчиллиги билан фарк қиладиган холларда кулланилади. Тушунтириш. Ўқув материални оғзаки баён этишнинг кузда тутати. Тушунтириш жараёнида ўқитувчи солиштириш, таккослаш, дедукция, индукция, асослаш, қонуниятлар чиқариш ва шу қабилардан фойдаланилади. Тушунтириш, асосан, хусусий ва аниқ маълумотларни билдиришда кулланилади.

Маъруза, сузлаб бериш ва тушунтиришдан фаркли уларок, анча аниқ тузилган бўлади. Маърузалар, одатда ўқув дастурининг йирикрок, принципиал мухит масалалари юзасидан уқилади. Маърузада ўқув материални яхлит ва изчиллик билан баён этилади, узаро боғланган тушунчалар, қонуниятлар системаси очиб берилади, курснинг турли мавзулари орасида ички боғланишлар урнатилади.

Маъруза сузлаб беришга караганда узок давом этади ва ўқувчиларнинг ёзиб боришини кузда тутилади. Маърузани эшитиш сузлаб беришни эшитишга караганда кийинрок, чунки купрок диққат эътиборни талаб этади. Методик усул нуқтаи назаридан олганда сузлаб бериш, тушунтириш ҳамда маъруза жуда куп умумийликка эга, шу сабабли умуман оғзаки баён методикасини куриб чиқамиз ва хар қайси методнинг узига хос хусусиятларини кайд этамиз.

Оғзаки баён этишга тайёргарлик куришда шунинг назарда тутиш зарурки, ўқувчилар янги материални, одатда, у тегишли мантикий изчилликда қисм – порциялаб баён этилган тақдирдагина анча самарали узлаштирадидилар. Ўқув материалнинг хар бир қисми нисбатан тугал мазмунга эга булиши керак. Баённи режалаштиришда материални асосий масалалар мумкин қадар кам бўладиган тарзда тузишга харакат қилиш зарур. Тажрибадан маълумки, ўқувчилар 2-3 та асосий фикрни осон, турт ёки бешта асосий фикрни кийинрок идрок этадилар, агар асосий фикрлар 8-10 та бўлса ўқувчилар анча кийналади.

Баён этишда энг кийини бошлангич қисмдир, шунинг учун ўқитувчи уни жуда пухта машқ қилиши зарур. Хамма вақт маълум ва аниқрок материалдан бошлаб, секин аста янги материалга утиши лозим.

Ўқувчилар иш тажрибасида янги факт ходиса, қонуният ва воқеаларни тушунтиришни тузишнинг икки усули: индуктив ҳамда дидуктив усуллари кулланилади. Индуктив усулда ўқитувчи хусусийдан умумийга, дедуктив усулда эса, аксинча, умумийдан хусусийга боради. Бир материалнинг узини купинча икки усул билан бериш мумкин.

Дедуктив усулда баёнэтишга вақт анча кам сарфланади, аммо бу усулни куллаш учун ўқувчиларда дастлабки билимлар ва абстракт фикрлаш борасида маълум тажриба булиши зарур.

Баён этишнинг индуктив ёки дедуктив усулининг кулланилиши урганиладиган материалнинг мазмунига боғлиқ. Хикоя характеридаги материални индуктив асослашлар куп булган материал купинча дедуктив усулда баён этилади.

Шуни таъкидлаб утиш зарурки, тушунтиришнинг индуктив ва дедуктив усуллари «соф» холда кам кулланилади. Одатда, ўқитувчилар ўқув материални баён этишда, урганиладиган масалаларнинг мураккаблиги ва муҳимлигига караб бу усуллардан комплекс тарзда фойдаланилади.

Баён этишнинг гоъвий – сиёсий йуналганлиги ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга. Дарсда таълим масалаларигина эмас, балки тарбия масалалар хам ҳал қилинади.

Ўқув материалларини қисм – порциялаб баён этиш тавсия қилинади. Бунда фикрлар фикрга, қисмдан қисмга мантикиан утиш дарсдан кузланган асосий мақсадни ўқувчилар эсига тушириш, материалнинг баён этилган хар бир қисмига яқун яшаш зарур. Бу шартларга амал қилиш баён этишнинг мантикийлигини оширади. Баён этиш мантики ўқувчиларга тушунарли булишга харакат қилиши лозим.

Баённинг тушунарли булишини ошириш учун: аниқ булиши лозим, чунки умумий мулохазалар, одатда, кийинрок узлаштирилади; зарурат булмаса, ўқувчиларга тушунарсиз

терминлардан фойдаланмаслик керак; жумлаларни имкони борича қисқа тузиш лозим; ракамли материални эҳтиёжсиз ишлатавермаслик зарур.

Баён этиш вақтида ўқитувчи таккослашда фойдаланса, ўқувчилар материални яхшироқ тушунади. Муваффақиятли баён этишнинг энг муҳим шарти уқиувчи баён этаётган ўқув материални идрок этиш ва тушуниб оиш жараёнида ўқувчилар эътиборининг тургун ҳамда фикрлаш фаолиятининг илгор булишидир.

Илгор педагоглар ўқувчилар эътиборини жалб қилиб туриш ҳамда фикрлаш фаолиятини илгорлаштиришнинг хар хил усуллари ва методик усулларидан фойдаланадилар; бу усулларнинг самарадорлиги хар бир ярим холда материалнинг мазмунига, гуруҳнинг жамоаси ҳамда тайёргарлигига, дарсда фойдаланиладиган жихозларга, ўқитувчининг индивидуал фазилатлари ва иш тажрибасига боғлиқ бўлади. Яхши педагоглар тажрибасини жамлаб, энг характерли методик усулларни курсатиб утиш мумкин.

Аввало, сузни курсатма кулланмалар, тажрибалар, меҳнат усулларини намойиш қилиш, дафтарлардаги ёзувлар, расм чизиш, схема, график ҳамда жадваллар тузиш, диафильмлар намойиш қилиш, магнитофонга ёзиб олганларни эшиттириш ва шунга ухшашлар билан уйгушлаштириш зарурлигини курсатиб утиш лозим. Уйгушлаштириш бамаъни булганда, табиийки, ўқувчиларни фаоллаштиради, материал яхши узлаштирилади, чунки бу холда идрок этиш жараёнида ўқувчиларнинг бир неча хил сезиш органлари иштирок этади.

Ўқув материални баён этишга муайян вақт ажратилиши сабабли ўқитувчи дарсда мўлжаллаганларнинг хаммасини баён этишга улгулириш учун харакат қилши керак. Бунинг учун ўқитувчи:

-дарсни уз вақтида бошлаши;

-дарсга тайёрланиш вақтида унинг айрим босқичлари учун кетадиган вақтни, агар зарур бўлса, айрим асосий масалаларга кетадиган вақтни тахминан белгилаб олиши ва дарс жараёнида ана шу регламентга риоя қилиши;

-ўқувчилардан куйилган саволларга аниқ ва қисқа жавоб кайтаришни талаб этиши;

-шахсан узи учун кизик булган масалаларни ортик даражада батавил ва узок вақт баён этмаслиги лозим, акс холда аҳамияти кам булмаган бошқа масалаларни баён этишга вақт етишмай қолади;

-дарс режаси ва конспектдан оқилона фойдаланиши, лекин уларга боғланиб колмаслиги, фақат вақти - вақти билан узини тешириш максадида уларга караб олиши зарур.

Хар қандай материални баён этиш сунгида хамиша якун ясаш керак. Оғзаки баённинг якуний қисми айтилганларни умумлаштириш ва якун ясаш учун зарур. Баённинг хотима қисмида баён этилган материалнинг асосий жойларини яна бир бор айтиб утиш, энг муҳим жойларига ўқувчилар эътиборини кушмча равишда каратиш, асосий хулосани такрорлаш керак.

Ўқув материалининг баён этишни муаммоли қилиб тузиш. Ўқув жараёнини янада такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари ўқувчиларнинг билиш фаолиятини активлаштириш, мустақиллигини ривожлантириш, ўқитишнинг энг самарали форма ва методларидан фойдаланишдир.

9-маъруза. Ўқитишни ташкил этишни бошқа шакллари

Илгор ўқитувчилар ўқув жараёнининг янги структурасини ўқитишга тобора кенг тадбиқ этмокдалар. Бу структурага кура, билимларни узлаштириш ва ўқув ҳамда малакалар хосил қилиш ўқувчиларнинг мустақил амалий ва аклий фаолиятлари натижасида содир бўлади. Муаммоли вазиятлар яратиш, уларни ҳал қилиш йулларини излаш ва аниқлаш, муаммони ҳал қилиш жараёнининг узи, чикарилган хуласаларни канчалик тўғри эканлигини амалда текшириб куриш ўқув жараёнининг муҳим элементлари бўлиб колмокда.

Муаммоли жараён хосил қилиш ўқувчилар актив аклий фаолиятнинг зарур шартидир. Ўқувчи олдига муайян вазифа куйилади, бу вазифа унда кизикиш уйготади ва ўқувчи бу

вазифани ҳал қилишга уринади, аммо уз билимлари ҳамда тажрибалари етарли даражада тула ва чуқур эмаслигини пайкайди, яъни аниқ кийинчиликка дуч келади. Ўқувчида ҳосил булган вазиятдан чиқиш йулини топишдек ички эҳтиёж пайдо бўлади, кийинчиликни ҳис этиш пайдо булган шароитни анализ қилишга ва куйилагн масалани ечиш йулларини топишга ундайди. Шундай қилиб, билиш лозим булган ва амалий вазифалар билан ўқувчиларнинг билимлари даражаси орасида зиддиятлар пайдо бўлади, бу зиддиятлар юзага келган кийинчиликни бартараф этишга қаратилган интенсив фикрлаш фаолиятини уйғотади.

Ўқув материални баён этишнинг муаммоли тузилишини чуқурроқ билиб олиш учун фикрлаш жараёнининг баъзи қонуниятларини куриб чикамиз. Бу соҳада олиб борилган экспериментал тадқиқотлар шуни курсатадики, фикрлаш ва янги билимларни узлаштириш жараёни қонуниятлари бир-бирига маълум даражада тўғрикелади. Фикрлашдаги ҳаракатлар нарсани, ходисани узгартиришнинг шундай амалий ҳамда назарий усулларини уз ичга оладики, бўлар унинг янги хоссалари ва янги нисбатларини пайкашга олиб келади. Фикрлашнинг асосий вазифаси янги билимларни ва янги ҳаракат усулларини эгаллашга имконият яратишдан иборат. Шу билан бирга, инсоннинг билимлари тафаккурининг пировард натижаси, билишнинг асосий воситасидир. Инсон янги нарсани узига илгари маълум булган нарса асосида билади. Инсон маълум булган нарсага таянибгина узининг билиш фаолиятида илгари силжийди. Инсоннинг билимлари канчалик аниқ ва чуқур бўлса, унинг фаолияти шунчалик мукамал, меҳнати унумли бўлади.

Инсон билимлар системасини билиб олар экан, айти замонда бу билимларни ишлатиш усулларини, амалий ва назарий масалаларни ечишда билимлардан фойдаланиш учун зарур бўладиган интеллектуал ҳаракатларнинг мураккаб системасини ҳам узлаштиради. Фикрлашдаги ҳаракатларни «дилда» бажаришга қаратилган аклий операциялар системаси, дебгина тушиниш ярамайди. Тафаккур амалий ёки назарий ҳаракатдан ажралмасдир, у инсоннинг бутун фаолиятига хизмат қилади, инсон уз олдига вужудга келадиган муаммоларни ечишнинг тайёр усулларига эга булмаган ёки ҳаракатларни бажаришнинг янги усулларини топиши зарур булган ҳолларда унинг фаолиятини тартибга солишга ёрдам беради.

Фикрлаш жараёни амалга ошадиган асосий форма муаммоларини, яъни билиш лозим булган, ечилиш йули номаълум ёки мавжуд билим ҳамда малакаларни янги, одатланилмаган шароитда тадқиқ этишни талаб қиладиган интеллектуал ва амалий вазифаларни ҳал қилишдан иборат.

Ўқитишда тафаккурнинг вазифаси шундан иборатки, у янги ҳаракат усулларини ва узлаштирилиши лозим булган янги билимларни «кашф этишга» хизмат қилади. Ўқитиш жараёнида тафаккур бу вазифани фикрлаш заруриятини, яъни илгари маълум булмаган билимларни ёки ҳаракат усулларини «кашф этиш» ёки узлаштиришни талаб этадиган вазифани бажариш вақтида ўқувчида пайдо бўладиган психик ҳолатни келитриб чиқарадиган муайян вазиятлар шароитида бажаради. бундай вазиятлар ва уларга мос келадиган вазифалар муаммоли вазият ҳамда вазифалар деб аталади.

Янги билимларни узлаштириш жараёни муайян муаммони ҳал қилинишидан иборат фикрлашнинг намоён булиши экан, янги билимларни узлаштиришнинг ҳар бир элементи- бу, муаммоли вазиятларнинг ҳал қилиниши, деб айтиш мумкин. Буни фикрлашнинг психологик қонуниятларидан ўқитиш жараёнини бошқариш учун фойдаланиш масалаларига багишланган барча тадқиқотлар тасдиқлайди. Бу ҳулоса ўқувчиларнинг мустақил равишда билимлар олиш жараёнини бошқариш мақсадида муаммоли вазиятлар системасини ишлаб чиқиш ва уни тадқиқ этишни назарда тутди.

Муаммоли вазиятни ҳал этиш асосида ташкил қилинган ўқув жараёни педогогикада муаммоли ўқитиш деб аталади. Муаммоли ўқитиш вақтида ҳамма вақт масала (муаммо) куйилади ва ҳал қилинади. Бу муаммо савол, топшириқ, масала тарзида берилади. Аммо ўқитишда, шу жумладан, ўқув материални узлаштиришдан олдин савол ва масалалардан фойдаланиш муаммоли ўқитиш шартларига ҳамма вақт ҳам тўғри келавермайди. «Муаммоли вазият» ҳамда «масала» тушунчаларининг маъноси бир хил эмас. «Масала» тушунчаси билан

харакатнинг баъзи объектив бериладиган характеристикаларигина белгиланади, иштирок этувчи шахс- субъект эса кушилмайди. Масалани ечиш жараёни изланаётган зарур нарсанинг топилишини таъминлайдиган масала шартларини узгартириш системасидан иборат. Купчилик холларда масала маълум булган билим, ўқув ва малакаларни бевосита тадбиқ этиш асосида бажарилади ёки ҳал қилинади.

Муаммоли вазият- субъект (ўқувчи) билан объект (масала) узаро таъсирининг узига хос тури. Муаммоли вазият аввало ўқувчининг фан тўғрисида, топшириқни бажариш усуллари ёки шартлари тўғрисида янги билимларни «кашф этишни» (узлаштиришни) талаб этадиган вазифани бажариш жараёнида пайдо бўладиган муайян психик ҳолатни характерлайди. Агар масални ечишда ўқувчи ҳаракатларни ўқитувчи курсатмасига биноан бажариб, уни ҳамма вақт ҳам «кабул қила» олмаса, муаммоли вазият вужудга келишининг муқаррар шarti янги ҳосса ёки ҳаракат усулини очиш зарурати бўлади. Бундай зарурият бевосита амалий шароитлар билан ҳам, ижтимоий эҳтиёжлар билан ҳам белгиланиши мумкин. Муаммоли вазиятлар яратишда педогогика фани ишлаб чиққан ҳамда амалда текшириб қурилган қўйидаги қоидаларга амал қилиш зарур.

Муаммоли вазият яратиш шундай амалий ёки назарий масалани назарда тутадиги, бу вазифани бажаришда ўқувчи узлаштириши керак булган янги билимлар ёки ҳаракатларни «кашф» этиш лозим. Масала қўйидаги шаклларда берилиши мумкин: савол шаклида - бунда маълумотлар сурок гапга киритилган бўлади ва саволнинг таърифи, унинг моҳияти вазифани бажаришда ўқувчида пайдо бўладиган реал саволга мос келиши керак;

-топшириқ шаклида, бундай масалада ҳулоса чиқариш, ниманидир тушинтириш, асослаш таклиф этилади.

Масала ҳамиша ўқувчининг билим ва ўқувларига асосланиши лозим. Улар савол ёки вазифанинг моҳиятини, туб мақсадини ва ечиш йулларини тушуниш учун етарли булиши керак. Ўқувчига таклиф этиладиган муаммоли вазифа ўқувчининг интеллектуал имкониятларига мос келиши зарур. Вазифанинг қийинлик даражаси иккита асосий курсаткич: узлаштирилиши керак булган ўқув материалининг янгилик даражаси ва унинг умумлаштирилганлик даражаси билан баҳоланади.

Одатда, муаммоли вазифа узлаштирилиши лозим булган ўқув материалдан олдин берилиши даркор. Аммо ўқувчиларда муаммоли вазифани ҳал қилиш учун етарли даражада билим ва ўқувлар булмаса, уларга зарур маълумотларни баён этиш ёки уларни муайян ҳаракатларга ўргатиш лозим. Бундай холларда ўқитувчи жараёнларнинг хусусиятлари, аниқ маълумотлар ва шу қабиларни айтиб беради, ўқувчилар эса ана шу маълумотлар асосида, урганиладиган ҳаракатларнинг умумий қонуниятларини, бажариш усуллари ҳамда шартларини ижодий узлаштирадилар.

Ўқувчиларнинг муаммоли масалалар ечиш йули билан янги билимларни узлаштириш жараёнига ўқитувчи доимо бевосита раҳбарлик қилиши керак. Ўқитувчи муаммоли вазият юзага келтиради, масалани таърифлайди, шундан кейин ёрдамчи саволлар бериш, аниқликлар киритиш, баъзи нарсаларни айтиб бериш йули билан ўқувчиларга талаб этиладиган қонуниятларни мустақил тушуниш ҳамда таърифлашга, қилинадиган иш усули ёки шартини топишга, зарур ҳулоса чиқаришга ёрдам беради.

Билим ва ҳаракатларнинг маълум даражада мураккаб системасини муаммоли узлаштиришни таъминлаш учун муаммоли вазиятлар яратишда муайян системага риоя қилиш керак:

-мураккаб топшириқни анча майда, хусусий топшириқларга булиш зарур; баъзи холларда асосий масала бир неча дарс ёки, ҳатто, бутун бошли мавзу доирасида ягона бўлади ва хусусий вазифалар сифатида ечилади;

-хар хил муаммоли вазиятлар учун хос булган дидактик функцияларни фарқ қилиш керак: мавзунинг ўрганиш бошида ҳосил қилинадиган биринчи муаммоли вазият ўқувчиларда урганилаётган умумий қонуниятни узлаштириш учун эҳтиёж уйғотиши даркор; шундан кейин аниқ муаммоли вазиятлар системасининг ҳаммаси шу асосий масалани очишга хизмат қилади;

-муаммоли вазиятлар шароитида ўқитувчи баён этадиган ўқув материални ва ўқувчилар мустақил уздаштирадиган материални аниқлашга дифференциалланган тарзда ёндошиш керак; бир дарснинг узида, одатда, иккала типдаги материалдан фойдаланилади.

Муаммоли ўрганиш учун очик ойдин ифодаланган сабаб-натижали боғланган, энг мухим сифатларни, ходисаларни, муносабатларни умулаштиришни, қонуниятларни аниқлашни талаб этадиган материал, яъни асос характеридаги материал танлаб олинади. Ахборот хикоя режасидаги аниқ материални ўқитувчининг узи баён этади. Шу сабабли педогогика адабиётида муаммоли ўқитишни тавсифлашда учрайдиган «муаммоли дарс» терминига тула қушилиб булмайди.

Хотимада шуни таъкидлаб утиш зарурки, дарсда муаммоли вазиятлар хосил қилиш оқибат натижада аниқ ўқув материални онгли равишда уздаштиришга караганда анча куп нарсани билишга ёрдам беради, чунки ўқувчилар уларни ҳал этиб, фикрлашга, мулохаза юритишга, хулосалар чиқаришга урганадилар. Ўқитишнинг бундай усулуби инсонни актив, ижодий уйлайдиган қилиб тарбиялашга ёрдам беради.

10-маъруза. Ўқитувчи нутқининг техникаси. Ўқувчиларнинг янги билимларини суҳбат усулида баён этиш

Ўқув материални ўқувчиларга мувофаккиятли етказиш учун ўқитувчи баён этиш методикаси билан бир каторда нутқ техникасини ҳам яхши эгаллаган булиши керак. Нутқ техникаси, купчилик холларда табиат инъоми булмай, балки уз устида тинмай ишлаш натижасидир.

Ўқитувчи ўқув материални хар хил тарзда баён этиб, бунда ижобий натижаларга эришишлари мумкин. Ўқитувчи мукамал биладиган, ўқувчиларнинг чуқур ва пухта билим олишларига имкон берадиган методикагина яхши бўлади. шу муносабат билан нутқ техникаси юзасидан хар бир ўқитувчига бир хил даражада ва истаган холда ярайверадиган методик маслахат бериш кийин. Шунинг учун илгор педогогик тажрибани умумлаштиришга асосланган баъзи тавсияларни келтириб утаимиз.

Аввало шуни назарда тутиш керакки, дарсда ўқув материални оғзаки баён этиш ташки самарага мулжалланган нутқ булмай, балки ўқувчиларга янги билимлар баён этишидир.

Ўқув материални ўқувчиларга караб, жонли тилда баён этишга харакат қилиш, «биз», «сиз», «биз сиз билан» каби олмошлардан купрок фойдаланиш, ўқувчиларнинг диққатига эътибор бериб туриш керак.

Ўқувчи нутқининг ифодали булиши учун мимика ва имо-ишоралар катта аҳамиятга эга, чунки улар баён этилаётган материалларнинг маънавий буёгини кучайтиришга, унга уз муносабатини билдиришга ёрдам беради. Аммо мимика, имо-ишораларга хаддан ташқари берилиб кетиш ярамайди.

ўқитувчи ўқув материални баён этар экан, унга бефарк карай олмайди. Бу нарсa ўқувчиларни ҳам бефарк карай олмайдиган қилади. Ўқитувчи баён этаётган материалнинг эмоционал буёги ўқувчилар эътиборини активлаштирилади.

Таълим жараёнини ижобий эмоциялар асосида куриш зарур. И. П. Павлов ижобий эмоцияларга бош мия катта ярим шарлари махсулдор ишлашининг манбаи сифатида карар эди. Психологлар ижобий эмоцияларни инсон фаолиятининг кудратли стимули деб хисоблайдилар. Дидатика зерикиш таълимнинг ашаддий душмани эканлигини исбот қилган.

Табиийки, баённинг эмоционал буёги имкоиятлари куп даражада фаннинг мазмунига боғлиқ. Гуманитар фанлар ўқитувчиларида бундай имкониятлар, масалан, умутехника ва махсус фанлар ўқитувчиларни катта караганда анча катта. Бирок энг «курук» фан ҳам жонли, кизикарли, жозибали тарзда баён этилиши зарур. Бунга эришиш воситалари жуда куп. Бўлар

жумласига тарихга кичикрок саёхат қилиш ҳам, кизикарли фактлар, амалда ишлатиладиган мисоллар келтириш ҳам, солиштириш ҳам киради ва хоказо.

Хар бир педогокнинг нутқ сифати ва овоз тембри хар хил бўлади. Тегишлича машқ қилиб, овознинг ёкимли булишига эриши мумкин. Нутқнинг индивидуал камчиликларига, масалан, димогдан сузлаш, сузнинг охирги қисмини «ютиб юбориш» ва шу каби камчиликларга бархам бериш зарур. Нутқни паразит сузлардан тозалаш лозим.

Ўқитувчи ововзининг узи бемалол гапира оладиган охангини аниқлаб олиши жуда фойдали. Бу охангдан четга чиқиш нутқни жонлантиради.

Нутқнинг паст баландлиги муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчининг аудиторияни тулдириб, энг охирги каторда утирган ўқувчилар ҳам эшитадиган овози нормал ҳисобланади. Бирок хаддан ташқари баланд овоз ўқувчиларни чарчатиб куяди.

Нутқнинг тезлик ва баландлик даражасини, шунингдек, охангини ўқув материалининг кийинлик ҳамда муҳимлик даражасига караб узгартириш зарур. Муҳим қонун коидалар, тарифларни оддийрок ёки иккинчи даражали материалга караганда баландрок овоз билван ва секинрок баён этган маъкул. Хамма вақт аниқ ва равшан гапиришга харакат қилиш лозим. Янги терминларни айникса аниқ айтиш зарур.

Тажрибали ўқитувчилар ўқув материалини баён этиш жараёнида айрим жумлалар орасида ва хар бир муҳим фикр ёки тарифдан кейин бир оз тухтаб-тухтаб оладилар. Бу хол уквувчилар эътиборини оширади ва баён этилаётган материални тушиниб олиши учун вақт беради.

Нутқ техникаси ўқитувчининг кундалик иши натижасидир; уни доимо такомиллаштириб бориш учун қуйидагилар тавсия этилади:

-бошқаларнинг қандай гапираётганини кузатиб бориш, ишдаги уртоклари, шунингдек, мажлис, маъруза, конференцияда гапирганлар нутқининг афзалликлари ва камчиликларини тахлил қилиш лозим;

-хамма вақт уз нутқини машқ қилдиришга интилиш керак; нутқни Юқори маданиятли ва техникали қилишнинг энг яхши усули мажлис, кенгаш, семинар, педогогик уқишларда кенг аудитория олдида нутқ сузлашдир.

Янги билимларни сухбат методида баён этиш. Сухбат – ўқув жараёнини ташкил этишнинг савол-жавобли методи. Умумтехника ва махсус фанлар ўқитувчилари сухбатнинг иккита асосий туридан: асосий мақсади ўқувчиларга янги билимларни баён этишдан иборат булган сухбат ҳамда ўқувчиларнинг билимлари мустаҳкамландиган, такрорландиган, текшириб куриладиган ва бахоландиган сухбатдан фойдаланадилар. Сухбатнинг хар бир тури учун уз методикаси хосдир.

Агар сухбатдан кузландиган мақсад янги билимларни билдиришдан иборат бўлса, ўқитувчи урганилиши керак булган масалани уртага ташлайди ва мантикий мулохазалар йули билан ўқувчиларни муайян хулосага олиб келади. Бунда ўқитувчи ўқувчиларни илгари олинган билимлар, кузатишлар, хаётий ва ишлаб чиқариш тажрибасини такрорлашга, ходисаларни солиштириш, таккослашга, уз фикрини баён этишга ундайди. Сухбатнинг асосий аломати – ўқув материалин мухокама қилишда ўқувчиларнинг бевосита иштирок этиши сухбатнинг узига хос хусусиятларини белгилайди. Бундай сухбат жараёнида ўқувчиларнинг билимлари ва тажрибаси сузлаб беришдагига караганда анча самарали аниқланади ва фойдаланилади, материални узлаштириш жараёни туларок ҳамда оперативрок назорат қилинади, илгари олган билимлари анча чуқурлашади, мустаҳкамланади. Жамоа сухбат умумий манфаатдорлик вазиятини яратади, ўқувчиларнинг эътибори ва кизкишини оширади, мушоҳадасини активлаштиради ташаббус ҳамда мустақилликни ривожлантиради, дарсда билимларнинг онгли равишда узлаштирилишини таъминлайди ва уй ишини осонлаштиради.

Илгор ўқитувчилар суҳбатининг гоҳий мазмунига катта аҳамият берадилар, унинг имкониятларидан ўқувчиларни жамоалилик руҳида тарбиялаш, ўқувчилар билимини эътиқодга айлантириш учун, билиш ва ижодий кучларини ривожлантириш учун кенг фойдаланадилар.

Суҳбат ўқувчиларнинг янги билимларини идрок этишини таъминлабгина қолмай, балки бу билимларни тушуниб олиши ва системага солишга имкон беради ҳам. Аммо янги материални баён этиш методи булган суҳбат, бир қанча афзалликларга эга булишига қарамай, педагогикада «соф ҳолда» нисбатан қам қулланилади. Бунинг асосий сабаби шуки, ўқувчиларни янги материални узлаштиришга секин-аста олиб келиш жараёни қуп вақт олади ва ўқитувчининг махсус тайёргарлик қуришини: саволларни ўқув материалнинг мантикига мувофиқ танлаш, таърифлаш, жойлаштиришни, ўқувчилардан қутилиши мумкин булган жавоблар ҳамда асосий ҳулосаларни уйлаб олишни, шунингдек анчагина вақтни талаб қилади. Ўқувчилар урганиладиган материал юзасидан бир қатор тайёргарликка эга булишлари кераклиги ҳам суҳбатдан фойдаланишни қийинлаштиради: суҳбатни «буш жойда» утқазиб булмайди. Ўқувчиларнинг айни фан ёки бошқа фанлардан олган билимлари, қузатишлар, дарсликларнинг, справочникларнинг материални, журналлардаги мақолаларни, техникавий ва технологик ҳужжатларни ўрганиш, ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш таълими жараёнида ортирган тажрибаси, ҳаёт тажрибаси суҳбат манбаи бўлади.

Юқорида айтиб утилганлар асосида янги материални баён этиш методи булган суҳбатдан фойдаланишнинг баъзи шартларини аниқлаш мумкин:

-энг муҳим, принципаал аҳамиятга эга булган материални суҳбат методида урганган маъқул;

-суҳбат методида ўрганиш учун мазмуни аниқ мантиқий изчилликка эга булган материални танлаш зарур;

-суҳбатда ўқувчилар билимни муайян системага келтириш, фанлараро боғланишни амалга ошириш, ўқувчиларнинг назарий билимлари билан ишлаб чиқариш тажрибалари уртасида боғланиш урнатиш учун фойдаланиш энг катта самара беради;

-суҳбатни бошқа методлари: тушунтириш, қитоб билан ишлаш, ўқувчиларнинг мустақил қузатишлари, намойиш қилиш, машқлар, лаборатория – амалий ишлар билан бирга қушиб утқазган маъқул.

Суҳбатнинг мувафакиятли утиши қуп жихатдан шу суҳбат темасининг тўғри танланишига ва конкрет ўқув вазиқасига боғлиқ. Суҳбат темасини аниқ ифодала бериш, ўқувчиларга билимларни узлаштириш учун яна нималар қилиш лозимлигини қурсатиб бериш жуда муҳимдир.

Янги билимлар бериш мақсадида утқазиладиган суҳбат индуктив ва дедуктив усул билан олиб қорилиши мумкин. Ўқитувчилар индуктив усулни ўқувчиларни узларида бор билимларга ва ишлаб чиқариш тажрибасига таяниб, мустақил ҳулосалар чиқаришга ва умумлаштиришлар қилишга олиб келадиган ҳолларда қуллайдилар.

Ўқитувчи келтириб чиқарган ёки баён этилган қоида, шарт, талабни ўқувчилар бошқа ҳолларга татбиқ эта бошлаган, ўқитувчи саволига жавоб бериб ва унинг топширигини бажариб, янги қодисаларни анализ қила бошлаган, мазқур қоидани ана шу қодисаларга татбиқ этиш мумкинлиги тўғрисида мулоҳаза қурита бошлаган вақтда дедуктив усулдан фойдаланилади.

Суҳбатнинг самарали чиқиши учун ўқувчиларга бериладиган саволни тўғри танлаш, таърифлаш ва қуиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Эвристик, излаш суҳбадида саволларни ўқитувчи фаолиятининг формаси дебгина қарамаслик қерак. Ўқитувчи уртага ташлаган ҳар бир савол ўқувчилар онқида тегишли савол тугдириши, пайдо булган ноаниқликларга барҳам бериш истақи қосил қилиши, янги ассоциацияга ундаши зарур.

Шу нуқтаи назардан қараганда, савол фикрнинг билиш билан билмаслик уртасида турадиган, янги мулоҳаза ҳамда тушунчалардан олдин келадиган ва айни вақтда уларнинг қосил булишига ёрдам берадиган алоҳида формасидан иборат, деб айтиш мумкин.

Ана шу асосланилганда, саволга нисбатан куйиладиган асосий талаб ўқувчиларнинг актив фикрлаш фаолиятини, зехнини устиришдан иборат. Бундан ташқари, саволларга нисбатан куйиладиган талабларни айтиб утиш зарур:

- қисқалик ва аниқлик; мақсадга мувофиқлик;
- манتيқий равшанлик ва оддийлик;
- сухбатнинг бундан олдинги саволлари ва мавзуси билан боғлиқлиги;
- мазмун ва шаклининг аниқлиги;
- амалий йуналганлик;
- ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш тажрибасини ҳисобга олиш.

Асосий кушимча, ёрдамчи саволлар бўлади. Асосий саволлардан кузда тутиладиган мақсад – энг муҳим материални очиб бериш; кушимча саволлардан кузланган мақсад – асосий материални аниқлаштириш, унга аниқлик киритиш; ёрдамчи саволлардан кузда тутиладиган мақсад – таниш маълумотларни ўқувчилар эсига туширишга ёрдам бериш, ўқувчилар фикрини зарур томонга қаратиш.

Янги материални сухбат методида баён этишда ўқувчиларга бериладиган саволлар ниҳоятда хилма хилдир. Саволларнинг куйидаги гуруҳларини ажратиш курсатиш мумкин:

- нарсаларни, уларнинг тасвирларини, ходисалар, жараёнлар, фактлар ва шу кабиларни солиштириш ҳамда таккослашга оид саволлар;
- урганилаётган фактлар, ходисалар, жараёнларни умумлаштириш ва уларнинг муҳим аломатларини ажратиш курсатишга доир саволлар;
- билимлардан бир хил вазиятларда фойдалана билишни аниқлаш учун бериладиган саволлар;
- сабаби изохлашга оид саволлар;
- исботлашга оид саволлар, «ха» ва «йук» эканлигига исботлар келтириш;
- фанлараро боғланишни урнатишга оид саволлар;
- тушунчааларни таърифлашга оид саволлар.

Ўқувчиларнинг жавобларига нисбатан куйиладиган талаблардан, аввало, онглилик ва асосланганликни айтиб утиш керак. Хар бир жавоб ўқувчининг фикрлаш мустақиллигини акс эттириши лозим. Ўқитувчи ўқувчилардан техника жихатидан ва адабий жихатдан саводли ифодаланган аниқ ҳамда равшан жавоб кайтаришни талаб қилиши шарт. Ўқувчиларнинг нутқ маданиятини тарбиялашга фикрлаш маданиятини тарбиялашнинг таркибий қисми деб қарамоқ лозим.

Сухбатни ташкил этишга нисбатан куйиладиган талаблар, биринчи навбатда, саволлар куйиш усулларига ва ўқувчиларни жавоб кайтариш учун ундашга таалуклидир. Саволларни бутун гуруҳга бериш, сунгра ўқувчилар жавоб беришга тайёрланиши учун бир оз танаффус қилиш, шундан кейингина бирор ўқувчининг фамилиясини аташ тавсия қилинади.

Сухбатнинг манتيқий режасига катъий амал қилиш жуда муҳим. Саволлар билан жавоблар шундай тартибда келиши керакки, ўқувчилар мавзунинг изчиллигини ҳамма вақт сезиб турадиган булсин. Сухбат жараёнида ўқувчилар эътиборини бутун урганилаётган материални тушуниш учун асосий булган факт ва хулосаларга қаратиш алохида аҳамиятга эга.

Ўқитувчи сухбат ипининг учини хамиша уз кулида тутиб туриши керак. Шу билан бирга саволлар куйишнинг ва уларни таърифлашнинг илгари белгилаб куйилган тартибига кур-курона амал қилиш ярамайди. Саволларни ўқувчиларнинг жавобларига қараб хар қила билиш, фикрларнинг боришини тартибга солиш, хар қайси ўқувчининг кучли ва кучсиз томонларини ҳисобга олиш зарур. Агар ўқувчи саволга жавоб кайтаришга кийналса, бошқа ўқувчини чақиришга шошилиш ярамайди, саволни ўқувчига тушунарлироқ булган янги варинатда бериш ва тўғри жавоб йуналтириш мумкин булган бирор фактни эслатиб утиш лозим. Аммо жавобни очик ойдин берувчи саволлар бериш ярамайди.

Сухбатни яқунлар яшаш билан тугаллаш зарур: ўқитувчи сухбат жараёнида урганилган масалаларга аниқ таърифлар беради.

Хозиргача гап сухбат олиб бориш усули тўғрисида борди, бунда саволларни ўқитувчи берди, ўқувчилар эса бу саволларга жавобларни уйлаб курдилар ва ўқитувчи раҳбарлиги остида маълум хулосага келдилар. Суҳбатнинг бундай тузилиши энг типикдир. Лекин суҳбат жараёнида ўқувчилар ҳам савол бериши мумкин; ўқувчилар саволни ўқитувчига ҳам, гуруҳдаги уртокларига ҳам бериш мумкин. Бундай методик усулнинг афзаллиги шундаки, биринчидан, ўқитувчи, саволнинг характериға караб, ўқувчилар билимининг канчалик чуқур эканлиги, уларнинг билиш активлиги, кизикувчанлиги ва урганилаётган ходисаларни тушуниш даражаси тўғрисида бир фикрга келади; иккинчидан, купинча чуқур, асосли савол бир-бири билан кетма-кет боғланган бошқа саволларнинг узлуксиз занжиридан иборат бўлади; биринчи саволнинг ҳал қилиниши иккинчи, учинчи саволни келтириб чиқаради ва, шундай қилиб, ўқувчилар актив ишға жалб этилади. Бу холда саволлар ўқувчилар билимлари ва кизиқишларининг чуқурлик мезонигина эмас, балки бу кизиқишни кувватлаб турувчи восита ҳам бўлиб қолади.

Ўқитувчининг вазифаси саволларнинг мураккаблигини ва педагогик кимматини доимо ошира бориб, ўқувчиларни саволлар беришға ундашдан иборат. Ўқувчиларни савол беришға ундаш усулларидан қуйидагиларни таъкидлаб утиш мумкин: ўқитувчининг уқиб чиқилган матн, расм, курсатма кулланмага оид саволлар тузиш тўғрисида ўқувчиларға берадиган топшириги; жавоб кайтараётган ўқувчига, ўқитувчига саволлар беришни таклиф эитиш; ўқувчиларни атайлаб муайян кийинчиликларға тукнаштириш ва хоказо.

11-маъруза. Ўқитишда кўрсатма, қўлланмалар ва техника воситаларидан фойдаланиш

Ўқитувчилар ўқувчиларға ўқув материални баён этишда дидактиканинги энг муҳим принципларидан бири – курсатмалилик принципдан фойдаланадилар.

Ўқитишнинг курсатмалилигига сабаб инсоннинг фикрлаш хусусиятидир. Бу хусусият асосан аниқдан абстрактға томон ривожланади. Тушунчалар ва обстракт қонун-қоидалар аниқ кузатишлар натижаларига асосланса ҳамда улар билан мустаҳкамланса, анча осон ва тез шаклланади. Кишиларда тафаккурнинг ривожланиши уларнинг ёшиға, хаёт ва иш тажрибасига ва бошқаларға боғлиқ. Аммо бизнинг тафаккуримиз ривожланишнинг қайси босқичида булмасин ҳамда биз канчалик мураккаб масалаларни урганмайлик, аниқ фактлар ва тимсоллардан ажралиб қолмаслигимиз керак.

Курсатмалилик принципи ўқитувчининг хилма хил ўқув кулланмалари ва ўқитишнинг аудиовизуал (эшитиш, куриш) техника воситаларидан фойдаланишда уларнинг педагогика жихатидан маъкул тарзда ясалишида акс этади.

Курсатма кулланмалар – ўқувчиларни урганиладиган объектлар, ходисалар, жараёнлар тўғрисида яккол тасаввурлар хосил қилиш методида ўқитиш мақсадида ишлатиладиган воситалар. Узлаштириладиган билимлар характериға, ўқувчиларда мавжуд булган тасаввур, тушунча, хаёт ва иш тажрибасига, дарснинг аниқ вазифаларига караб курсатма кулланмалар ўқитишда хар хил ролни бажаради. Улар билимлар манбаи сифатида, шунингдек ўқитувчи сузлаб бериш, тушунтириш, суҳбат вақтида фойдаланадиган расм сифатида хизмат қилиш мумкин. Купинча, бу иккала вазифа комплекс тарзда келиши мумкин.

Объект, ходиса ва жараёнларни кузатиб ўрганиш педагогика нуктаи назаридан идеал хисобланади. Аммо урганилиши керак булганларнинг баъзиларидангина дарсда фойдаланиш мумкин ва маъкул. Шу сабабли, ўқув жараёнида тасвирий курсатма кулланмалардан кенг фойдаланилади. Улардан қуйидаги холларда фойдаланилади:

- урганиладиган объектнинг асли жуда катта ёки жуда кичик булганда;
- урганиладиган объект ёки ходисаларнинг аслини бевосита кузатиш мумкин булмаганда;
- тушунчани график тарзда тасвирлаш талаб этилганда;
- мураккаб объектларни оддийлаштириш ёки ишлаш жараёнини курсатиш зарур булганда.

Ўқувчиларға янги материални баён этишда курсатма кулланмалардан тўғри ва уз вақтида фойдаланиш катта аҳамиятға эга. Педагогика фани ва илгор тажриба дарсда

курсатма кулланмалар намоёиш қилишга оид методик талаблар ишлаб чиқди, бу талабларга риоя қилиш уларнинг дидактик қимматини оширади. Аввало шуни эсда тутиш зарурки, курсатма кулланмани намоёиш қилиш – мақсад булмай, балки воситадир. Кулланмани курсатиш эмас, балки у билан ишлаш керак.

Урганилаётган материалнинг мазмуни ва дарсга ажратилган вақт такозо этган ҳоллардагина курсатма кулланмани намоёиш қилиш тавсия этилади. Дарсда намоёиш қилинадиган кулланмалар сони ўқувчилар ва ўқув материални сифатли узлаштириши учун оптимал булиши лозим; дарсда кулланмалардан хаддан ташқари қуп фойдаланиш ярамайди.

Намоёиш қилинаётганларини идрок этиш жараёнида ўқувчилар сезги органларининг куриш, эшитиш, сезиш, зарур ҳолларда эса там билиш ва хид билиш органларининг купини жалб этиш керак. Ўқитувчи сузи билан курсатмалиликнинг тўғри кушиб олиб борилиши катта аҳамиятга эга. Курсатма кулланмаларни идрок этишнинг асоси биринчи сигнал системадир, аммо иккинчи сигнал система унинг сигналларига тартибга солувчи таъсир этади. Хар қандай курсатма кулланмалар намоёиш қилинганда ҳамма вақт изох бериб турилади. Ана шу изох ўқувчининг эътиборини кулланмадаги асосий ва муҳим томонларга каратишга, кузатилаётган мул объект ёки ходисалардан уларнинг мохиятини ташкил этувчиларни ажратиб олишга ёрдам беради.

Ўқитишнинг техника воситалари деганда, ўқувчиларнинг билим, ўқув ҳамда малакаларни узлаштиришини осонлаштириш ва унинг самарадорлигини ошириш ҳамда ўқитувчининг ўқувчиларга билим, ўқув ва малакалар бериш, уларни мустаҳкамлаш ҳамда текшириб куриш борасидаги меҳнатни енгиллаштириш учун фойдаланиладиган меҳникавий курилмалар жамламмаси тушунилади.

Ўқитишнинг техника воситалари жумласига ахборот беришда фойдаланиладиган техника (кинопроектор ва диапроекторлар, эпидиаскоп, фильмоскоп, магнитофон ҳамда телевизион курилмалар ва шу кабилар)гина эмас, балки тегишли техника билан бирга фойдаланиладиган узига хос ахборот элтувчиларнинг узи (кинофильмлар, диафильмлар, диапозитивлар, дастурлаштирилган топшириқлар туширилган тешик-тешик карталар туплами ва шу кабилар) ҳам киради.

Ўқитишнинг техника воситаларининг имкониятлари, методлари ва ишлатилиши усуллари синчиклаб урганилгандагина ўқув жараёнида улардан самарали фойдаланиш мумкин бўлади. Хар бир ўқитувчи бу воситалардан фойдаланишни билиши, бу соҳада тегишли билим, ўқув ва малакаларга эга булиши керак. Билим юртида ўқитишнинг техника воситаларидан педагогика жихатидан тўғри фойдаланиш учун тегишли шароит яратилиши зарур.

Баъзи чет эл педагоглари ўқув жараёнида ўқитишнинг техника воситаларидан кенг куламда фойдаланиш ўқитувчининг машина ва уни бошқарувчи муҳандис билан алмаштирилишига олиб боради, деб ҳисоблайдилар. Бунда ўқитувчи ташкилотчи ролини бажаради, ўқитиш вазифаси эса техника воситаларига юкланади. Аммо ўқитиш жараёнида фақат билим берилибгина колмай, ўқитувчи шахсининг мураккаб таъсири амалга оширилади ҳамки, бунинг натижасида ўқувчининг дунёқараши, хулк – атвор нормалари шаклланади, шахсининг камол топиши содир бўлади. Бунга эса ўқитувчининг иштирокисиз эришиб булмайди: унинг ахлокий принциплари чуқур билимлар ҳамда кенг савия билан биргаликда хар гал такрорланмайдиган интеллектуал алоканинн шундай шароитини яратадики, бундай шароитсиз оқибат натижада ўқитиш ва тарбиялашда муваффақият қозониш мумкин булмайди.

Дарсларда янги материални баён этишда ўқитувчи гуё эшиттириб фикрлайди, бунда у ўқувчиларга билим берибгина колмасдан, уларга мантқан фикрлаш, фан муаммоларини ҳал қилишга ижодий ёндошиш ўқувларини сингдиради. Ўқитувчи ўқувчилар учун билимлар манбаи ва ўқув жараёнини раҳбаригина эмас, балки таклид қилиш учун намуна ҳамдир. Ўқитувчинини ўқитишнинг техника воситалари билан алмаштириш ўқув жараёнида жуда муҳим нарсани – ўқувчига педагог шахсининг таъсирини чиқариб ташлайди, бу эса ўқув жараёнини жуда камбағаллаштириб юборади. Барча техника воситаларининг, шу жумладан,

Ўқитиш машиналарининг ҳам имкониятлари чекланган – улар фақат ўқитувчининг ўқувчиларга курсатадиган таъсирини оширадиган қуролдир.

Касб – ҳунар мактабларида юқори малакали уста ва ўқитувчилар, бой техникавий имкониятлар, ўқувчиларнинг техникавий ижодиёти кенг ривожланганлиги туфайли ўқув хоналарини ўқитишнинг техника воситалари билан жихозлашга, бу воситаларни билим юртларида тайёрлашга, саноатда ишлаб чиқарилган техника воситаларини такомиллаштиришга катта эътибор берилмоқда. Хоналарни ўқитишнинг техника воситалари билан жихозлаш ишида қуйидаги асосий техникавий-педагогик талабларга амал қилиш керак:

1. Ўқув кабинетларини ўқитишнинг техника воситалари билан жихозлашда ўқув жараёнида улардан комплекс тарзда фойдаланишини ҳисобга олиши зарур.

2. Ўқув хонасининг истаган жойида қуриш ва эшитиш учун яхши шароит таъминлаш лозим.

3. Ўқув хоналарида ўқитишнинг техника воситалари ишлатилганда шовкин манбаларини йукотиш керак.

4. Барча техникавий қурилмалар пухта ва бузилмай ишлаши даркор.

5. Техника воситаларининг тузилиши ва ишлатилиши оддий булиши керак.

6. Ўқитишнинг барча универсал ва махсус техника воситаларидан биргаликда оқилона фойдаланиш лозим.

7. Ишлатилиши иктисодий жихатдан мақсадга мувофиқ булиши зарур.

Ўқув киноси – ўқитишнинг энг қулай тарқалган техника воситаси бўлиб, объект ҳамда ходисаларни ҳаракатда ва ривожланишда намойиш қилишга, материални текшириш ва умумлаштиришга, шунингдек, аниқ идрок этишдан абстракт идрок этишга ўтишга имкон беради. Ўқув фильмидан ўқитувчи ўқув материални баён этишида иллюстрация сифатида, шунингдек, ўқувчилар уни мутақил ўрганиши учун фойдаланиши мумкин. Фильм билан ишлашнинг сунгги босқичида ўқувчилар саволлар беришига имконият яратиш керак. Жавоб қайтаришга фильм материални яхши билиб олган ўқувчиларни жалб этиш лозим.

Диафильм ва диапозитивлар, ўқув киноси каби, курсатмалилик воситаси ҳамда ўқувчилар билимларининг дастлабки манбаи булиши мумкин. қупинча диафильмдан курсатмалилик воситаси сифатида фойдаланилади, бу ҳолда ясси курсатма кулланмаларга қандай талаблар қуйилса, диафильмларга ҳам шундай талаблар қуйилади. Диафильм ва диапозитивларга қуйиладиган узига хос талаблардан қуйидагиларни курсатиб ўтиш керакки, касб-ҳунар мактабларида уларни тайёрлашда бу талабларни ҳисобга олиш зарур:

-диафильм ва диапозитивларнинг мазмуни, аввало, тасвирлаш йул билан берилиши керак;

-субтитрлар (баёнлар, тушунтириш ёзувлари) ўқувчилар қулини чарчатмаслиги лозим;

-рангли диафильмлардан ранг дидактик масалаларни ҳал қилишга ёрдам бера олган тақдирдагина фойдаланиш даркор;

-қора ок тасвирдаги диапозитивлар серияларини комплекташда уларга рангли диапозитивлар киритган маъқул.

12-маъруза. Ўқувчиларнинг китоб билан ишлаши. Ўқув-услубий адабиётларни ўрганиш ва таҳлил қилиш. Услубий адабиётларни ишлаб чиқиш

Ўқувчиларга фандан билим беришда ўқитувчи фойдаланадиган педагогик воситалар ҳазинасида китоб муҳим урин тутади. Умумтехника ва махсус фанларни ўрганишга татбиқан олганда китоб- асосий дарслик ёки ўқув кулланмаси, қушимча адабиёт, справочниклар, ГОСТ жадаллари, ҳар хил техникавий ҳужжатлар, махсус журналлар, илмий-техникавий ахборот органлари ҳамда хизматларнинг нашрлари, баъзи ҳолларда эса илмий- оммабоп адабиётдир. Ўқувчилар китобдан ўқитувчи дарсда баён этган ўқув матнриалларини мустаҳкамлайдилар ва тақрорлайдилар. Китобда синф ва уйда ечиш учун масалалар, жавоб берилиши лозим булган синов саволлари келтирилади, текстга оид расмлар, мазмунини

узлаштириб олиш зарур булган жадваллар, схемалар, графиклар, диаграммалар бериледи. Ўқувчилар ўқитувчининг топшириги бўйича китобдан ўқув материалининг муайян қисмини мустақил урганадилар. Аммо китобнинг ўқувчи, бўлажак ишчи ҳаётидаги роли шу билангина чекланиб қолмайди. Илмий-техника тараккиёти асрида, яъни ишлаб чиқариш техникаси ва технологияси такомиллашиб бораётган бир даврда малакали ишчи илмий-техника адабиётидан фойдаланиб, уз билимларини тулдириб бориши, барча янги, илгор нарсаларни билиб олиши зарур бўлади. шу сабабли ўқувчида китоб билан ишлай олиш малакаси ҳосил қилиш умумпедогогика муаммосининг-шахс мустақиллигини ривожлантиришнинг бир қисми ҳисобланади.

Юқорида айтиб утилганидек, ўқувчиларнинг китоб билан ишлаши, оғзаки баён ва суҳбат билан бир каторда, янги ўқув материални билдириш методларидан биридир. Шу муносабат билан, дарс вақтида оғзаки баён ва китоб билан ишлаш орасидаги нисбатни аниқлаш муҳимдир. Бу методлар қуйидагича кушиб олиб борилиши мумкин: ўқитувчи бутун ўқув материални баён этади-ўқувчилар уни китобдан такрорлайдилар ва тушиниб оладилар; ўқитувчи фақат асосий масалаларни баён этади-ўқувчилар дастурда кузда тутилган қолган материални мустақил урганадилар; ўқитувчи ўқув материални мазмунига муқаддима ва уни ўрганиш методикасини беради-ўқувчилар ўқитувчи раҳбарлигида, белгиланган режа асосида мустақил ишлайдилар; ўқитувчи ишни ташкил этади ва йўналиш беради-ўқувчилар кузда тутилган бутун топшириқларни мустақил бажарадилар.

Ўқитувчи бутун ўқув материални баён этадиган дарсларни бу материал муълако янги, ўқувчиларнинг билими ва амалий тажрибаси кам ёки ўқув материалининг мазмуни кийин булган ҳолларда утказган маъкул.

Оғзаки баённи ўқувчиларнинг китоб билан ишлашига кушиб олиб боришнинг иккинчи варианты, яъни ўқитувчи фақат асосий масалаларни тушинтирадиган варианты, урганиладиган материал назарий жихатдан асослашни талаб қиладиган ва ўқувчилар бу материални мустақил ўрганишга ҳали тайёр булмаган ҳолларда кулланилади.

Ўқитувчи материалнинг мазмунига муқаддима ва уни мустақил ўрганиш методикасигина берадиган дарслар урганиладиган материал ўқувчиларнинг бундан олдинги билмларига таянадиган, айрим топшириқларга осон ажраладиган ва кабинетда зарур барча ўқув кулланмалари булган ҳолларда утказилади.

Ўқувчилар янги материални муълако мустақил равишда китобдан урганиладиган дарслар урганиладиган масалалар ўқувчиларнинг аввалги билими ва амалий тажрибаси билан узвий боғлиқ булган, янги тушунчалар илгари урганилган материалдан келиб чиқадиган ҳоллардагина кулланилади.

Тажриба маълумотлари шуни курсатадики, ўқитувчининг ўқув материални оғзаки баён этишини ўқувчиларнинг китоб билан мустақил ишлашига кушиб олиб бориш айрим-айрим методда ўқитишга караганда ўқувчиларнинг асосий масалаларни узлаштиришини урта ҳисобда 10-15 %, маъновий фактик аниқликни эса бундан ҳам куп оширишга имкон беради

Ўқувчиларнинг билимлари бевосита китобдан узлаштиришига оид мустақил ишлари дарсда ҳам, уйда ҳам утказилади. Табиийки, ўқувчиларнинг янги билимлар узлаштириш учун китоб билан мустақил ишлашини ташкил этишда, аввало, ўқувчиларда ишнинг бу турига олдиндан тайёргарлик бор-йўқлиги ҳисобга олинади. Ўқувчиларда муайян билим запаси, китоб билан ишлаш ўқуви булиши керак. Шунинг учун материални китобдан мустақил ўрганишни ўқитишнинг анча кейинги босқичларига куйиш лозим.

Мустақил ўрганиш учун, даставвал, нисбатан оддий, ўқитувчининг махсус тушунтиришини талаб этмайдиган материални танлаш, ўқувчиларда тажриба тупланган сари материални ҳам секин-аста мураккаблаштириб бориш зарур. Ўқувчиларнинг китоб билан мустақил ишлашини фақат уқиш-тушуниш-эсда қолдириш мақсадида эмас, балки муайян

Ўқув масалаларини ҳал қилиш учун зарур булган материални топиш, куйилган саволларга жавоб кайтариш мақсадида ҳам ташкил этиш керак. Бу ҳолда ўқувчилар китоб билан ишлашнинг маъносини яққол тушунадилар ва ёдлаб олишга интилмайдилар.

Ўқувчиларнинг китоб билан ишлаш борасида урта мактабда орттирган ўқувларини, бошқа ўқувлари каби, шакллантиришда давом этиш зарур.

Ўқув материални баён этишда ўқувчиларнинг маъносига етиши ва ундан асосий фикрларни ажратиб ола билиши керак. Китоб билан ишлашга ўргатишининг дастлабки пайтларида ўқитувчи бир неча асосий савол куяди, бу саволларнинг жавобини ўқувчилар китобдан топадилар. Вакт утиши билан ўқувчилар уқилган материалдан асосий жойларини мустақил аниқлайдилар. Бунинг учун ўқувчиларни, аввало., текстни тўғри уқишга ўргатиш, уларнинг этиборини шошилмай., яхши уйлаб уқиш, ҳар бир параграф ёки булимдан кейин кичикрок танаффус қилиш, текстга илова қилинган чизма, расм, график ва схемаларни таҳлил қилиш зарурлигига қаратиш лозим. Китобдаги кийин, тушунилмайдиган жойларни такрор уқиб чиқиш, зарур булган ҳолларда, такрорлаш вақтида уларга қайтиш учун, дафтарга белгилаб олиш керак. Ўқувчиларни китобни қулга калам олган ҳолда уқишга, уқиш жараёнида асосий қонун қоидаларни дафтарга ёзиб қуйишга, зарур жойларини қучириб олишга одатлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Уқилганлардан асосий фикрларни ажратиб олишга унинг режасини тузиш ёрдам беради. шунинг учун ўқувчилардан дарсда ҳам, уйда ҳам китоб билан мустақил ишлашда режа тузиб олишни талаб қилиш ва бу режани текшириб туриш керак. Режа тузиш учун топшириқ олган ўқувчи текстни уқир экан, дархол асосий фикрларни белгилаб олади, уларни бир-бирига мантиқан боғлайди; вақт утиши билан бу ҳол одатга айланади. Ўқувчиларни урганилаётган ҳодисалар, жараёнлар орасидаги ухшашлик ва фарқ аломатларини топишга, машина, механизм, асбоб ҳамда аппаратларнинг тузилиш принципини тушинишга, урганилган қонуниятлар асосида жараёнларнинг сабабини тушинтиришга ўргатиш зарур.

Китоб билан ишлаш жараёнида ўқувчилар справочник адабиётдан (справочниклар, техникавий талаблар, стандартлар ва шу кабилардан) маълумотларни мустақил топишга ва улардан фойдаланишга ўрганишлари керак, бу эса малакали ишчи учун жуда муҳимдир. Справочник адабиёт билан ишлашга ўргатиш ўқув ишининг бошқа турлари билан узвий боғлаб олиб борилиши даркор. Ўқувчилар справочник адабиётдан муайян ўқув ва ишлаб чиқариш масалаларини ҳал қилишда фойдаланаганлиги сабабли справка материали билан ишлашга ўргатиш ҳам шундай ташкил этилиши керакки, ўқитувчи танлаган ёки тузган масалалар ўқувчиларни масалаларни ечиш учун барча зарур маълумотлар етишмайдиган ва справочник адабиётга эҳтиёж тугиладиган шароитга куядиган булсин.

Дарслар справочник адабиётдан фойдаланишда ўқувчиларга у билан ишлашнинг рационал усулларини: бунда режасидан тўғри фойдаланиш, керакли жадвал, график, формулани тез кидириб топиш, масалани ечиш учун зарур булган барча маълумотларни ёрдамчи дафтарга ёзиб олиш, тез-тез фойдаланиладиган бетларга коғоз қуйиш йулларини ва шу кабиларни ўргатиш зарур. Бу мақсадда дастлабки пайтларда махсус машқлар утказиш тавсия қилинади. Ўқитувчи дарсга зарур справочниклардан етарли миқдорда олиб келиши, ҳар бир қулай ҳолда ўқувчиларнинг бу справочниклардан фойдаланишига имконият яратиб бериши керак.

Ўқувчиларнинг китоб билан мустақил ишлашини ташкил этишда уларни расм, схема, график ва бошқа иллюстрациялардан фойдаланишга, уларда мавжуд булган илмий-техникавий маълумотларни олишга ўргатиш ҳам муҳим.

Ўқувчилар текстни уқиб чиқиш жараёнида ҳам иллюстрациялар билан мустақил ишллари мумкин. Китобдаги расм, схема, график билан фойдалирок ишлаши учун ўқувчиларга махсус топшириқлар бериш ва китоб билан ишлаш тугагандан кейин бу топшириқларнинг қандай бажарилганлигини текшириб қуриш лозим.

Ўқувчиларни китобнинг иллюстратив материалдан фойдаланишга ўргатишнинг самарадорлиги ўқитувчи тушинтириш вақтида худди шундай схема, жадвал ва графиклардан фойдаланган ҳоллардагина ортади. Бунда ўқувчилар тушинтиришнинг боришини бевосита китобдаги расмга, схемага, графикка караб кузатиш имкониятига эга бўладилар. Ўқитишнинг бундай усулидан кабинетда эпидиаскоп булган тақдирдагина фойдаланиш мумкин, чунки ўқитувчи китобдаги иллюстрацияни ана шу эпидиаскоп ёрдамида экранга туширади.

Дарсликда ёки ўқув кулланмасида касбни эгаллаш учун ўқувчи билиши керак булган асосий материалгина баён этилган бўлади. бу материал энг зарур минимумдир. Малакали ишчи умуман техника соҳасида ва уз касби соҳасида кулга киритилган энг янги ютуқлардан хабаржор булиши керак. Шунинг учун ўқувчиларга кушимча адабиётни ўрганишга оид топшириқлар бериш, синфда ва уй топшириги тарзида махсус журналлардан кучи етадиган мақолалар уқишни, илмий-техникавий ахборот материалларини ўрганишни ташкил этиш, ўқувчиларда техника адабиётига кизикиш уйғотиш, уларда шундай адабиёт билан ишлаш малакаси ҳосил қилиш зарур.

Ўқувчиларда техника адабиёти уқишга кизикиш ҳосил қилишнинг муҳим воситаси уларнинг урганилаётган материалнинг айрим масалалари юзасидан кичикрок марузалар тайёрлашидир. Бундай мурузалар даставвал тайёргарлиги юқорирок ўқувчиларга топширилади, сунгра бу ишга колган ўқувчилар ҳам жалб этилади. Ўқувчи ўқитувчи раҳбарлигида маруза тайёрлар экан, махсус журнал ҳамда китоблар уқийди, курсатма кулланмалар тайёрлайди, тажрибалар утказди ва хоказо. Бўларнинг ҳаммаси ўқувчилар билимларини чуқурлаштиради ва уларда техника адабиёти уқишга кизикиш пайдо қилади.

13-маъруза. Билим, ўқув ҳамда малакаларни баҳолашнинг рейтинг тизими.

Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури» ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 204-сонли қарорида кузда тутилган Рейтинг тизими урта махсус, касб-ҳунар таълими давлат таълими стандартларининг таркибий қисми бўлиб, уни бажарилиши барча академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари учун мажбурийдир деб белгилаб қуйилган.

Таълим соҳасида рейтинг тизимини кулланилишида асосан қуйидаги мақсадлар кузда тутилган:

-рейтинг тизими ўқувчилар билим курсаткичлари даражасини, малакасини шакллантириш, ўқувчини уқишга ва фойдали меҳнатга булган муносабатини объектив -комплекс баҳолаб беради;

-рейтинг, ўқувчи шахсини сифат курсаткичини аниқлайдиган сонли курсаткичдир;

-ўқувчиларни доимий баҳолаш ва улар олган баҳоларни таккослаб бориш;

-ўқувчиларда уқишга интилишга ва узаро беллашишга имкониятни шакллантириш, уларни шу руҳда тарбиялаш;

Ўқув юртларида ишлаб чиқариш таълими усталари ҳамда ўқитувчиларнинг педагогик фаолиятини тўғри баҳолаш;

-ўқувчилар билим савияси ва малака кўникмаларини ҳаққоний баҳолаш;

-ўқувчиларни дарсларга катнашиш интизомини яхшилаш ва уларнинг фанлар бўйича узлуксиз тайёргарлигини ташкил этиш;

-ўқувчи ва ўқитувчининг уз фаолиятини олдиндан режалаштириш, ўқув жараёнининг боришини тезкор таҳлил қилиш, уз фаолиятида зарурий узгартиришлар киритиш имкониятини яратиш.

Рейтинг тизими Юқорида санаб утилган мақсадларни узида мужассамлаштирган бўлиб, ўқувчиларнинг билим сифатини ҳаққоний баҳолаш, уларнинг билимини узаро

таккослаш орқали ўқув жараёнида мусобака, яъни беллашиш мухитини яратиш имконини беради.

Рейтинг тизимининг мазмуни. Рейтинг тизимида ўқувчиларнинг билими доимий равишда назорат қилинади ва баҳолаб борилади. Рейтинг назорат тизимининг асосида ўқув режасига киритилган ҳар бир фаннинг ўқувчи узлаштиришининг сифат курсаткичларини баллар билан баҳолаш ётади.

Ҳар бир ўқитувчи уз фани бўйича рейтинг тизимини лойиҳалаштиришда қуйидагиларга асосланиши керак:

1. Ҳар бир фан бўйича семестр давомида ўқувчи туплаши мумкин булган максимал бал 100 баллни ташкил этади;

2. Ҳар бир фан учун ажратилган максимал бал назорат турлари бўйича қуйидагича тақсимланади:

Жорий назорат (ЖН) бўйича 60%, яъни 60 бал;

Оралик назорат (ОН) бўйича 20%, яъни 20 бал;

Яқуний назорат (ЯН) бўйича 20%, яъни 20 бал.

Бу баллар баҳо ва фоиз жихатидан қуйидагича тақсимланади:

мак. балл	Баҳолар, фоизлар, баллар			
	«кониқарсиз» » 54,9 %	«урта» 55%-69,9%	«яхши» 70%-84,9%	«аъло» 85%-100%
100	0-54,9	55-69,9	70-84,9	85-100

3. Жорий назорат (ЖН) – оғзакий суров, семинарлар, ёзма ишлар, лаборатория ишлари, техникавий диктант, курс лойиҳалари, уй вазифаси, тест суровлари, карточка суровлари, мустақил ишлар ва хоказо, яъни сиз амалиёт давомида кулланиладиган барча суров турларини уз ичига олади. «ЖН»да утказиладиган суров турларини қуйидаги қисқартирилган кодлар билан белгилаш мумкин:

Т – тест суровлари;

О – оғзаки суров;

К – карточка суров;

Л – лаборатория иши;

М – масала ечиш;

У – уй вазифаси;

К_л – курс лойиҳаси;

Ё – ёзма иш;

Т_д - техникавий диктант;

А – амалий иш;

М_к – муаммолар қуйиш;

М_и – мустақил иш.

4. Баъзи суров турларининг хусусиятларига, уларни утказиш имкониятларига қараб ва барча ўқувчиларни шу суров тури бўйича бир машғулотда назорат қилиш имконияти йуқлигини эътиборга олиб, режада шу суров турларини иккичи машғулотдан бошлаб утказиш режалаштириши мақсадга мувофиқдир.

5. Курс лойиҳаларига максимал балининг 20-40%ни ажратиш мақсадга мувофиқдир.

6. Оралик назорат (ОН) семестр давомида 2-4 марта мақсадга мувофиқдир.

Бу назорат фаннинг маълум бир булими яқунлангандан кейин асосан тест асосида семестр уртасида ва охирига ҳафталарида утказилади.

7. Яқуний назорат (ЯН) - семестр якунида тест асосида утказилади ва утилган барча боб ва мавзуларга таалукли барча саволларни қамраб олиши лозим. Бу назоратга «ЖН» ва «ОН» бўйича йигилган бали максимал балнинг 60 % дан қам булган ўқувчилар ва рейтинг балини яхшилашхошишини билдирган ўқувчилар киритилади. Рейтинг бали «ЖН» ва «ОН»

бўйича 60 балдан куп бўлаган ўқувчилар «ЯН» ни топширишни хохламаса, у холда журналга улар жамлаган бал куйилади.

8. Ишлаб чиқариш таълими ва амалиёти учун ҳам максимал бал 100 бал бўлиб, рейтинг тизими уларнинг узига хос хусусиятларини эътиборга олган холда намунадагидек лойиҳалаштирилади.

9. Диплом ишлари ва лойиҳалари учун ажратилган бал ҳамда давлат имтихонлари учун ҳам максимал бал 100 бал қилиб белгиланади.

Диплом ишлари ва лойиҳаларга ажратилган максимал бал қуйидагича тақсимланади:

диплом иши ёки лойиҳа раҳбарига – 30 бал;

рецензетга – 20 бал;

давлат малака комиссиясига – 50 бал.

Диплом химоясида малака комиссиясига ажратилган 50 балнинг 60 %ни олган ўқувчигина химоя қилинади.

Ўқувчиларнинг рейтинг тизими бўйича туплаган умумий балларини ҳисоблаш. Энг яхши ўқувчини аниқлаш ва ўқувчилар билимини узаро таққослаш учун ҳар бир фанга ўқув жараёни режасида ажратилган соатларни ҳам ҳисобга олиш керак.

Ўқувчиларнинг ҳар бир фан бўйича туплаган бошланғич максимал бали қуйидаги формула билан аниқланади:

$$P_6 = P_{жн} + P_{он} + P_{ян} = 60 + 20 + 20 = 100 \quad (1)$$

Ўқувчиларнинг ҳар бир фан бўйича туплаган бошланғич рейтинг бали қуйидаги формула билан аниқланади:

$$P_{y6} = P_{yжн} + P_{yон} + P_{yян} \quad (2)$$

Бу ерда $P_{yжн}$ – ўқувчининг «ЖН» та туплаган реал бали; $P_{yон}$ – ўқувчиларнинг «ОН»да туплаган реал бали; $P_{yян}$ – ўқувчининг «ЯН» та туплаган реал бали.

Ўқув жараёни режасида ҳар бир фан учун ажратилган соатларни ҳисобга олган холда ўқувчининг хақиқий рейтинг балини аниқлаш учун қуйидаги формуладан фойдаланамиз:

$$P_x = P_{y6} + P_{ф} \quad (3)$$

Бу ерда: $K_{ф} = C/100$ – фан коэффиценти бўлиб, ўқув жараёни режасида маълум бир фан учун ажратилган соатларга боғлиқ:

C – ўқув жараёни режасида маълум бир фан учун семестрда ажраилган соатлар сони.

Ўқувчининг маълум фанлар бўйича туплаган рейтинг балларини аниқлагандан сунг барча фанлар бўйича умумий рейтинг балини қуйидаги формула билан аниқланади:

$$P_y = P_{x1} + P_{x2} + P_{x3} + \dots + P_{xn} \quad (4)$$

бу ерда: n – фанлар сони.

Бу формула гуруҳда энг яхши ўқувчини аниқлашга имкон беради, лекин курсда, коллежда энг яхши ўқувчини аниқлаш учун қуйидаги формуладан фойдаланилади:

$$P_n = P_{yp} / P_{ym} \cdot 100 \quad (5)$$

Бу ерда P_n – ўқувчининг нисбий рейтинг бали:

P_{yp} – ўқувчининг фанлар бўйича тўплаган умумий реал бали.

P_{ym} – ўқувчининг фанлар бўйича тўплаши мумкин бўлган максимал бали.

14-маъруза. Ишлаб чиқариш таълими. Умумий методик кўрсатмалар

Ўқув режаси ва дастурлари. Ўқув режасида кўрсатилган фанлар уларни ўрганиш тартиби, ҳар бир ўқув фанига ажратилган вақт, консултация ва имтихонлар барча ўқув

гурухлари учун мажбурийдир. Ўқув режаси ўқув юртининг тури, мақсади ва вазфаларини, Ўқувчиларнинг сони ва укиш муддатини белгиловчи давлат хужжатлари асосида ишлаб чиқилади. Ўқув режасига кирган хужжатларни малака тавсифномаси, мавзулар режаси ва ўқув дастурлари ташкил этади. Малака тавсифномаси – ишчининг билими ҳамда касбий савиясига кўйиладиган асосий талаблар мужассамланган норматив хужжатдир. Унда ишчи у ёки бу касб фаолияти доирасидаги ишларни онгли ва тугри бажариши учун эгаллаши зарур билимлар ифодаланади.

Малака тавсифномаси иш ва касблар, халқ хўжалигининг муайян соҳаларидаги машғулотларнинг ягона таъриф малака маълумотнома асосида тузилади.

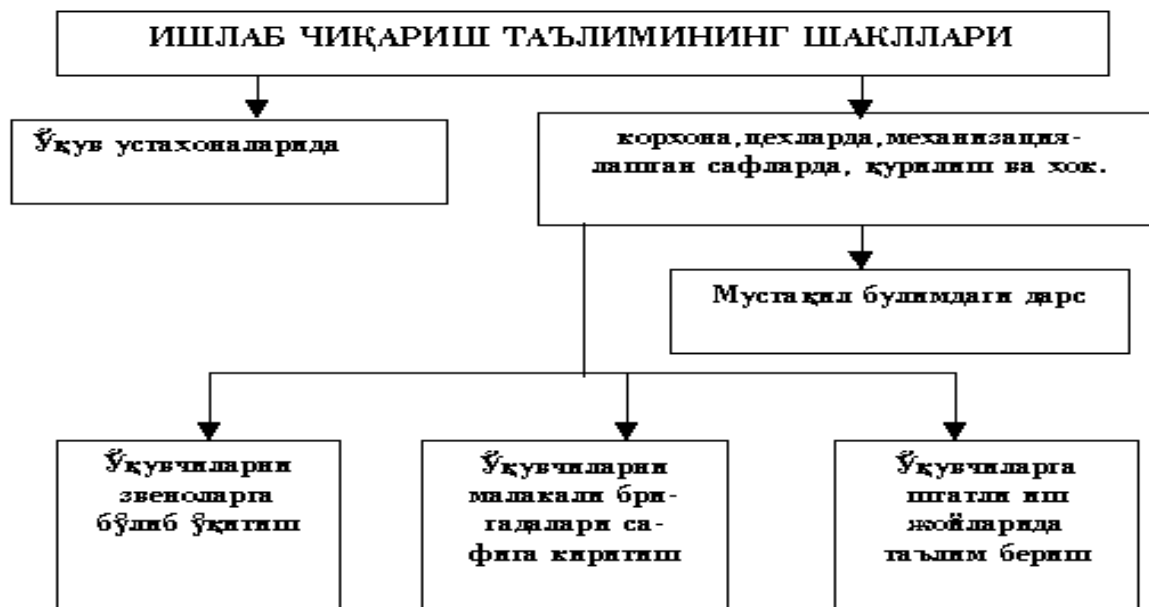
Малака тавсифномасида касб ва ихтисосларнинг аниқ номлари, техник ва махсус билимлар, меҳнат кўникма ва малакалари, малака ошириш бўйича йўл-йўриқлар ифодаланади. Бу хужжатлар ўқув режаси ва дастурларини тузишда асос бўлади, шунингдек битириш имтиҳонларида ўқувчиларнинг билимларини сифатли аниқлаш учун хизмат қилади.

Мавзулар режаси – ўқув дастурининг бир қисмини ташкил этиб, унда мавзуларнинг тартиби ва номи, уларнинг ўтиш учун, шу жумладан, назарий, лаборатория амалий машғулотлари ва ишлаб чиқариш таълими учун ажратилган вақтлар кўрсатилади.

Ўқув дастурлари. Фанни ҳажмини, уни ўқитишнинг мазмуни ва тартибини белгилайди. Янги ўқув режа ва дастурларида материаллар ўқув йиллари бўйича тақсимланган иккинчи даражали материаллар чиқариб ташланган, ўқувчиларнинг янги техника бўйича билим ва малакалар билан қуроллантириш, ўқув устахоналарида, лабораторияларида ўқитиш, янги технологик жараёнлар билан таништириш кўзда тутилган. Асосий эътибор уларда мустақил фикрлашни ривожлантириш, меҳнатга онгли муносабатни тарбиялаш ишларига қаратилган.

Ишлаб чиқариш таълимининг ташкилий шакли деганда ўқув- ишлаб чиқариш фаолияти учун ўқувчилар жамоасини ташкил этиш йўллари, бу фаолиятга раҳбарлик қилиш шакллари, шунингдек ўқув машғулотларини қурилиш структураси тушунилади.

Ишлаб–чиқариш таълим жараёни (расм) таълимнинг турли шакллари билан таъминланади. Таълимнинг асосий формаси дарс хисобланади. Бу КХКдаги ўқув ишини ташкил этишнинг назарий ва ишлаб чиқариш таълимидаги асосий шаклидир.

Ишлаб чиқариш таълими дарси–ўқувчиларнинг барча гурухларини бир ҳил шароитда, ягона дидактик вазифанинг бажарилишини таъминлайдиган ташкилий шаклидир. (масалан: ўқув ишлаб– чиқариш устахоналари, ўқув хужаликлари, ўқув ишлаб чиқариш цехлари ва хоказо). Ўқувчилар фаолияти ва таъминоти жараёни, шунингдек доимий тайёргарликни методлари ва дидактик воситаларни тўғри танлашни таъминлайди.

Хусусан дарс фронтал гуруҳ шаклида ўқувчилар ўқув материални бир вақтда бир ҳил ишларни бажарган ҳолда урганадилар. Бу шакл ўқитиш учун жуда қулай шароит яратади ва шунинг учун ундан биринчи навбатда фойдаланиш зарур.

КХКдаги ишлаб–чиқариш таълими дастлабки пайтларда коллеж ўқув устахоналарида, хужаликлар томонидан ажратилган ўқув даласида, ўқув устахоналарида ўқувчилар томонидан бажариладиган иш турларига қараб машғулотлар (дарс)нинг қуйидаги ҳилларини куриб утиш мумкин: машқ дарслари, ўқув ишлаб–чиқариш буюмларини мустақил тайёрлаш дарслари, аралаш дарслар, курсатмали ва назорат–текшириш дарслари.

Машғулот дарсларидан машқ қилиш даврида фойдаланилади. Бу ерда етакчи элемент, ўқувчилар томонидан машқларни ишлаб чиқариш ҳаракатлари операцияларида қайта бажариш ҳисобланади.

Ўқув ишлаб чиқариш буюмларини мустақил тайёрлаш дарслари ишлаб чиқариш таълими асосий шарт сифатида утилади. Бунда ўқув ишларини мустақил бажариш яққа, бригадали ва фронтал (умумий группавий) бўлиши мумкин. Бир ҳил иш куроли ва бир асбоб кўплаб бир ҳил ишни умумгуруҳли бажарилаётганда (бир тракторда навбат билан машқ бажарилаётганда) уста гуруга фақат умумий раҳбарлик қилиш билан ҳар бир ўқувчига ёрдам беради. Мустақил иш агар ўқувчи бригадада ўзининг мустақил топширигини бажараётган бўлса, бригадали бўлиши ҳам мумкин.

Аралаш дарс барча айтиб утилган дарс ҳилларига хос бўлган элементлар қулланиладиган дарсга айтилади. Ҳар бир дарснинг бош вазифаси ва мақсади ўқувчилар томонидан дастур материални фронтал ҳамда режали равишда ўзлаштиришдир.

Курсатмали (инструктив) дарслар гарчан йўл–йўриқ ҳар бир дарс ҳилининг зарурий элементи саналсада кам учрайди. Курсатмали дарслардан эксплуатацион ҳарактердаги касблар бўйича таълим беришда фойдаланилади. Бундай ҳолларда дарсларда аппарат ва механизмлар намоиш қилинади, уларнинг тўзилиши, иши, аллоҳида қисм ва ўзелларнинг ўзаро ҳаракати тушунтирилади. Дарснинг бу ҳилига устанинг машина хайдашга ўргатишдаги курсатмасини ҳам киритиш мумкин (тракторлар, автомобиллар, авто кранлар ва бошқалар).

Назорат текшириш дарслари одатда ўқув даврининг охирида ўқувчиларнинг мустақил ишга бўлган қобилиятини, уларнинг ишлаб чиқаришга улгуришини баҳолаш, шунингдек ўқув ишлаб чиқаришда фақат ўқувчилар эмас, балки уста фаолиятидаги қамчилик ва ижобий томонларни ҳам ҳисобга олиш мақсадида утказилади.

Ўқувчиларга ўқув устахоналарида таълим беришнинг хусусияти шундаки, у ўқувчилар томонидан билимлар, малака ва кўникмаларни изчил ҳамда онгли ўзлаштириш принципларига риоя қилинган ҳолда утказилади. Барча меҳнат ҳаракатлари, усуллари операциялари усиб борадиган ишларнинг мураккаблиги ва аниқлиги тартибда урганилади. Ўқув устахоналарида ўқувчилар меҳнат операцияларига кирувчи алоҳида усул ва ҳаракатни эгаллайдилар.

Операцион мавзулар бўйича объектни нотўғри танлаш натижасида машқлар бажарилади. Педагогик жихатдан бу ўқувчиларининг ишларини онгли бажаришга ҳалақит бериб, уларнинг касбга бўлган қизиқиларини сусайтиради, ишлаб чиқариш жихатидан эса материаллар, электр қувватини, ёқилгини ортикча исроф бўлишига олиб келади.

Кириш йўл йуриги операцияларини ўрганишнинг асосий таркибий қисмлари устанинг асосий меҳнат усулларини методик жихатидан тўғри ва малакали намоиш қилишдир. Уларни ўқувчи ўзлаштириши лозим.

Кириш йўл–йуриги курсатмали ҳаритадан фойдаланиб машқларнинг бажарилиши тартибини (анализ) таҳлил қилиш муҳимдир. Ўқувчилар курсатилган усулларни такрорлайдилар ва ҳарита мазмуни бўйича саволларга жавоб берадилар.

Ишлаб чиқаришга замонавий илғор техника ва янги технологиянинг жорий этилиши муносабати билан ишларга техник саводхон бўлиш ҳамда жуда сермаҳсул меҳнат қилиш каби талаблар қувиломда. Ўқувчиларни ишнинг илғор методларига хатто жуда оддий операциялар билан танишиш жараёнида ҳам ўргатиш зарур. Чунки бу даврда ўқувчилар қелгусида фойдаланиладиган малака ва кўникмаларни ҳосил қиладилар. Илғорлар

томонидан кулланиладиган ишнинг энг рационал метод ва усуллари ёш ишчиларда бу усулларни такомиллаштиришга интилиш уйғотади.

Ишлаб чиқариш таълимининг илғор усталари энг яхши иш методларини танлашда куйидаги схемалардан фойдаланадилар:

Иш урнини ташкил қилиш:

Иш урнини иш бажарилишига кадар керакли нарсалар билан таъминлаш:

Иш ўрнида асбоблар, мосламалар, техникалар, техник хужжатларнинг жуда рационал жойлашуви:

Иш ўрнида техник хизмат курсатиш.

Технологик жараёнларни ташкил қилиш:

Технологик жараёнларнинг энг кулай режимларини тадбик қилиш:

Механизацияни куллаш ва ундан фойдаланиш:

Меҳнат режимини яратиш:

Мақсадга мувофиқ меҳнат ҳаракатларидан кулланиш, уларнинг текисдалиги:

Меҳнат билан дам олишнинг алмашилиб туриши.

Ўқувчилар илғорларнинг иш тажрибасининг амалий жихатидан моффақиятли чиккан томонларни эгаллашлари учун баъзи методик усулларни тавсия этиш мумкин:

Танишиш, кўзатиш учун завод ва техника кургазмасига саёхатга бориш: ишлаб чиқариш илғорларини иш схемасини ёзиб олиш ва шаклини чизиб олиш.

Ишлаб чиқариш наворотлари билан уларнинг иш жараёнларида, ўқув устахоналарида учрашув: КХКнинг собик ўқувчилари–илғорлар билан учрашув:

Ўқувчиларнинг ишлаб–чиқариш ишларида ишлаб чиқариш илғорлари куллаган асбоблар ва мосламалардан фойдаланиш, шунингдек ўқувчилар кучи билан уста ёрдамида оддий асбоб ва мосламалар ясаш:

Ўқувчилар томонидан коференцияларда чиқиш учун маколалар тайёрлаш ва кургазмалар ясаш:

Ўқувчиларни ишлаб–чиқариш илғорларининг иши ёритилган махсус адабиётлар, ишчининг ишлаб чиқариш фаолиятида аскотадиган янги асбобларнинг тўзилиши ва ишлаш усуллари билан таништириш.

Таълим методи деганда ўқитувчи (уста) ва ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолияти йўллари тушунилади. Бўларнинг ёрдамида ўқувчилар билим, малака–кўникма, касбий маҳоратларни эгаллашга эришадилар, уларда эътикод ва карашлар ҳамда ҳалк одатлари тарбияланади, ақлий ва жисмоний куч ва ижодий кобилият ривожланади.

Методлар, методик усуллар деб аталувчи алохида элементларга булинади, масалан: ўқувчиларга курсатма беришда иш ҳаракатини иш жараёнида секинлаштириб ва элементар ҳаракатларга бўлиб курсатиш.

Таълим методлари ахборот манбаиларига қараб классификация қилинади (синфларга булиниши). Чунки улар асосида билим, малака ва кўникмалар шаклланади. Шунинг билан бирга ўқитувчи (уста) ва ўқувчиларнинг бу манбалардан фойдаланишдаги фаолияти ва характери ёки муносабатларига боғлиқдир. (Сўз, хиссий образ в амалий фаолият). Шунинг учун ҳам ишлаб чиқариш таълимининг умумий методларини шартли равишда уч гуруҳга: оғзаки, кўргазмали ва амалий кабиларга бўлиш мумкин.

КХК да назарий ва ишлаб чиқариш таълимини кўшиб олиб бориш ўқувчиларнинг ишлаб чиқаришдаги иштироки, ишчи жамоалари билан доимий алоқаси, ўзига хос таълим ва тарбия методини такозо этади.

КХК да ҳилма-ҳил таълим методлари кулланилади. Улардан баъзилари умумий бўлиб исталган касбдаги ишчиларнинг тайёрлашда бошқалари эса фақат муайян касбларга ўқитишда фойдаланилади. Бундай методлар хусусий методлар деб аталади.

Оғзаки методларга (жадвалдаги киради). Металларни оғзаки баён қилиш. ишчи таълимида хикоя қилиш, тушинтириш маъруза, суҳбат ўқув материални оғзаки баён қилишнинг асосий методлари хисобланади.

Хикоя уста томонидан ўқув материални тартибли, мантикан изчил, нисбатан кенгрок баён қилишда фойдаланилади. У пухта уйланган режа асосида тўзилиш материални баён қилишда ноаниқликка йўл қўймаслик учун барча деталлари билан тайёрланиши лозим йўл-йўриқ пайтида одатда, хикоя плокат, диаграмма ишлаб чиқариш материалларидан намуналар, мослама кабиларни намоиш қилиш орқали олиб борилади.

Тушинтириш – бу муҳокама ўқувчилар билан савол жавоб қилиш орқали ўқув материални баён қилишдир. Тушинтириш хикояга яқин бўлган таълим методи ҳисобланади. Ишлаб чиқариш таълимида хикоя ва тушинтиришдан алоҳида ҳолда ҳам фойдаланилади. Масалаларни баён қилишда, масалан; машиналар механизмлар тўзилиши ёки технология жараёнларнинг боришини баён қилишда кўпинча хикоя ва тушинтириш бирга қўшиб олиб борилади.

Хикоя ва тушинтириш уста нуткига қўйиладиган умум педагогик талабларига жавоб бера олиш керак яъни гаплар тўғри, аниқ қурилиши, талаффуз ва ифодалилик бўлиши лозим. (паўзалардан фойдаланиш, логик ургу ва итонациялар, овознинг турлича баландлиги, ҳамда нутк тезлиги).

Баён мантикан тўғри ва тугалланган бўлиши лозим. бунинг учун материални тўғри гуруҳлаш, тартиблаш керакки, қараб чиқилладиган масаллар изчил жойлашган булсин. ана шунда уларнинг ички боғлиқлиги сакланади. Баён қилиш тартиби аввало ёритилладиган ходиса ва ҳаракатнинг изчиллиги билан белгиланади. Маълумдан ноъмалумга, мақсаддан воситаларга утишда алоҳида эътибор бериш лозим. Бирор механизмнинг тўзилиши ва ҳаракатини қуриб чиқаётиб, аввал унинг нимага ишлатилишини тушунтириш, сўнг уни тўзилишини қуриб чиқиш керак.

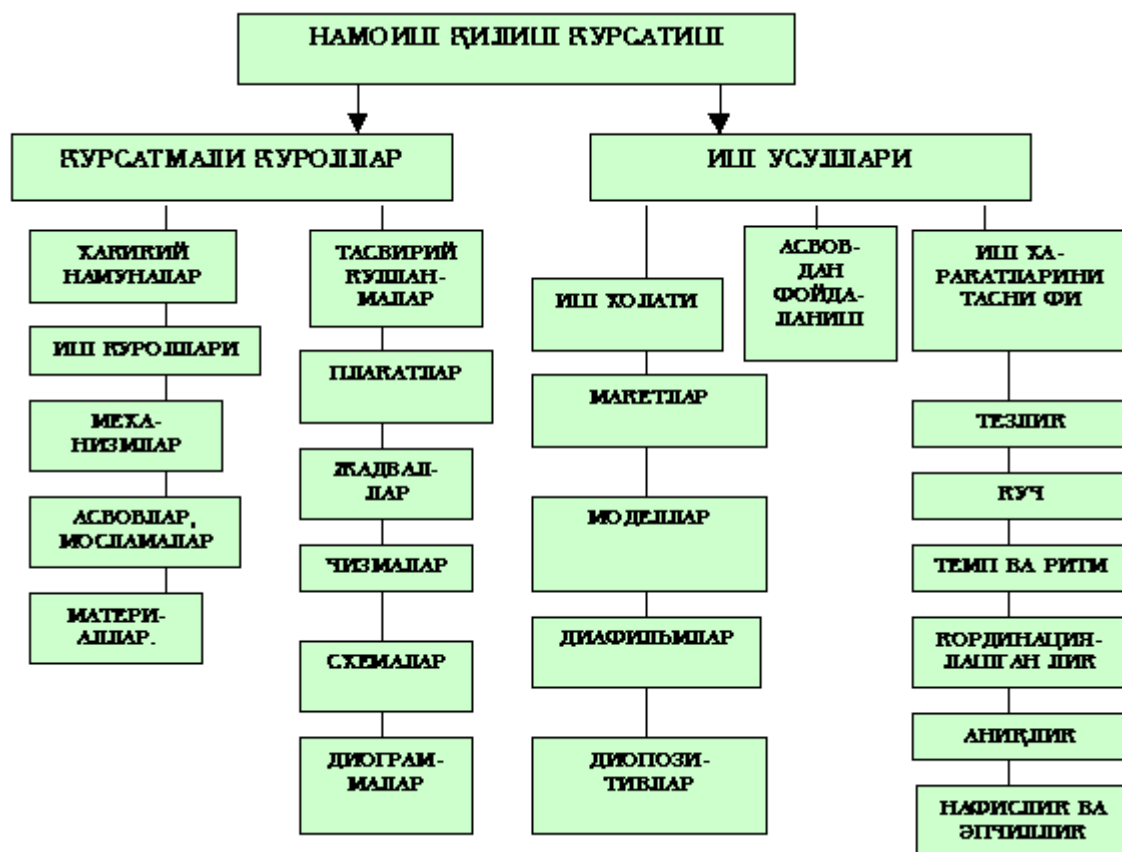
Сухбат, хикоя тушунтиришдан шу билан фарқ қиладики, унда уста фақат ўзи гапирибгина колмай ўқувчиларни ҳам фаол иштирок этишга жалб қилади.

Сухбатни янги материал утиладиганда шунинг билан бирга ўқувчилар тасаввурига эга бўлган иккинчи режали енгил материални урганиладиганда утказилган маъқул.

Кўргазмали методлар – бу курсатмали қурооларни намоиш (курсатиш) қилиш меҳнат усуллари (3-расм) ўқувчиларнинг мустақил кўзатишлари ўқув – ишлаб чиқариш саёхатлари

Курсатмали қурооларни намоиш қилиш (курсатиш) методи ёрдамида ўқувчиларда меҳнат ҳаракатларининг муайян ва аниқ образи шаклланади.

Ишлаб чиқариш таълими дарсларида курсатмали қурооларнинг турли ҳил ва шакллари билан фойдаланиш, устанинг тушунтиришларини яхши идрок қилиш ҳамда ўзлаштиришларга, малакаларнинг мустақам шаклланишига ёрдам беради. Плакатлар, схемалар, моделлар, макетларни намоиш қилиш билан бир қаторда ҳаракатдаги иш қуроли, асбоблар, механизмлар, мосламаларнинг намуналари ва хоказоларни курсатиш аҳамиятли.

Амалий методлар га иш усуллари меҳнат операциялари, комплекс ишларни ва вазифаларни бажаришдаги мустаккилликни ривожлантиришга транежёрларга оид машқлар тажриба амалий ишларга технологик жараёнларни бошқариш машқлари киради.

Машқлар бу кўникма ва малакаларни шакллантириш ва мустаҳкам мақсадда муайян ҳаракатларни кўп марталаб такрорлашдир.

Ишлаб чиқариш машқларининг мофаккиятли бўлиши учун улар асосан куйидаги талабларга жавоб бериши лозим:

Машқларни ўқувчилар томонидан онгли ва мақсадга мувофиқ бажарилиши.

Машқларнинг методикага асосланган тизимлилиги, изчиллиги, давомийлиги ва частотаси.

Ўқувчилар ишдаги мустаккиллик даражасининг мунтазам усиб бориши.

Онглилик ва мақсадга йуналганлик бу машқларни бажаришдаги биринчи ва энг муҳим талабдир.

Машқлар тизимлилиги икки талабга асосланади:

Ҳар бир янги малака аввал ўзлаштирилган билимлар ва кўникмалар тизимига киради.

Машқ пайтида малакаларни тухтовсиз такомиллаштириш ўрганиладиган ҳаракатларни бажаришдаги аниқлик ва тезкорликка бўлган талабларни изчиллик билан амалга ошириш. Машқларни утказиш шароитини борган сари кийинлаштириб бориш зарур.

Тажриба ва амалий ишлар таълим методи сифатида ўқувчилар томонидан муайян касбга оид меҳнат фаолиятига зарур бўлган малака ҳамда кўникмаларнинг эгалланишининг ва унга кирадиган тадқиқот элементларининг таҳлили ва бошқаларнинг кўзда тўтади. Уларнинг назарий ва ишлаб чиқариш таълими уртасидаги алоқасини урнатишда мустақил кўзатиш ҳамда таҳлил қилиш асосида технологик жараёнларнинг турли боғланишлари ҳамда қонуниятларини ўзлаштиришда муҳим роль уйнайди тажриба ишлари ўқувчиларни ходисаларни кўзатиш ва таҳлил қилиш ва улардан тегишли хулосалар чиқаришга, технологик жараённинг турли боғланиш қонуниятларини ўзлаштиришга ургатади.

Тажриба иши куйидагиларни ўз ичига олади: ўқувчиларга тажриба ишининг мавзуси ва мақсади ҳақида курсатма берувчи кириш қисми ишни олиб бориш тартиби билан

таништиради: гурухнинг (бригада) звенолари булиниши асбоблар мосламалардан фойдаланиш қоидаларини тушунтириш, ишни бажариш усулини курсатиш: ишдаги хавфсизлик қоидалари билан танишиш.

Уста тажриба иши учун керакли жихозларнинг аввалдан тайёрлаб қўяди.

Таълим методларини танлаш. Ишлаб чиқариш таълими методлари тизими ва ҳар бир метод аллохида фан техника, ишлаб чиқариш технологиясининг ривожланиши билан ўзгариб боради.

Ишлаб чиқариш методларини танлаш турли шароитларга боғлиқ. У таълим ва тарбия масалалари, ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган ўқув материалининг мазмуни, уларнинг ёши ва ўзига хос хусусиятлари, моддий–техника базаси сингарилар билан изоҳланади. Ишлаб чиқариш таълимида турли материалдан фойдаланиш зарур, лекин уларнинг мақсадга йуналганлигининг ҳисобга олиш керак. Ҳеч қандай метод асосий ва универсал бўлиши мумкин эмас.

Ишлаб чиқариш методларининг вазифаси ўқувчиларнинг активлиги, ақлий ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришдан, уларга ишлаб чиқариш илғорларининг вазиятларини таркиб топишдан иборатдир.

Методлар ўқувчиларга муайян касб учун (ҳарактерли) тавсифли бўлган барча ишларни мустақил ҳамда юкори унумда бажаришини малака ва кўникмаларини ривожлантиришга ёрдам беради.

15-маъруза. Ишлаб чиқариш амалиётини ташкил қилиш ва ўтказиш

Амалиётни ташкил этиш ва унга раҳбарлик қилиш. Талалбалар амалиёти олий таълим муассасаларининг давлат ва акциядорлик корхоналари, муассаса, ташкилот, фирма, қўшма корхоналар ва бошқалар билан тузган шартномалари асосида ташкил этилади. Юридик шахслар билан тузилган шартнома асосида ўқийдиган талабалар амалиёт ўтиш учун тегишли амалиёт объектларига юборилади. Амалиётни ташкил қилиш ва ўтказиш учун жавобгарлик олий ўқув юртининг ректори зиммасига юкланади. Амалиёт жойлари, талабаларнинг катта гуруҳлари ўтишини ҳисобга олиб, олий таълим муассасаси яқинида жойлашган амалиёт объектларидан танланади. Мазкур таянч жойда талабалар амалиёт ўтадиган корхона йўқ бўлса, амалиёт объектлари сифатида олий таълим муассасасига яқин жойлашган корхоналардан фойдаланилади. Икки томонлама битимлар асосида амалиётни хорижий давлатлар корхоналари, муассасалари ва ташкилотларида ўтиш мумкин.

Олий ўқув юрти:

-ҳар йили, 1 декабрдан кечикмаган ҳолда, навбатдаги календарь йили учун амалиёт объектлари билан шартномалар тузади. Амалиёт бошланишидан икки ой олдин талабалар амалиётини ўтказиш дастури ва календарь жадвалини амалиёт объектлари билан келишиб олади;

-амалиёт раҳбари тажрибали профессор, доцент ва ўқитувчилардан тайинланади;

-фан-техника ва маданиятнинг энг янги ютуқлари, ишлаб чиқариш иқтисодиёти, уни илмий ташкил этиш, бошқариш ва унга ўхшаш масалалар бўйича амалиёт объектлари маъмурияти ибалн биргаликда мутахассисларнинг маърузаларини ташкил этади;

-талабалар ва амалиёт объектларини амалиёт дастурлари билан таъминлайди;

-объектлардаги талабалар амалиётининг ташкил этиш тартиби ва ўтказилишини ҳамда амалиёт муддати ва мазмунига риоя қилинишини назорат этади.

Олий ўқув юртидан тайинланган амалиёт раҳбари эса:

-талабалар келишига зарурий тайёргарлик ташкил этиш билан объектларга амалиёт бошланишидан олдин боради;

-талабаларнинг амалиётга боришидан олдин ташкилий тадбирлар(амкалиёт ўтказиш тартиби, хавфсизлик техникаси қоидалари кўрсатмалари бериш ва х.к.)ни ўтказишни таъминлайди;

-талабаларнинг кафедра топшириқларида кўзда тутилган илмий тадқиқот ишларига раҳбарлик қилади;

-амалиёт объектлари талабаларнинг меҳнат ва маиший хизмат шароитлари меъёргадек таъинланганлигини назорат қилади;

-талабаларнинг ички меҳнат тартиб-қоидаларига риоя қилишларини назорат қилади;

-амалиёт якунлари бўйича талабалар илмий анжуманлари тайёрланишида ва амалиёт натижаларини баҳоловчи комиссия ишида иштирок этади;

-талабалар амалиёт бўйича ҳисоботини кўриб чиқади, уларнинг иши ҳақида тавсиянома беради. Талабалар амалиёт ўтаганлиги, уларнинг амалий тайёргарлигидаги камчиликлар кўрсатилган амалиётни такомиллаштириш ҳақида таклифлар киритилган ёзма ҳисоботни кафедра мудирига тақдим этади;

-барча ишларни амалиёт объектлари томонидан бириктирилган раҳбар билан биргаликда ўтказади.

Талабалар амалиётининг умумий раҳбарлиги амалиёт объекти раҳбарининг буйруғи билан маъсул ходимларнинг бирига юклатилади. Цех, бўлим, лаборатория кабиларда талабалар амалиётининг бевосита раҳбарлиги амалиёт объекти бошлиғининг буйруғи билан кўрсатилган таркибий бўлимнинг юқори малакали мутахассиси зиммасига юкланади. Шартнома мажбуриятларига мувофиқ амалиёт объектлари:

-талабалар амалиётини амалиёт дастури ва мазкур Низомга мувофиқ ташкил қилади ва ўтказади;

-дастурга мувофиқ талабалар амалиёт ўтказишининг самарадорлигини таъминловчи иш жойлари билан таъминлайди;

-талабалар таълим йўналишлари бўйича бўш иш жойлари мавжудлигида, амалиётчиларни тегишли иш ҳаққи билан лавозимларга қабул қилади;

-амалиётни ўтишда олий таълим муассасаси билан келишилган ой-кунлик иш жадвалига амал қилади;

-талабаларга мавжуд адабиётлар, техник ва бошқа хужжатлардан фойдаланиш имкониятларини беради;

-курс иши ва малакавий битирув ишлари учун мавзулар танлашда ёрдам кўрсатади;

-ҳаёт хавфсизлиги бўйича мажбурий кўрсатмалар беради, зарур бўлган ҳолларда талабаларни меҳнатнинг хавфсиз усулларига ўргатади ва бу ҳақда хужжатлар расмийлаштирилади;

-амалиётчи талабаларни мазкур амалиёт объектида жорий қилинган ички меҳнат тартиб-қоидаларига риоя қилишларини таъминлайди ва назорат қилади;

-яқин атрофда жойлашган бошқа корхона, муассаса, ташкилотларга биргаликда ташрифлар ўтказади;

-талабаларнинг амалиёт ўтиш вақтида мазкур амалиёт объектининг тегишли ишчилар учун жорий қилинган шахсий ҳимоя воситалари ва махсус овқат, пойабзал, ҳимоя кийимлари билан таъминлайди;

-шартнома асосида талабалар яшаши учун қулай шароитли ётоқхоналар билан таъминлайди. Зарур бўлганда уларни жойлаштириш учун турар жойларни ижарага олади;

-зарур бўлган ҳолларда, ички меҳнат интизомини бузган амалиётчи талабаларга амалиёт объекти раҳбарининг буйруғи билан жазо чоралари кўради ва бу ҳақда олий таълим муассасаси ректорига ҳабар қилади;

-амалиёт ўтаётган талабалар бахтсиз ҳодисага учраган ҳолда тўла жавобгарликни олади.

Талаба амалиёт ўташда:

-амалиёт дастурида кўзда тутилган топшириқларни тўлиқ бажариши;

-амалиёт объектининг ички меҳнат тартиб-қоидаларига бўйсунishi;

-меҳнат муҳофазаси, хавфсизлик техникаси ва ишлаб чиқариш санитарияси қоидаларини ўрганиши ва қатъий риоя қилиши;

-бажарилган иш ва унинг натижалари учун шу корхона ишчилари қатори жавобгарлик олиши;

-кундалик дафтар юритиши, чизмалар, тасвирлар ва бошқаларни бажариши;
-амалиёт раҳбарига барча топшириқлар бажарилгани ҳақида ёзма равишда ҳисобот бериши ва амалиёт бўйича синов топшириши шарт.

Амалиёт натижаларини яқунлаш. Амалиёт якунида талаба ёзма равишда ҳисобот тайёрлайди ва уни бевосита амалиёт объектидан тайинланган раҳбар имзолаган кундалик дафтар билан бирга олий таълим муассасасидан тайинланган раҳбарга топширади. Ҳисобот талабанинг амалиёт даврида бажарган муайян ишлари тўғрисидаги маълумотлар амалиёт объекти бўлимларининг қисқача изоҳи (цеҳ, бўлим, лаборатория ва бошқа), улар фаолиятининг ташкил қилиниши, ҳаёт фаолиятининг ҳавфсизлиги тўғрисидаги масалалар, амалиёт натижалари бўйича хулоса ва таклифларни ўз ичига олиши лозим.

Амалиёт якунида талаба ўз ҳисоботини олий таълим муассасаси томонидан тайинланган комиссия олдидаҳимоя қилади. Комиссия таркибига ўтилатган амалиёт фанини олиб борувчи ўқитувчи, олий муассасаси томонидан бириктирилган раҳбар ва имкони бўлса, амалиёт объектидан тайинланган раҳбар ҳам киритилади. Амалиётнатижаси баҳоси талабанинг курсдан курсга ўтиши ва стипендия белгилашда ҳисобга олинади. Амалиёт якуни олий таълим муассасасининг илмий-услубий анжумани ва амалиёт объектининг ишлаб чиқариш кенгашида муҳокама қилинади. Олий таълим муассасаси ва факультет илмий кенгашида амалиёт натижаларига яқун ясалади.

Амалиёт дастурини бажармаган, иши ҳақида қониқарсиз тақриз ёки ҳисобот ҳимоясида қониқарсиз баҳо олган талаба таътил вақтида ўз ҳисобидан қайта амалиёт ўтишга жўнатилади. Айрим ҳолларда, бундай талабанинг келгусида олий таълим муассасасида ўқиши мумкинлиги масаласи ректор томонидан кўриб чиқилади.

Моддий таъминот. Амалиёт объекти ҳодимларига амалиётга раҳбарлик қилгани учун иш ҳақи олий таълим муассасаси билан тузилган шартномада кўзда тутилган маблағлар ҳисобидан тўланади. Бунинг учун бутун муддат давомида тегишли талабалар гуруҳига битта раҳбар ҳисобидан қуйидаги меъёрлар бўйича ҳар ойда ҳақ тўланади (асосий иш жойининг ўртача иш ҳақидан фоиз ҳисобида);

А) амалиётчи талабаларнинг сонига қараб умумий раҳбарлик қилувчи амалиёт раҳбарига:

11 дан 20 кишигача – 25%

21дан 30 кишигача – 35%

31 дан 40 кишигача – 45%

41 дан 50 кишигача – 50%

В) амалиётчи талабаларнинг сонига қараб, амалиётга бевосита раҳбарлик қилувчи раҳбарга:

4 кишигача – 20%

5 дан 7 кишигача – 35%

8 дан 10 кишигача – 50%

Фермер хўжалигидаги амалиёт раҳбари, ҳамда педагогик амалиёт учун раҳбарлик қилган мактаб ҳодимининг иш ҳақи олий таълим муассасасининг амалиёт учун кўзда тутилган маблағлар ҳисобидан берилади. Уларнинг иш ҳақи меъёрлари Ўзбекистон Республикаси сув ва қишлоқ хўжалиги ҳамда Халқ таълими вазирликлари биргаликда тузган махсус кўрсатмалари асосида Молия, шунингдек Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари билан келишган ҳолда жорий қилинади.

Талабалар амалиётга раҳбар бўлмаган мутахассислар томонидан амалиёт объектида ўтказилган маъруза, маслаҳат ва ташрифлар учун тўловлар, олий таълим муассасаларининг амалдаги тартибда кўрсатилган, соатбай тўлов маоши бўйича, ишлаб чиқариш амалиёти учун кўзда тутилган маблағлар ҳисобидан олий таълим муассасаси амалга оширади. Талаба амалиёт даврида амалиёт ўтиш жойидан иш ҳақи олиш-олмаслигидан қатъий назар, унинг умумий қоидалар асосида стипендия олиш ҳуқуқи сақаланиб қолади.

Сиртдан ўқийдиган охириги босқичдаги талабаларга, танланган йўналиш (ихтисослик) бўйича бевосита ишлаб чиқаришда иш билан танишиш ва битирув иши (лойиҳа) га зарур маълумотларни тайёрлаш учун, тегишли ўқув юртининг тавсиясига кўра, муассаса раҳбарлари иш ҳақи сақланмаган ҳолда бир ойлик қўшимча таътил берадилар.

Ушбу талабаларга кўрсатилган таътил даврида умумий қоидалар асосида стипендия берилади. Олий таълим муассасаси худудидан кетиш билан боғлиқ амалиётга жўнатилган кундузги талабаларга олий ўқув юртининг сарф-харажатлар жадвали ҳисобидан бутун амалиёт даври учун кунбай-сафар пули тўланади. Сафар пули тўлаш амалиётчи талабаларнинг объектга бориш ва қайтиш вақти ҳисобга олинган ҳолда амалга оширилади.

Амалиёт даврида экспедиция ва геологик гуруҳларнинг мансаб лавозимларига қабул қилинган ва иш ҳақи, дала таъминоти ёки текин овқат бериладиган талабаларга сафар пули тўланмайди.

Кундузги ўқувчи талабаларнинг амалиёт объекти жойлашган жойга бориш ва келиши учун йўлқира ҳақи олий ўқув юрти маблағи ҳисобидан тўланади. Амалиёт даврида маош оладиган лавозимларда ишлайдиган талабаларга шу мутахассис учун тегишли меъёردа навбатдаги таътил товони тўланади. Аввал ишламаган талабаларга лавозими, ишнинг бошланиши ва тугалланишини кўрсатувчи буйруқ нусхаси ва меҳнат шартномаси тузилганлиги ҳамда тўхтатилганлиги ҳақида саналари кўрсатилган маълумотнома берилади. Талабалар амалиёт даврида тўловли иш жойи ва лавозимга қабул қилингна вақтдан бошлаб, амалиёт объектидаги умумий меҳнат қонунлари, меҳнат хавфсизлиги ва ички тартиб-қоидаларига амал қилади. Иш жойига қабул қилинмаган талабаларга ҳам меҳнат ва иш кунининг тартиб-қоидалари тааллуқлидир. Амалиётга раҳбарлик қилишга кетган ўқитувчи хизмат сафарининг тўлови, хизмат сафарида бўлган бутун давр учун хизмат сафари тўлови ҳақидаги қоида асосида олий таълим муассасалари томонидан амалга оширилади. Амалиётни ўтиш давридаги талабалар бошқа корхоналарга ташрифларини ўтказиш билан боғлиқ бўлган харажатлар олий таълим муассасаларининг амалиётни ўтказиш учун харажатлар рўйхатида кўзда тутилган маблағлар ҳисобидан қопланади. Тасарруфида олий таълим муассасалари бўлган вазирлик ва идоралар, таълимни бошқариш бўйича ваколатли давлат идораси билан келишилган ҳолда ўз тасарруфидаги олий таълим муассасаларининг талабалари амалиёт ўтиши учун йўл-йўриқларни мазкур низом асосида ишлаб чиқадилар ва тасдиқлайдилар.

16-маъруза. Битирув олди амалиётини ташкил қилиш ва ўтказиш

Касб таълими йўналиши бўйича мутахассислар тайёрлашнинг муҳим қисми бўлган талабаларнинг битирув олди амалиёти улар бажарадиган битирув малакавий ишининг мазмунидан келиб чиққан ҳолда илғор корхоналар, ташкилотлар ва касб-хунар коллежларида ўтказилади. Амалиёт даври 2 хафтани ташкил этади. Амалиёт кафедра профессор-ўқитувчилари, касб-хунар коллежи ўқитувчилари ҳамда корхоналарнинг етакчи мутахассисларининг бевосита раҳбарлигида олиб борилади.

Амалиётнинг мақсади ва вазифалари. Битирув олди амалиёти ўқув жараёнининг ажралмас қисми бўлиб, уни талабаларга бўлғуси бакалаврларнинг фаолият йўналиши тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлишлари, битирув малакавий ишлари мазмунини ёритишда бевосита ўқув ва ишлаб чиқариш шароитларини тўла эътиборга олган ҳолда ёритиш мақсадида ташкил этилади.

Талабалар битирув малакавий ишларини бажаришларида саноат корхоналаридаги хилма-хил технологиявий жараёнлар, уларни амалга оширишда қўлланиладиган машина ва жиҳозлар ҳамда хом ашё, ярим тайёр ва тайёр маҳсулотлар сифатини текшириш усулларини, шунингдек касб-хунар коллежларидаги ўқитиш услублари ва илғор педагогик технологияларнинг ўқув жараёнига тадбиқ этиш йўллари ёритишларида амалиёт жараёни муҳим аҳамиятга эгадир.

Ишлаб чиқариш корхонасида ўтказиладиган битирув олди амалиётининг вазифалари куйидагилардан иборат:

- истиқбол режалари, бошқариш структураси ва асосий техник-муҳандис ходимларнинг вазифалари билан танишиш;

-корхонанинг хом-ашё базаси, асосий ва ёрдамчи цехлари (бўлимлари) иши билан танишиш;

-асосий цехларнинг технологиявий линияўлари, улар таркибига кирувчи асосий жиҳозларнинг технологик параметрлари, ишлаш принциплари ва конструкциялари билан танишиш, ўрганилган маълумотлар асосида битирув ишида ёритиладиган материалларни таҳлил қилиш;

-корхона лабораториясининг иш фаолияти, хом-ашё, ярим тайёр ва тайёр маҳсулотларини сифат кўрсаткичларини аниқлаш услублари ҳамда текширув жараёнида қўлланиладиган назорат-ўлчов асбобларидан фойдаланиш, ўрганилган маълумотлар асосида битирув ишида ёритиладиган материалларни таҳлил қилиш;

-корхона меҳнатни муҳофаза қилиш, техника ҳавфсизлиги, ишлаб чиқариш санитарияси ва гигиенаси қоидалари ҳамда троф-муҳитнинг тозалигини сақлаш шартларини бажаришга оид тадбирларни ўрганиш ва битирув ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш;

- ишлаб чиқариш чикитлари ва улардан самарали фойдаланиш услубларини ўрганиш ва маълумотлар асосида битирув ишида ёритиладиган материалларни таҳлил қилиш.

Касб-хунар коллежларида ўтказиладиган битирув олди амалиётининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

-касб-хунар коллежи тарихи, хунар йўналишлари ўқув режалари, фанлар дастурлари билан танишиш ва битирув малакавий ишининг структурасини ишлаб чиқишда улардан фойдаланиш;

-касб-хунар коллежидаги маънавий ва маърифий ишлар мазмуни, режалари, ташкилий структурасини ўрганиш ва улардан битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш;

-ишлаб чиқариш таълими усталарининг фаолиятини ўрганиш ва битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш;

-тўғарак раҳбарларининг фаолияти билан танишиш ва битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш;

-маҳсус фан ўқитувчиларининг дарс жараёнида талабалар фаоллигини ошириш борасида олиб бораёган услубий ишлари тизимини ўрганиш ва битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш;

-касб-хунар коллежидаги дарс жараёнларида фойдаланилаётган янги педагогик технологиялар билан танишиш ва битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш;

-тажриба ишларини бажаришда қўлланиладиган кимёвий лаборатория ускуналаридан самарали фойдаланиш усулларини ўрганиш ҳамда битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш;

-мустақил равишда битирув малакавий иши мавзуси ва унга турдош мавзуларда янги педагогик технологиялар асосида машғулотлар ўтказиш;

-фан бўйича бўш ўзлаштирувчи талабаларга ёрдам бериш усулларини ўрганиш ва битирув малакавий ишини бажаришда уларни эътиборга олиш;

-фанга тегишли ўқув-услубий адабиётлар билан танишиш.

Амалиётнинг мазмуни. Битирув олди малакавий амалиётини ўташ даврида талаба қуйидаги ишларни бажариши лозим.

1. Ишлаб чиқариш корхонасида:

-корхона билан танишиш;

-ривожланиш режасини ўрганиш;

-корхонанинг бошқариш структураси;

-корхонанинг хом-ашё базаси, ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар турлари ва ишлаб чиқариш ҳажми.

2. Корхонанинг асосий ва ёрдамчи цехлари билан танишиш, жойлашиши ва технологик цикл бўйича ўзаро боғлиқлиги;

-корхона лабораториясининг иш фаолиятининг ўрганиш.

3. Маҳсулот ишлаб чиқаришнинг технологиявий линиялари билан танишиш:

-асосий технологик жараёнларнинг турлари ва уларнинг тавсифи;

-жараёнларнинг кечиш тартиби ва технологик параметрлари;

-технологик линия таркибига кирувчи асосий машина ва жиҳозларнинг тузилиши, ишлаш принципи ва техникавий кўрсаткичлари;

-хом-ашё ва тайёр маҳсулотнинг технологик таснифи;

-меҳнат муҳофазаси, техника ҳавфсизлиги, технологик жиҳозларда иш ҳавфсизлигини таъминлаш қоидаларини ўрганиш.

4. Корхонада сув, ҳаво ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида қилинадиган ишлар билан яқиндан танишиш.

5. Корхона илмий-техника ютуқларини, илғор технология ва меҳнатни ташкил этишнинг прогрессив услубларини қўллаш борасида қилинаётган ишлар билан танишиш.

6. Ўрганилган маълумотлардан битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш.

Касб-хунар коллежида:

1. Касб-хунар коллежи тарихи, хунар йўналишлари, йўналишлар ўғув режалари, фанлар дастурлари билан танишиш.
2. касб-хунар коллежидаги маънавий ва маърифий ишлар мазмуни, режалари, ташкилий структурасини ўрганиш.
3. Ишлаб чиқариш таълими усталарининг фаолиятини ўрганиш.
4. Тўғарак раҳбарларининг фаолияти билан танишиш ва битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш.
5. Махсус фан ўқитувчиларининг дарс жараёнида талабалар фаоллигини ошириш борасидаги олиб бораётган услубий ишлари тизимини ўрганиш ва битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш.
6. касб-хунар коллежидаги дарс жараёнларида фойдаланилаётган янги педагогик технологиялар билан танишиш ва битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш.
7. Тажриба ишларини бажаришда қўлланиладиган кимёвий лаборатория ускуна ва жиҳозларидан самарали фойдаланиш усулларини ўрганиш ҳамда битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш.
8. Мустақил равишда битирув малакавий иши мавзуси ва унга турдош мавзуларда янги педагогик технологиялар асосида машғулотлар ўтказиш.
9. Фан бўйича бўш ўзлаштирувчи талабларга ёрдам бериш усулларини ўрганиш ва битирув малакавий ишини бажаришда уларни эътиборга олиш.
10. Фанга тегишли ўқув-услубий адабиётлар билан танишиш. Битирув ишининг адабиётлар шарҳини ёзишда фойдаланиш.

Ҳисоботни расмийлаштириш. Амалиёт ҳисоботининг таркиби ушбу дастурнинг 2-бандига мос келиши лозим. Ҳисобот қора ёки бинафша рангли сиёҳ билан ўзбек тилида аниқ ва равшан қилиб, 210x297 мм ўлчамли оқ қоғознинг бир томонига бир текисда, техник ва адабий жиҳатдан тўғри ёзилиши керак.

Ҳисоботга чизмалар, схемалар, эскизлар, расмлар ва жадваллар каби қўшимча материаллар илова қилинади. Тасвирий материаллар қора қалам ёки қора паста билан алоҳида стандарт варақларда бажарилади ва ҳисоботнинг тегишли жойларига ёки ҳисоботга илова тариқасида қўйилади. Ҳисоботнинг ҳамма саҳифалари ҳамда иловалр кетма-кетликда, қайтаришларсиз ва бошқа қўшимча белгиларсиз рақамланади. Ҳисоботнинг сарварағи (титуль варағи) биринчи саҳифа бўлиб ҳисобланади, унга «I» сони қўйилмайди. Саҳифаларнинг тартиб рақами улардаги бурчак штампининг ўнг бурчагига ёзилади. Ҳисобот асосан амалиёт даврида ёзилиши лозим, уни қўшимча материаллар билан тўлдириш, камчиликларини қайтадан ишлаш ва тўла расмийлаштириш учун амалиёт охирида талабага 2-3 кун вақт ажратилиши мумкин.

Ҳисоботни ҳажми чегараланмайди. Ҳисобот сарварағида амалиёт раҳбарининг имзолари ва уларни корхона ёки ташкилот муҳри билан тасдиқланган бўлиши шарт. Кундаликсиз ва белгиланган тартибда, ЕСКД ва ДАСТ талабларига биноан расмийлаштирилмаган ҳисобот ҳимояга қўйилмайди.

Амалиёт ҳисоботини ҳимоя қилиш тартиби. Ҳисобот амалиёт муддати тугагач бир ҳафта ичида кафедра мудирини белгиланган комиссия олдида қилиниши керак. Комиссия таркибига амалиёт раҳбарлари ва кафедранинг етакчи ўқитувчилари киритилади. Талабанинг амалиёт даврида бажарган ишларини баҳолаш пайтида унга корхона ёки ташкилотдан тайинланган амалиёт раҳбари томонидан берилган тавсифнома инобатга олинади. Тавсифномада раҳбарнинг имзоси, корхона ёки ташкилотнинг муҳри билан мустаҳкамланган бўлиши лозим.

Амалиёт дастурини тўла бажармаган, салбий тавсифнома олган талабалар факультет деканати розилигига кўра қайтадан амалиёт ўташга юборилиши мумкин. Агар талаба амалиётга маъсулиятсизлик билан ёндашса, корхона, ташкилот ва институтнинг ички меҳнат интизомини бузса, ҳисобот топширишга тайёр бўлмаса ёки ҳимоя пайтида қониқарсиз баҳо олган бўлса, уни кейинги йилга ўқиш учун қолдириш ёки талабалар сафидан чиқариш масаласи кўрилади.

17-майруза. Ўқув устахоналарида ўқитиш

Ишлаб чиқариш таълимининг моддий – техника базаси яхши ташкил этилган тақдирдагина сифат жиҳатидан кунгилдагидай малакали ишчилар тайёрлаш имконияти тугилади.

Ишлаб чиқариш шароитларида ўқитишнинг бошланғич даври учун жуда муҳим ҳисобланган устанинг ўқувчилар гуруҳи билан бир вақтда ишларни таъминловчи меъёрли ўқув жараёнини ташкил этиш жуда қийин, баъзан эса имконият ҳам бўлмайди.

КХКларнинг ўзида ҳам корхона цехларида, жамоа хужаликларида ҳам яхши жиҳозланган устахона, ўқув майдончалар ва ўқув далалари албатта ташкил қилиниши назарда тутилади. Ўқувчилар бу ерда иш урнини ташкил қила билиш малакаларини эгаллайдилар, ишни бажариш учун зарур бўладиган механизмлар, жиҳозлар, асбоб – ускуналар билан танишадилар, операциялар ва ишлар мажмуаси технологик тартибда бажаришнинг меҳнат усуллари ишлаб чиқаришмаданиятини эгаллайдилар, ўқув вақтидан унумли фойдаланишни, хавфсизлик техникаси, ишлаб чиқариш ва технологик интизом талабларига риоя қилишни урганадилар.

Ўқув устахоналарини мавжудлиги ўқувчиларни фронтал ўқитиш учун зарур шароитлар яратади, назарий машғулотларни ишлаб чиқариш таълими билан рационал равишда алмашлаб туриш имконини беради, материалларни дастурга мувофиқ изчил ўрганишни таъминлайди.

Ўқув устахоналари, майдончалари, бўлимлари ўқув даласини режаслаштириш, жиҳозлаш нуктаи назаридан таълим – тарбия мақсадларига, ишлаб – чиқариш таълими форма ҳамда методларига мувофиқ бўлиши ишлаб чиқариш таълими устаси ва ўқувчиларни ишлашлари учункулай шароит яратишга, таълим – тарбиявий иш жараёнида уста ва ўқувчилар жуда кам вақт сарфлаганлари ҳолда энг юқори самарадорликка эришишларига, ҳалқ хужалиги учун малакали ишчилар тайёрлаш сифатини янада яхшилашга имкон беради.

Ўқув устахоналари ўқув майдончаларини ташкил қилиш, уларни жиҳозлаш ва режани тўзиш ўқув масканини тўзиш ўқув масканининг тури, тайёланадиган касбларнинг тавсифи ва ишлаб чиқаришнинг хусусиятларига мувофиқ ҳолда амалга оширилади.

Ишлаб чиқариш таълими мақсадларига фойдаланиладиган ўқув устахоналари ва ёрдамчи хизмат бинолари пухта уйлаб жойлаш-тирилиши ҳамда ўқув ва технологик талабларга тўла жавоб бериши керак, ўқув ишлаб чиқариш устахоналарининг гуруҳи ҳамда майдони саноат, қурилиш, кишлок хужалиги, транспорт, алоқа, савдо ва коммунал – маиший хизмат курсатишнинг тегишли соҳала-рини лойиҳалаштиришнинг технологик меъёрларига шунингдек, қурилиш, меъёр ва қодаларига жавоб бериши керак.

Устахоналар одатда биринчи каватда жойлаштирилади. Устахона учун ажратиладиган майдон келажакда устахона кенгайиши мумкинлиги назарда тутилган ҳолда режалаштирилади. Шовкин берадиган жихозлар алоҳида назарий билим бериш жойидан ўзрокка жойлаштириш керак.

Ўқув устахоналаридаги хавонинг ҳарорати кишда 15^0-16^0 паст булмаслиги ёзда 20^0 ошмаслиги керак. Бундай ҳарорат ишлаш учун яхши имкониятни таъминлайди.

Устахонани сунъий хаво алмаштиргич орқали хаво билан таъминланади. Устахона поли илик, юзаси тозалаш учун қулай, сирпанмайдиган бўлади. Деворлари силлик бўлиши керак. Деворлар очик рангга, шип эса бинони яхши ёритиш учун ок рангга буялади.

Ўқув ишлаб чиқариш устахоналари ва булимларининг майдон ҳамда санитария техника меъёрлари ўқув масканида ўргатиладиган касб (токорлар, чилангарлар, механизаторлар ва х.к.з) га қараб меъёрлар билан белгиланади. Ўқув устахоналарини режасини тўзишда қўйиладиган умумий талаблар куйидагилардан иборат:

1. Ўқув устахоналари машгулотларни ишлаб чиқариш таълими дастурига мувофиқ утказишга мослаштирилган ва операцион комплнкс тизимга мувофиқ бўлиши керак.
2. Ҳар бир булим майдони ва асбоб ускуналари микдорига кўра ҳамда бериладиган касбга мувофиқ 25 – 30 ёки 12 – 15 кишилик ўқувчиларни бир вақтда ўқитишга мунжалланади.
3. Устахоналар умумгурух (фронтал) ўқитишга мосланган бўлиши керак.
4. Участкаларни бир – биридан тусиклар билан ажратиш керак
5. Касбларга хос бўлган асбоб ва материаллар сакланадиган омборхона, механика булими ва хоказолар ташкил килинади.
6. Бир – бирига боғлиқ иш бажарадиган булимлар бир – бирига яқин жойлаштирилади.
7. Силликлайдиган, жилвирлайдиган ва чархлайдиган станоклар алоҳида биноларга урнатилади, буни имкони булмаса хавони алмаштириш учун хаво тозалагич урнатилади.
8. Иш вақтида газ, чанг ёки кучли шовкин чикадиган, травматизм хавфи бўлган булимлар (темирчилик куймакорлик, колиплаш, пайвандлаш, ёгочга ишлов берадиган, куч қурилмалари ва хоказо) тулик (изоляция) ажратилади.
9. Ўқув ишлаб чиқариш ишларининг руйхати билан курсатмали ҳарита, давлат андозаси ГОСТлар билан таъминланади.
10. Деворнинг бир томонига урناق курсатган ўқувчилар фамилиялари ва суратлари урнатилади.
11. Устахонани кўринадиган жойига биринчи ёрдам курсатиш учун дори солинган аптечка ва кайнатиб совутилган сувли бак қўйилади.
12. Ўқувчилар иш ўринларида алоҳида асбоблар комплекти ва тозалаш учун супурги, кўрак, илгақлар бўлиши керак.
13. Ёнгинга қарши зарурий жихозлар бўлиши шарт.

Ўқув устахоналарини жихозлаш. Ўқув устахоналари ўқувчилар ишлаб чиқариш таълими дастури талабларига мувофиқ топшириқларни бажаришлари учун зарур бўладиган, меҳнатни муҳофаза қилиш ва хавфсизлик техникаси талабларига жавоб берадиган якка ва оммавий фойдаланишга мулдалланган асосий ҳамда ёрдамчи ўқув ишлаб чиқариш асбоб – ускуналари билан жихозланади.

Ўқувчиларнинг якка тартибда фойдаланадиган асосий ўқув ишлаб чиқариш асбоб – ускуналари куйидагилардир: хизмат курсатиш, текшириш устахоналари учун ёнилги насосларини текшириш стенди, форсункаларни текшириш стенди ва бошқалар, чилангарлик устахоналари учун чилангарлик тискиси урнатилган дастгоҳ ва шу кабилар.

Умумий фойдаланишга мулжалланган ёрдамчи ўқув ишлаб чиқариш асбоб – ускуналари, пармалаш ва чархлаш станоклари, режалаш ва тўғрилаш плиткларидан иборат.

Ўқув ишлаб чиқариш асбоб – ускуналари, шунингдек механизация воситалари ҳозирги замон техникаси талабларига жавоб бериши ва ўқувчиларга ўқув дастуридаги барча мавзуларни ўрганиш имкониятини яратиши керак.

Якка тартибда фойдаланишга мулжалланган асосий ўқув ишлаб чиқариш асбоб – ускуналарининг микдори ўқувчиларнинг кўпи билан икки сменада ишлашларини назарда

тутиб белгиланади. Ҳар бир касб учун алоҳида, керакли асбоб – ускуналар билан жихозланган иш урни бўлиши шарт.

Шундай қилиб ишлаб чиқариш билан назарий ўқитиш кун ора алмашилиб турганда бир сманали иш кунда бир ўқувчи ўрнида икки ўқувчи ишлаши мумкин.

Умумий фойдаланишга мулжалланган асбоб – ускуналарнинг тури ва таркиби ўқув дастўрининг талаби ҳамда ўқув устахоналарида бажариладиган ишнинг характериға кўра аниқланади.

Жихозларни ўқув устахоналарига жойлаштириш. Жихозларни ўқув устахоналарига жойлаштириш куйидаги имкониятларни яратади:

1. Устага ўз иш ўрнида туриб ўқувчилар гуруҳига йўл йўриқ бериш имкониятини.
2. Ўқувчиларнинг ишлашлари учун энг кулай ва хавфсиз шароитни.

Ўқув режада ишлаб чиқариш таълимиға ажратиладиган ўқув вақтини ярим йилликлар ва ҳафталар бўйича таксимлаш мулжалланади. Ихтисослик тавсифномаси талаблари асосида тўзилган ўқув дастурида урганилиши лозим бўлган ўқув материалнинг ҳажми, унинг мавзулари бўйича таксимланиши ва ҳар бир мавзунини ўрганиш вақти белгилаб олинади.

Дастурнинг ҳар бир мавзусида ўқувчиларға меҳнат қилишнинг қайси йўл ва усулларини, қандай технологик операцияларни ўргатиш лозимлиги курсатилган.

Уста тайёргарликни янги ўқув йили бошланмасдан олдин бошлайди. Табиийки тайёргарликни мазмуни тажрибали ва эндиғина ўқитувчилик қила бошлаган ўқитувчилар учун турлича бўлади. Аммо ишнинг бу қилувчи тажрибасидан қатъий назар ҳар бир уста учун мажбурийдир.

Устанинг машгулотларға тайёргарлик қилиши куйидаги босқичлани ўз ичига олади:

1. Ўқув йилиға (ярим йилликка) тайёргарлик.
2. Ўқув дастўрини навбатдаги мавзусини ўрганишға тайёргарлик.
3. Навбатдаги машгулотларға тайёргарлик.

Ўқув устаси ўқув йилиға (ярим йилликка) тайёрланаётганда мутахасислик тавсифномасини ишлаб чиқариш таълими ўқув режалари ва дастурларини, маҳсус технологияни ёки муайян мўтахасисликка доир ишлаб чиқариш асослари технологиясини урганади, бошка фанлар (умумий таълим, материалшунослик, материаллар технологияси, чизмачилик, электротехника ва бошкалар) дастурлари билан танишиб чиқади.

КХКнинг тажрибали усталари бутун бир йилға мунжаллаб умумий таълим режасини тўзадилар. Бу режада куйидагилар назарда тутилади: яъни техникаға доир адабиётларни, кулланмаларни, ихтисосға оид илғор тажрибани ёритувчи ахборот варақаларини ўрганиш, янги дарсликлар, методик кулланмалар билан ўқувчиларға таълим ва тарбия бериш, ишлаб чиқариш илғорлари иш методлари билан амалда танишиш, зарур ўқув моддий база тайёрлаш ва хоказо. Устани дастурдаги навбатдаги мавзунини ўрганишға тайёргарлик қилиши куйидагилардан иборат: уста ўқув мавзу материалнинг мазмунини таҳлил қилади, уни дарслар бўйича таксимлаб чиқади ва ҳар бир дарсға қўйиладиган вазифаларни белгилаб олади; мавзунини ўрганиш пайтида ўқувчилар бажариши лозим бўлган ўқув ишларини мазмуни ҳамда микдорини белгилаб қўяди; ўқув гуруҳининг муайян мавзуларға доир ишларни бажариш учун ўқув–моддий база тайёрлайди.

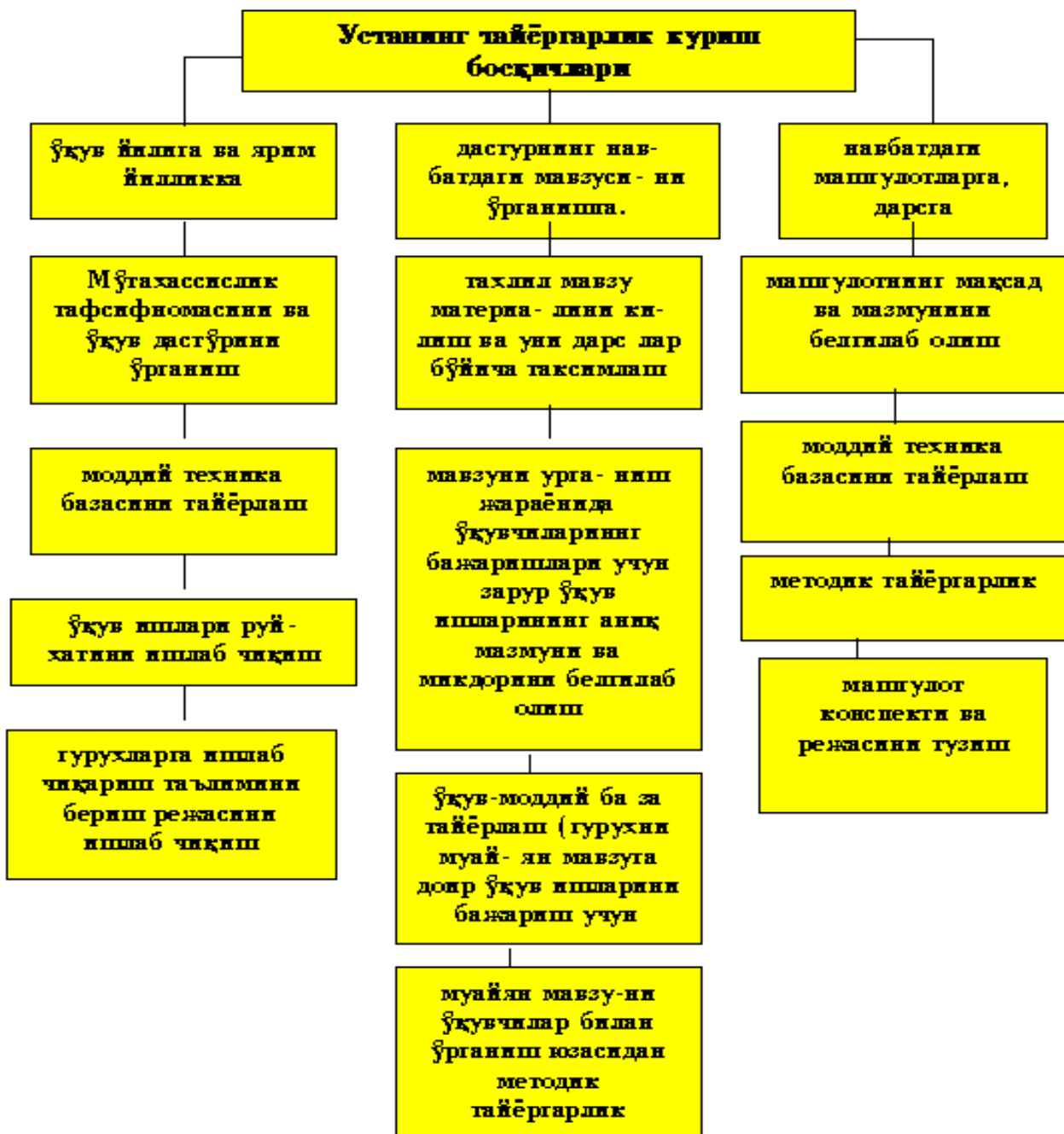
Ўқув дастўрининг кўпчилики мавзуларни бир канчасини ўз ичига олади. Бундай ҳолларда ўқув материали мавзуси мавзучаларға бўлиб чиқилади.

Ўқув машгулотларига тайёргарлик қилиш устанинг бутун тайёргарлик ишининг яқунловчи ва ҳал қилувчи босқичдир.

Дарсинг асосий қоидалари: гуруҳдаги ўқувчиларни бир ҳиллиги ва доимийлиги; айна бир вақтда таълим берилиши; ўрганиладиган ўқув материали ҳажмини белгилашдаги аниқлик; дарс жадвалининг бир ҳил давом этиши ҳамда барқарорлиги; ўқув–ишлаб чиқариш жараёнида устанинг раҳбарлик роли.

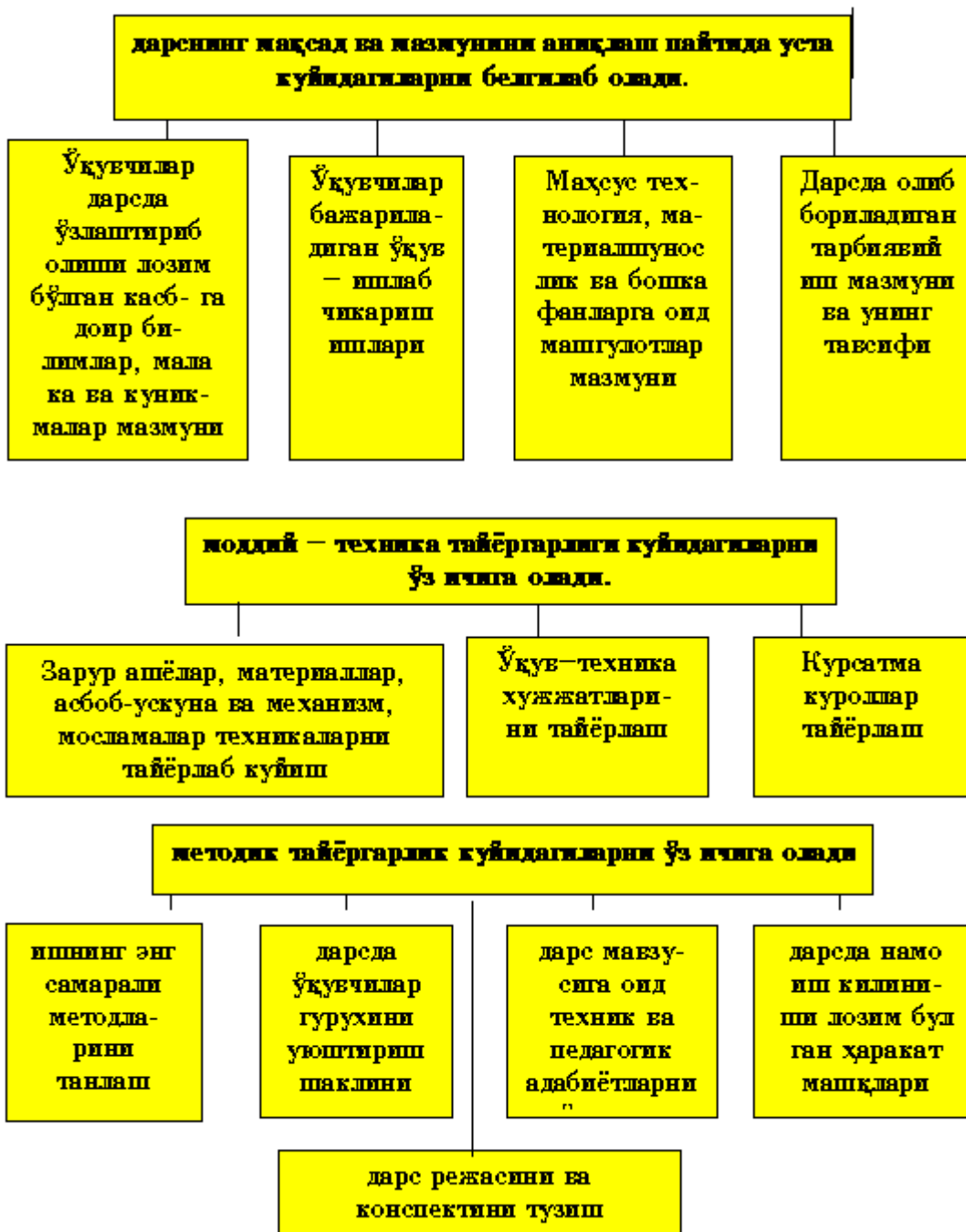
Дарс юксак ғоявий, сиёсий ва илмий–педагогик савияда утказилиши лози; таълим тарбиявий ишларнинг мазмуни ва уни амалға ошириш методларининг органик бирлиги; ўқишдан кўзларган аниқ мақсад бўлиши; асосий мақсад ва вазифаларға мос равишда

қурилиши, ўқувчиларнинг олдинги дарсларда эгаллаган билим ва кўникмаларга асосланиши; машгулот онгли, интизомли утказилиши лозим; ўқитишни турли методларини кулланилишининазарда тутиши зарур.

5 – Расм. Машгулотга тайёрланиш схемаси.

Устанинг дарсга тайёргарлик куриши дарснинг мақсад ва мазмунини аниқлаб олишдан, моддий техника базаси хозирлаш ва методик тайёргарлик куришдан иборат.

6 – расм. Ўқув устасининг навбатдаги дарсга тайёргарлик куриш схемаси.

Дарснинг мақсад ва мазмунини аниқлаш вақтида уста куйидаги ишларни қилади:

- йўл қўйилган камчиликларни аниқлаш ва уларни тўзатиш учун олдинги машғулотларни таҳлил қилади;
- олдинги дарс вазифалари қай даражада ҳал этилганини, камчиликларнинг сабабларини аниқлайди ва шу асосда навбатдаги дарсни олиб бориш пайтида қандай ўзгаришлар киритиш лозимлигини белгилаб олади;
- олдинги машғулотлар натижаларини таҳлил қилиш асосида дарснинг таълим ва тарбиявий мақсадини ҳамда дарс учун ўқув дастуридан келиб чиқадиган вазифаларни белгилаб қўяди;
- дарс структураси ва дарснинг ҳар бир қисми учун зарур бўлган вақтни қандай тақсимланишини ҳамда дарс давомида ўқувчилар бажариши мумкин бўлган ўқув ишлаб-

чиқариш ишларини аниқлайди; (ўқувчилар дарсда ўзлаштириб олишлари лозим бўлган иш усулларини аниқлайди)

Одатда, дарс режасида куйидагилар назарда тутилади: ўқувчиларнинг ўқув ўринларини ишга тайёрлаш; ўқувчиларни иш ўринларига жойлаштириш, ўқувчилар гуруҳига кириш бериш; ўқувчилар мустақил ишлаётган пайтларида уларга кундалик, фронтал ёки якка тарзда йўл-йўриқлар бериш (ҳар бир айланиш режасида чўқилади); бутун гуруҳга яқунловчи йўл-йўриқ бериш; навбатдаги машгулотларга моддий жихатидан тайёргарлик куриш.

Моддий техника базаси тайёрлаш пайтида мастер омборда зарур материаллар, асбоб ускуналар, мосламалар, механизмларнинг бор йўклигини текширади ва етишмаётган нарсалар билан таъминлаш чораларини кўради.

Тегишли талабномалар тўзади: мавзуни ўрганиш вақтида фойдаланиладиган мосламалар, механизмлар, курилмалар тайёрлайди ҳамда уларни текширади. Зарурат тугилган пайтларда таъмир қилиш ва созлаш чораларини кўради; ўқув техника хужжатларини, чизмаларни, маълумот жадвалларини, курсатмали, технологик ҳариталарни ажратиб олади; машгулотларда фойдаланиш учун ўқув-курсатма куруллар; маълумотномалар (справочниклар), плакатлар, хақикий ва хажмли кулланмалар, эталонлар, тайёр махсулотлар ва хоказоларни тайёрлайди.

18-маъруза. Таълим-тарбия жараёнини бошқариш

КХК бошқариш маноси шундан иборатки коллежнинг раҳбарлари ва ходимлари коллеж ҳаётини барча мураккаблигива ҳилма – ҳиллигида мақсадга йўлланган ҳолда активўрганишлари ва шулар асосида коллеж таълимининг бутун тизимини уларда устириш педагогик жараённинг самарадорлигини оширишига ёрдам берадиган қарорларни қабул қилишлари ҳамда амалий тадбирларни ишлаб чиқишлари керак.

КХК таълимини яхшилашнинг ҳал қилувчи шартларидан бири раҳбарликнинг илмий асосда бўлишидир. Раҳбарликнинг илмийлиги янгиликни излаш, илмий машгулотлардан фойдаланиш, жамоага раҳбарлик қилишнинг педагогик, психологик ва иктисодий асосларини эгаллаш демакдир.

КХКнинг илмий бошқаришда:

- ❖ Коллежнинг таълим – тарбиявий жараёни ва бутун ишга таъсир этувчи турли, баъзан бир – бирига карама – карши факторларнинг ўзаро таъсирини ҳисобга олиш;
- ❖ Мазкур даврда коллежнинг ривожланишига салбий таъсир этувчи ташки ва ички факторларга карши таъсир этувчи чораларни ишлаб чиқариш;
- ❖ Таълим тарбия жараёнида вужудга келувчи барча янги, илғор усулларни топа билиши ва уларни амалда тадбир қилишни режалаштириш, йўлга куйиш, бошқариш ҳамда назорат қилиш.

Коллежни илмий асосда бошқаришга утишнинг муҳим шартларидан бири – коллеж раҳбарининг бутун таълим – тарбиявий ишни педагогик таҳлил қилишлари, коллеж вазибаларини билишлари ва тушунтиришларидан иборатдир. Бу куйидаги факторлардан аниқланади:

Таълим – тарбиявий жараён ҳақидаги яхши ташкил қилинган маъкул ахборотлар оими;

Бу ахборотни чуқур ва фикр юритиб таҳлил қилиш натижасида амалий фаолият учун хулосалар чиқара билиш;

Ахборот тахлилидан келиб чикувчи хулосалар асосида жамоа ишини ташкил қила билиш.

КХКда рахбарлик қилиш. Ўзбекистон Республикаси Олий ва Урта махсус таълим вазирлиги томонидан белгиланган малакали ишчиларни тайёрлаш давлат режасига мувофиқ ташкил қилинади, қайта тўзилади ва бекор қилинади.

КХКнинг барча фаолиятига каллеж буйсинувчи касб-таълими органи томонидан ташкилотчилик қобилиятига, коллежнинг ихти-сосига мувофиқ келувчи олий маълумотга ишлаб чиқариш ва педагогик тажрибага эга бўлган ҳозирги замон талаби бўйича илмий даражаси бўлган шахслардан тайинланувчи деректор рахбарлик қилади. Коллеж директори ўқувчиларнинг таълим-тарбиявий ишларига, касб-талими тайёргарликларини ташкил қилиш сифатига, уларнинг согликлари ва жисмоний ривожланишига шунингдек унга ишониб топширилган билм масканини хужалик молияси ва шу кабиларга жавобгардир. Директорнинг зиммасига: Ўқувчиларни қабул қилиш, малакали ишчиларни етиштириб чиқариш режалари-нинг бажарилиши;

Педагогик жамоа КХК директори билан бирга ўқув ишлаб чиқариш ва таълим тарбиявий ишлар бўйича ўринбосар, илмий мудир ҳамда катта уста рахбарлик қилади. Бошқариш саънати шундан иборатки, унда каллежнинг барча рахбарлари, жамоани ягона мақсадини эгаллашга йўллашлари, бир – бирининг фаолятларини такрорламасликлари, айниқса ҳар бир рахбар ўз вазифасини аниқ билиши керак. Каллеж директори ва ўринбосарларининг ишида бир бирига алоқадор, баъзан эса умумий вазифага эга бўлган ишлар учрайди. Шунинг учун бу вазифаларнинг аниқ шароитларда таксимланиши жуда муҳимдир, бу эса иш жараёнида такрорлашнинг олди олади ва билим юртида бирон булимларни назоратсиз қолишига йўл қуйилмайди. Кўпинча коллеж директорлари нотўғри йўл тўтадилар улар педагогик жамоа ишга рахбарлик қилишнинг барча вазифаларини ўринбосарлари уртасида таксимлайдилар ўзларига «умумий рахбарлик» яъний ҳеч бир тайини йук назорат қилиб булмайдиган вазифани колдирадилар. Тажрибанинг курса-тишига бундай ҳолларда ўринбосарларнинг калбаки «ҳаракат эркинлиги»га рахбарлик диапозонининг кенглигига карамай каллеж директорлари каллеждаги ишларнинг ахволи ҳақида етарлича ахборотга эга булмайдилар ва уларга сезиларли даражада таъсир этмайдилар. Умумий ишларнинг маълум қисмини эмас балки ўзлари ҳақида қабул қилинган низомга мувофиқ ўқиш жараёнига рахбарлик қилишнинг аниқ вазифаларини ўз зиммаларига олган коллеж директорларининг амалёти ўзини оклаган. Директорнинг коллежда ўқиш жараёнига рахбарлик қилиш вазифалари қандай таксимлан-масин директор фаолиятидаги асосий нарса барча ходимларнинг коллеж таълими системаси олдида қўйилган мақсадларга эришиш-лари координация қилишдир. Директорнинг ташкилотчилик фаолияти коллеж ишларини бевосита ўрганишни ўринбосарларидан педогогика коллективининг ишлари ҳақида тезроқ ахборотни ўз ичига олади. Коллеж директори бундай ахборотларни умумлаш-тириб ва келгусида таълим-тарбиявий жараёни янада такомиллаш-тириш учун тезроқ тадбир ва чолраларни қабул қилади. Педагогик жамоа фаолиятига мувоффоқиятли рахбарлик қилиш учун директор ва унинг ўринбосарлари иш вақтини тўғри тахсимлашлари муҳим аҳамиятга эга.

Коллеж рахбарлари машгулотларга киришдан куйидаги мақсадлар назарида тутилади дарс мазмунининг ўқув режасида мувофиқлигини аниқлаш урганилаётган материалларнинг илмий даражасини ва унинг ғоявий йуналишини аниқлаш: дарсларда дидатика асосий тамоилларига риоя қилинаётганлигини кантрол қилиш; Дарс типи ўқитишнинг метод ва тамоилларини тўғри танлаганлигини текшириш; Дарснинг тарбиявий аҳамиятини текшириш; Ўқитувчининг шу предметдан дарс беришга ва маскур дарсни олиб боришга тайёргарлигини текшириш;

Дарсни тўғри ташкил қилинганлигини баҳолаш; Мақсадга кўра назорат қуйдаги турларга булинади; Кундалик умумий текшириш; Назоратнинг амалда энг кўп тарқалган тури хисобланган (тематик контрол) мавзувий назорат бу уста ёки ўқувчининг иш тизимини ўрганишдир.

Маълумотларни мавзувий кўзатиш ўқув жараёнинг алоҳида педагогик кизиқишга эга бўлган томонларнинг ҳолатини аниқлаш учун утказилади. Фанни утишнинг илмий – назарий даражасини ўрганиш дарсларда тарбиявий вазифаларни ҳал қилиш, ўқитувчининг ўқув материални баён қилиш сифатини текшириш, ўқитувчи фойдаланаётган методик восита ва усулларни ўрганиш дарсларда ишнинг жамоа ва яқка тартибли шакллари кўшиб олиб бориши ўқувчилар билимини текшириш тизими ўқитишда кўрғазмали ёки техникавий воситаларни куллаш ўқувчиларнинг дарслардаги мустақил ишлари утилган ўқув материалларини такрорлаш ва мустаҳкамлашни ташкил қилиш ўқувчиларга меҳнатнинг илғор методларини ўргатиш, кириш, жорий, якуний йўл йўриқлар утказиш методикаси, устанинг меҳнат усулларини курсатиш методикаси, ишлаб чиқариш таълими билан назарий курс уртасидаги алоқа, ўқувчиларнинг мустақиллагини тарбиялашда ёзма йўл – йўриқнинг роли;

Уста ва ўқитувчиларнинг педагогик иш тизимларини ўргатишда эътибор фақат ўқув материални бериш методига эмас, балки ўқитиш жараёнида ўқувчиларнинг тарбиялаш қандай амалга оширилаётганлигига, ўқувчилар иши қандай ташкил этилганлигига ва унинг натижалари қандай эканлигига ҳам қаратилади.

Мазкур ҳолатда коллеж раҳбарларининг асосий вазифаси уста ёки ўқитувчининг педагогик хусусият ҳамда қобилиятларини, ўз фанларининг материалларини ўқитиш методикасини қанчалик билишларини аниқлаш ва баҳолашдан иборатдир.

Коллеж раҳбарларининг назарий ўқитиш дарслари ва ишлаб чиқариш машғулотларига киришлари пухта уйланган режа бўйича олиб борилади.

Педагогик назоратни тўғри ташкил қилишнинг зарурий шарти уни мақсадга йуналганлик тавсифини, коллеж раҳбарлари ишнинг (корринацияси) ва бирлигини таъминловчи режалаштиришдир.

Назоратнинг режалаштиришнинг ягона тизими булмаганлиги учун у кўпгина таълим – тарбиявий жараённинг барча томонларини қамраб олмайди, керакли мақсадга йуналмайди, тасодифий ҳарактер касб этади. Режалаштирилган назорат ўз вақтида хатоларнинг олдини олиш ва ўқитишда аниқланган кийинчиликларни бартараф қилиш имконини беради.

Баъзи коллежларда раҳбар ходимлар ўқув машғулотларига директорнинг ўқув ишлаб чиқариш ишлари бўйича директор ўринбосари томонидан ҳар бир ой учун тўзилган график бўйича қирадилар. Бу графикда келгуси ойда раҳбарлардан қайси бири, қачон ва қайси машғулотларга кириши курсатилади.

Коллеж раҳбарлари томонидан қилинган педагогик назоратнинг савияси ва таъсирчанлиги аввало уларнинг тайёрланиш даражаларига боғлиқдир. Дарсларни тўғри анализ қилиш учун раҳбарлар таълим – тарбиявий ишнинг мазмуни ва ташкил қилинишини, ўқувчиларни ўқитиш ҳамда тарбиялашнинг метод ва формаларини, ўқув ҳамда йигма мавзувий режа ва дастурларни, тушунтириш хатлари ва квалификация талабларини яхши билишлари, ҳозирги замон илмий техника, педагогика, методикага доир ва бошқа адабиётларни кўзатиб боришлари керак. Дарсга киришдан олдин раҳбар киришининг мақсадини аниқлайди; кириш мулжалланган дарсда ўрганиладиган ўқув материалнинг мазмунини билиб олади; мазкур предмет бўйича дастур талаблари ва шунга мувофиқ дарслик, методик адабиётлар билан танишади; синф журналини куриб чиқади, ўқувчиларнинг жорий ўзлаштиришларини анализ қилиб, утилган материалнинг синф журналида қайд қилиниши, мавзувий режага мувофиқ келиш келмаслигини ҳамда бўлажак дарсда ўрганиладиган мавзунини аниқлайди; аввал дарсларда ёзилган ёзувлар билан танишади, дарсни анализ қилиш ва дарсда ўз кўзатишларини ёзшнинг тахминий режасини уйлаб қўяди.

Назарий ўқитиш дарсларини текширишни бошлашдан олдин текширувчига синф биносининг ҳолати, ўқув – кўрғазмали кулланмаларнинг белгиланган нормативларга мувофиқ бор – йуқлиги, уларнинг ҳолати ва сифати, янги техника ва меҳнатнинг илғор методлари ҳамда курсатмали куруллар билан таъминланганлиги билан танишиб чиқиш тавсия қилинади.

Дарсга кириш, уни ўқитишни анализ қилиш – таълим тарбиявий жараёни тешширишни асоси ҳисобланади. Коллеж раҳбарларининг дарсларга киришлари уларга ўқувчиларни ўқитиш ва тарбиялашнинг ҳақиқий ахволи, педогог ходимларнинг муваффақият ва камчиликлари билан танишиш имконини беради, бу эса ўз навбатида коллежда таълим – тарбиявий ишларни яхшилашга ёрдам беради.

Назарий ўқитиш дарслари га киришда синф дарс бошлашидан олдин ёки ўқувчилар билан бирга кириш тавсия қилинади, машгулотлар ҳақида тулик тасаввурга эга бўлиш учун дарснинг бошидан охиригача бўлиши керак.

Агар ўқитувчи ёки устанинг ўқув ишини жорий текшириш мулжалланса, машгулотларга кириш олдиндан огохлантириб қуйиш мақсадга мувофиқ булмайди. Агар асосий мақсад ўқув машгулотларини мавзувий ўрганиш, йўлланма бериш, ўқитувчи ёки устанинг малакасини ошириш булса, бу машгулотларга маҳсус тайёргарлик куришлари учун уларни олдиндан огохлантириб қуйиш мақсадга мувофиқдир.

Айрим ҳолларда етарлича тажрибага эга булмаган уста ёки ўқитувчининг ўқув машгулотига киришдан олдин у билан биргаликда мазкур машгулотларга қўйиладиган талабларни анализ қилиш, унинг баъзи методик масалаларни ижодий ҳал қилишига ёрдам бериш тавсия қилинади. Билим юртининг раҳбарлари ўқув машгулотига кирган вақтларида уста ёки ўқитувчига берилган курсатмаларни амалга ошириш қобилиятларига ишонч ҳосил қиладилар.

Дарсни текшириш ҳақидаги ёзувларни вертикал чизик билан уч бўлакка ажратилган қозғовар вақтига ёзиш қулайдир. Уларни бирига дарс жараёнида аниқланган ва утказиб юборилган хато, камчиликлар иккинчисига ижобий моментлар, ўринли методик усуллар, учинчисига дарсни олиб бораётган уста ёки ўқитувчига айтиши керак бўлган маслаҳат ва тавсиялар ёзиб борилади.

Текширувчи дарсдан сўнг қисқа ёзувлар асосида дарс ҳақида тўғри хулоса тўза олиши ёки батафсил анализ қила олиши учун қўзатувчан, диққатли бўлиши, қурган ва эшитганларини ёдда сақлай билиши керак.

Ишлаб чиқариш таълими устасининг ишини таҳлил қилишда текширувчи ўқув ишлаб чиқариш устахоналари ёки ўқув участкаларининг ахволи билан олдиндан танишиб чиқади; жиҳозларнинг ахволи ва улардан фойдаланишнинг тўғрилигини, ўқувчиларнинг асбоб, мослама билан таъминланганлигини, ўқувчилар ва уста иш урнининг ҳолатини текширади. Хавфсизлик қондириши ва ўқувчилар меҳнати гигиенаси тадбирларининг бажарилишига алоҳида эътибор бериш лозим.

Ишлаб чиқариш машгулотларини текшириш нинг бошлашдан аввал гуруҳдаги ўқувчиларнинг ўқув ишларини қайд қилиш, гуруҳдаги ўқув ишларини ҳолатини, ишлаб чиқариш буюртмаларининг бажариш режасини ўрганиш, ўзлаштиришни баҳолаш журнали, техник ва ўқувчилар ишлайдиган бошқа ҳужжатлар билан танишиб чиқиш муҳим аҳамиятга эга.

Уста ишини таҳлил қилиш жараёнида унинг эътиборини вазифаларни бажариш бажариш вақтида қамроқ қалғитиш керак. шу билан бирга дастурни утиш, баъзи ўқувчиларнинг ишлари ва шу қабиларга боғлиқ бўлган ҳолатларни аниқлаш мақсадида устага саволлар бериш мумкин.

Ўқувчиларнинг бажарган ишларини куриш мазкур ишга қўйилган техникавий талаблар қандай бажарилаётганлигини, қандай ҳолларда бракка йўл қўйилаётганлигини текшириш ишлаб чиқариш машгулотларини ўрганиш методларидан бири ҳисобланади.

Текшириш вақтида асосан диққатни уста ўқувчиларга нималарни ва қандай ургатганлигига, улар урганганларини қандай ўзлаштирганликларига яъни ҳақиқий билимларни аниқлашга қаратилиши керак. Бундай текшириш турли кўринишларда утказилади.

Баъзи қушимча маълумотлар олиш, утказилган қўзатишларни анализ қилиш ва ўқув ишини яхшилаш усуллари ҳақидаги курсатмаларни айтиш учун таҳлил охирида уста билан суҳбат утказилади.

Коллежлардаги ўқув ишлаб чиқариш машгулотларини муфассал тахлили куйидаги тахминий режа асосида қилиш мумкин.

1. Вақти
2. Ўқув гуруҳи номери
3. Ўқув йили
4. Устанинг фамилияси, исми, отасининг исми
5. Ўқув дастўрининг мавзуси
6. Ўқув гуруҳининг кискача ўзлаштириш характеристикаси.

Маданий тарбиявий ишни текшириш вақтида: гуруҳда қандай маданий тарбиявий иш амалга оширилаётганлиги, ўқувчиларнинг коллежнинг ўқув – ишлаб чиқариш, ижтимоий – сиёсий, маданий – тарбиявий фаолиятида актив иштирок этишлари этишлари учун *қандай индивидуал ва коллектив иш олиб борилаётганлиги;*

Ишнинг индивидуал ва жамоа формалари қандай қўшиб олиб борилаётганлиги, улар мазмунининг билим юртининг таълим – тарбиявий вазифаларига, ўқувчиларнинг бўлажак кабларга мувофиқлиги;

Ўқувчиларнинг синфдан ташқари тарбиявий, ижтимоий ишда иштирок этиш даражалари; жамоат топшириқларини ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига, қизиқиларига мослиги;

Ўқувчиларнинг қандай ташкилотлари коллеждаги муҳим масалаларни ҳал қилишга жалб қилинади, уларнинг активлик, мустақиллик, жавобгарлик даражалари;

Ўқувчилар жамоаси томонидан жамоатчилик асосида бажарилган ижтимоий – фойдали иш, уларнинг тарбиявий роли ҳамда иктисодий киммати.

Таълим – тарбиявий жараён юзасидан тахлил утқазилганда коллеж ишлаб чиқариш таълими усталари, ўқитувчилари ва бошқа ходимлари ишидаги ютуқ ва камчиликларни характерловчи кўп миқдордаги факт, маълумот, далиллар тупланади. Бу фактга асосланган материал кимматга эга, шунинг учун унга тегишли ишлов бериб, системага солингандан кейин педагогик жамоа билан ишлашда фойдаланиш керак.

Ўқувчиларнинг билимлари, кўникма ва малакаларини текшириш дарсининг тўзилиши.

Дарсинг мақсади : ишлаб чиқариш – техникавий билимларга, кўникма ва малакаларга қўйиладиган талабларни ҳисобга олган ҳолда ўқитиш муайян бир даврда (ярим йиллик, йилликда ёки киска вақт ичида ўқувчиларнинг тайёргарлик даражасини аниқлаш).

Дарсинг мазмуни: вақт нормаларини, бажариш аниқлигига қўйиладиган талаблар ва иш шароитини ҳисобга олган ҳолда берилган материалдан назорат намуналар тайёрлаш.

Дарс олиб боришнинг асосий методлари: ўқувчиларнинг назорат ишининг мақсади, мазмуни ва шартлари билан кискача таништириш; устанинг ўқувчилар ишларини кўзатиш, ҳар бир ўқувчининг йўл куйган айрим камчиликлари ва ҳал этган ижобий ечимларини аниқлаш.

Дарс тўзилиши: ташкилий қисм, кириш, йўл – йўриқ, ўқувчиларнинг мустақил ишлари, яқунловчи йўл – йўриқ иш ўринларини тартибга солиш.

Дарсинг ташкилий элементлари 5% гача.

Кириш ва яқунловчи йўл – йўриқларга - 5%.

Ўқувчиларнинг ишлаши (устанинг назорати остида) – 90% гача.

Асосий ва қўшимча адабиётлар:

Асосий адабиётлар:

1. Янги турдаги ўқув муассасалари тўғрисидаги ҳужжатлар тўплами. Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлиги. 1994.
2. Халилов Н.А. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг таълим тўғрисидаги Қарорлари. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. -Т. 1998.
3. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. Институт проф.обр. Министерства Образования России. –М., 1995. -336с.
4. Давлатов К. Меҳнат ва касб таълими назарияси ҳамда методикаси. – Т.:Ўқитувчи,1992.
5. Меҳнат таълими методикаси. Д.А.Тхоржевский таҳрири остида. –Т.: Ўқитувчи,1987. -444б.
6. Педагогика. А.Қ.Мунавваровнинг умумий таҳрири остида. – Т.:Ўқитувчи,1996. 200б.
7. Турсунов И.Й., Нишоналиев У.Н. Педагогика курси. Дарслик. – Т.:Ўқитувчи, 1997.-232б.
8. Фарберман Б.. Составление педагогических тестов. –Т.:ТАДИ.1993. -80с.
9. Акмалова С.А. Таълим назарияси дидактика масалалари бўйича ўқув қўлланма. –Наманган: 1993.
10. Мирсаидов К.Ж. Махсус фанларни ўқитиш ва ишлаб чиқариш таълими. –Т.: Ўқитувчи, 1996.
11. Скакун В.А. Ишлаб чиқариш таълими устози учун қўлланма. –Т.: Ўқитувчи,1992.

Қўшимча адабиётлар:

12. Нишоналиев У.Н. Толипов Ў.Қ. Икки шахс фаолияти. «Халқ сўзи». 12.01.2000й. №70.
13. Шарипов Ш.С. Миллий таълим тизимини шакллантиришда дастурлаштирилган ўқитиш имкониятлари. «Таълим муаммолари» журнали, №3,1999.
14. Зиямухамедов Б., Абдуллаева Ш., Педагогика. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедия» давлат илмий нашриёти, 2000.